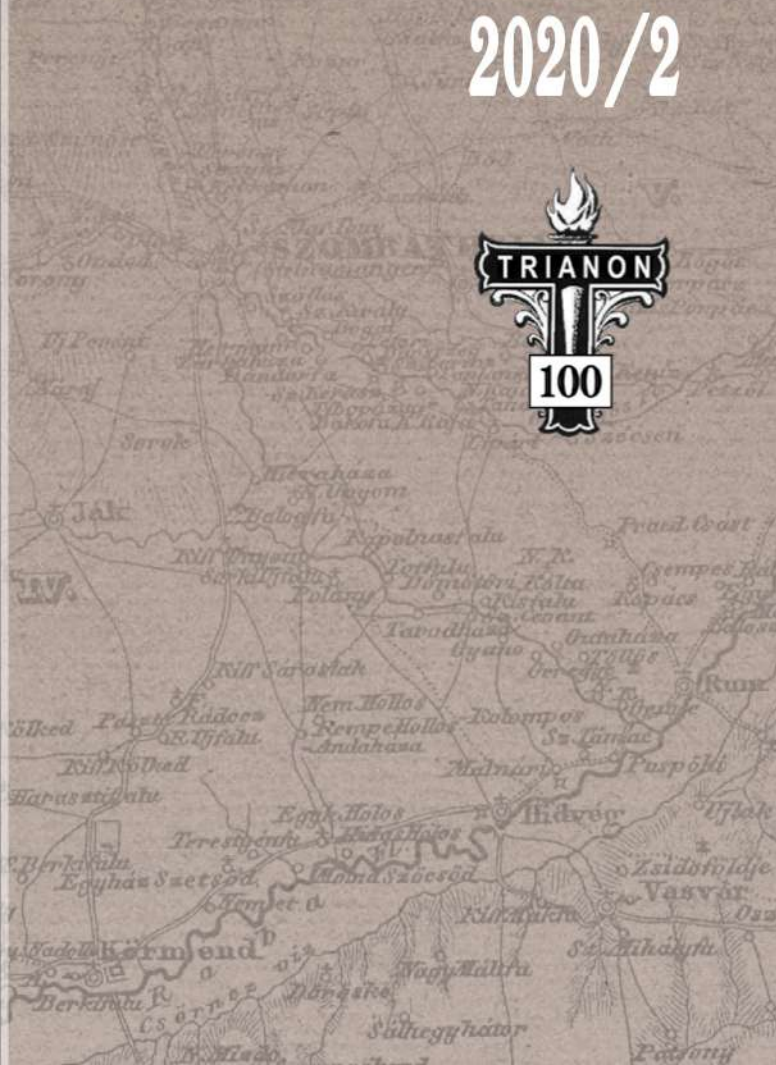

VASI HONISMERETI ÉS HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

2020 / 2

VASI
HONISMERETI ÉS
HELYTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

2020/2

VASI HONISMERETI és HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

2020 / 2

A VAS MEGYEI HONISMERETI MOZGALOM FOLYÓIRATA

ALAPÍTÁSI ÉV: 1974

Kiadja:
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA

Szerkesztő:
KÓTA PÉTER

Szerkesztőbizottság:
BARISKA ISTVÁN
FEISZT GYÖRGY
KISS GÁBOR
M. KOZÁR MÁRIA
MURBER IBOLYA
PETHŐ GYULA
SZALAINÉ BODOR EDIT
TILCSIK GYÖRGY
TÓTH KÁLMÁN
ZSÁMBOKI ÁRPÁD

Felelős kiadó:
MELEGA MIKLÓS

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Szombathely, Hefele Menyhért utca 1.
Telefon: (94) 514-800
Szövegszerkesztés: Németh József
Olvasószerkesztő: Takóné Hoós Ildikó

A kötetet gondozta a Line Design Kft.
Felelős vezető: Gyenis Ildikó,
a Line Design Kft. ügyvezetője

HU – ISSN 1219-2783

A folyóirat számai elérhetőek a világhálón:

[https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/
vasi_honismereti_es_helytorteneti_kozlemenyek](https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/vasi_honismereti_es_helytorteneti_kozlemenyek)

A borító belső oldalain

Nyugat. Sídjló Ferenc szobrászművész 1921-ben Budapesten

felállított alkotásának kicsinyített másolata

(MNL GyMSM Soproni Levéltára). A kőszegi Trianoni kereszt 1932-ben készült tervrajza (MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 10.411/1933.) látható.

A KIADVÁNY MEGJELENTETÉSÉT TÁMOGATTA:

■ **Nemzeti Kulturális Alap**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- **Bencsik Péter dr.**
docens
Szegedi Tudományegyetem
Jelenkortörténeti Tanszék, Szeged
- **Göncz László dr.**
történész,
Ljubljana Nemzetiségi Kutatóintézet –
Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
- **Horváth Sándor dr.**
néprajzkutató, kroatista
Magyarországi Horvátok Keresztény
Gyűjteménye, Peresznye
- **Söptei Imre**
levéltáros,
Magyar Nemzeti Levéltár
Vas Megyei Levéltára
Kőszegi Fióklevéltár, Kőszeg
- **Ujváry Gábor dr.**
főiskolai tanár, intézetvezető,
a Horthy-kori Kutatócsoport vezetője,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,
Budapest

TARTALOM

TRIANON, 1920–2020

- 5 ■ **Ujváry Gábor**
NYUGAT-MAGYARORSZÁG
VAGY BURGENLAND?
Egy új tartomány születése, 1918–1919
- 25 ■ **Göncz László**
OBÁL BÉLA,
A MAGYARORSZÁGI SZLOVÉNEK
KORMÁNYBIZTOSA
Életrajzösszegzés, valamint a teológusból
lett kormánybiztos és Vas vármegyei
főispán, majd népbiztos 1918–1919. évi
kormányzati szerepkörének ismertetése
- 65 ■ **Horváth Sándor**
KONSPIRÁCIÓ
VAGY PROVOKÁCIÓ?
A trianoni határhúzásról
Tomsich Kálmánnak a kormánybiztoshoz
írt levele nyomán (1921. augusztus 26.)
- 71 ■ **Bencsik Péter**
HATÁR MENTI MINDENNAPOK
A NAGY HÁBORÚ UTÁNI
VAS VÁRMEGYÉBEN
- 83 ■ **Söptei Imre**
TRIANON EMLÉKEI KŐSZEGEN

TRIANON, 1920–2020

TRIANON 1920–2020

- Gábor Ujváry** ■ 5 ■ **Gábor Ujváry**
WESTUNGARN
ODER BURGENLAND?
Geburt eines Landes, 1918–1919
ZAHODNA MADŽARSKA
ALI GRADIŠČANSKA?
Rojstvo nove pokrajine, 1918–1919
- László Göncz** ■ 25 ■ **László Göncz**
BÉLA OBÁL,
DER REGIERUNGSBEAUFTRAGTE
DER UNGARLÄNDISCHEN
SLOWENEN
Zusammenfassung eines Lebenslaufes.
Bekanntmachung eines aus Theologe
gewordenen Regierungsbeauftragten
und das Regierungsrollenfach
des Eisenburger Obergespans,
dann die des Volkskommissars
zwischen 1918–1919
BÉLA OBÁL,
VLADNI KOMISAR
SLOVENCEV
NA MADŽARSKEM
Življenjepis ter predstavitev njegove
vloge kot teologa, vladnega komisarja,
glavnega župana Železnega komitata
ter ljudskega komisarja
v vladi I. 1918–1919
- Sándor Horváth** ■ 65 ■ **Sándor Horváth**
KONSPIRATION
ODER PROVOKATION?
Über dem Grenzziehen im Palais von
Trianon anhand des Briefes
an den Regierungs-beauftragten
von Kálmán Tomsich (26. August 1921)
KONSPIRACIJA
ALI PROVOKACIJA?
Pismo Kálmána Tomsicha
vladnemu komisarju
o določitvi trianonske meje
(26. avgust 1921)
- Péter Bencsik** ■ 71 ■ **Péter Bencsik**
DIE ALLTAGE AN DEN GRENZEN
IM KOMITAT EISENBURG
NACH DEM GROSSEN KRIEG
VŠAKDAN OB MEJI
V ŽELEZNEM KOMITATU
PO VELIKI VOJNI
- Imre Söptei** ■ 83 ■ **Imre Söptei**
DIE DENKMÄLER VON TRIANON
IN KÖSZEG
SPOMINI NA TRIANON
V KÖSZEGU

NYUGAT-MAGYARORSZÁG VAGY BURGENLAND?

EGY ÚJ TARTOMÁNY SZÜLETÉSE, 1918–1919

■ Ujváry Gábor

Burgenland tartományi fővárosától, Kismartontól (ma: Eisenstadt, Ausztria) néhány kilométerre, északnyugatra fekszik Lajtaújfalu (ma: Neufeld an der Leitha; Novo Selo, Ausztria), amely a történelmi Magyarországon Sopron vármegyéhez tartozott. A döntően németek, részben magyarok és horvátok lakta település kicsiben a régió nemzetiségi összetételét tükrözi. Leghíresebb szülőtte minden bizonnyal Fred Sinowatz (1929–2008), aki 1929-ben egy horvát családban látta meg a napvilágot. Szülei még Magyarországon szocializálódtak, ő már Burgenlandban – 1938-tól a Német Birodalom Gau Niederdonaujában,¹ majd 1945 után ismét Burgenlandban, az orosz megszállási zónában – nőtt fel, és már felnőttként élte meg hazája 1955-ös függetlenné válását. A tartomány akkori lakosaihoz hasonlóan tehát neki is meglehetősen hányattatott sors jutott. Akárcsak a középkelet-európaiak döntő többségének, a 20. század – korábbi, viszonylag nyugodt, csöndes életkereteket mindenben felforgató – változásai következtében.

De miért írok az 1918 és 1921 között történetek kapcsán a később született Sinowatzról? Több okból is. Politikai pályafutása előtt ugyanis Sinowatz a Fraknó és Kismarton alá tartozó birtokok protestantizmusának és katolikus ellenreformációjának történetéről szóló disszertációjával szerzett bölcsészdoktori címet (1953), majd néhány esztendőn át (1956–1961) a Burgenlandi Tartományi Levéltár és Könyvtár tudományos munkatársa volt. Ebben a minőségében jelent meg 1961-ben az a dolgozata, amely Burgenland elnevezésének kialakulását először vizsgálta tudományos alapossággal – s ez már szorososan hozzátartozik tanulmányom témájához.²

Ráadásul a „Pannónia felfedezőjének” is nevezett Sinowatz ezután a Szociáldemokrata Párt burgenlandi tartományi titkára (1961–1978), Burgenland Tartományi Gyűlésének elnöke (1964–1966), a tartományi kormány kulturális tanácsosa (minisztere; 1966–1971), majd Ausztria oktatási és művészeti minisztere (1971–1983) – közben egy-

¹ 1938-ban, az Anschluss után kettéosztották Burgenlandot, amelynek a déli része Gau Steiermarkhoz került.

² Életútjáról: https://austria-forum.org/af/Biographien/Sinowatz%2C_Fred (Megtekintve: 2022. július 7.)

ben alkancellár (1981–1983) –, 1983-tól 1986-ig pedig osztrák szövetségi kancellár (miniszterelnök) lett. Különböző tisztségeiben rendkívül sokat tett az osztrák–magyar kapcsolatok elmélyítése érdekében, és azért, hogy az osztrák–magyar együttélés 1920 körül bizony még nyílt és fájó sebei teljesen begyógyuljanak. Elsősorban Burgenland és Stájerország Győr-Sopron és Vas megyével való kulturális és tudományos, regionális együttműködését támogatta, minden lehetséges eszközzel. Sinowatz úgy vélte, hogy „a kultúrpolitika a szociálpolitika ésszerű folytatása a szellemiek terén”, és a közép-európai együttműködés révén kívánt példát mutatni egész Európának is.³ Minderől a germanista Mádl Antal (1929–2013), a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója (1971–1975), valamint a helyettese (1970–1977), Vargyai Gyula (1936–2018) történész is többször tanúskodott. Utóbbi jó néhányszor mesélte e sorok írójának, milyen közvetlen és baráti beszélgetéseket folytattak Sinowatz-cal, aki kiválóan ismerte-értette a magyar problémákat, és az osztrák–magyar kulturális és tudományos kapcsolatok erősítésének élharcosa volt. Mádl Antal pedig így jellemezte Sinowatz megnyerő személyiségét, a nála miniszterként tett bemutatkozó látogatása – amelyen már régi ismerősökként üdvözölték egymást – kapcsán: „Akkori szavai, amikkel fogadott, nevezetesen, hogy most már kétszeresen is

szomszédok lettünk, mint osztrákok és magyarok, másrészt pedig az Oktatásügyi Minisztériumot és a Bécsi Magyar Nagykövetséget csak egy keskeny utca [a Bankgasse] választja el egymástól, bizakodóvá tettek. E kettős szomszédság – hangsúlyozta – kötelez mindkettőnket. Ha bármiben segítségemre lehet, csak át kell jönnöm a szomszédba, vagy akár az ablakon keresztül is átkiabálhatok.”⁴

Látszólag távolról közelíték témámhoz, hogy világossá váljon: a két ország 1920 körül még roppant feszült viszonya fokozatosan, már a két világháború között is oldódott. A kisantant államainak szorító gyűrűjéből kitörni vágyó Magyarországnak Ausztria lett az egyetlen – ha nem is jóindulatúan, de – semleges szomszédja. 1934-től, a római jegyzőkönyvek révén (a köztük már 1921-ben is közvetítő Olaszországgal az oldalukon) egyenesen szövetségesnek minősültek, ám Ausztria 1938-as Német Birodalomba csatolása után megszűntek a kétoldalú kapcsolatok, amelyek csak 1945 után épülhettek ki újra.

A két megszállt ország viszonyát 1956 forradalmának következményei ismét mélypontra juttatták. Az éppen hogy újra, 1955-ben önállóvá vált Ausztria mintegy 180.000 magyar menekült ideiglenes befogadásában megnyilvánuló segítőkészsége a magyarok feltétlen szimpátiáját, ám a hivatalos Magyarország erős rosszallását váltotta ki. Az 1960-as évek elejétől azonban ismét javulni kezdtek a két állam összeköttetései, amelyek az 1970-es évek részben még mindig hidegháborús hangulatában példamutatónak számítottak a két tábor közötti érintkezésben. Ebben Sinowatznak és az ő burgen-

³ Sinowatz pályájáról: *Fiziker Róbert: Hét szűk esztendő(?)*. Az oroszán ugrani készül. Fejezetek az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok történetéből, 1963–1970. = *Történelmi Szemle*, 2011. 3. sz. 425–465. p. – *Uő.*: „Szenvedély és szemmérték”. Fred Sinowatz, a történész. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal. Bp., 2012. 669–681. p.

⁴ *Mádl Antal: Volt egyszer egy testőrpalotánk*. 2. rész. Gúzsba kötve nehéz táncolni. = *Új Horizont*, 2004. 1. sz. 72. p.

landi származásának is kulcsszerepe volt. Neki is köszönhetően – az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek k. u. k. (kaiserlich und königlich) jelzőit immár nagybetűvel írva – ismét K. u. K. időszakról beszéltek, Kádár János (1912–1989) pártfőtitkár és Bruno Kreisky (1911–1990) osztrák kancellár kiváló kapcsolataira utalva. S bár a vasfüggöny és a magyar állampolgárok utazási korlátozásai 1987-ig jelentősen nehezítették a kölcsönös turistaforgalmat, az mégiscsak egyre élénkebbé vált, s a rendszerváltás után már semmiféle akadályba sem ütközött. A két állam azóta is harmonikus szomszédságban él egymással.

Mindezt nagyban elősegítette és elősegíti, hogy már a Horthy-korszakban is alig akadtak olyanok, akik Ausztria vonatkozásában Burgenland visszacsatolása mellett kardoskodtak volna, habár a revízió a magyar politika legkisebb közös politikai többszöröse, valamennyi magyar által vallott – de főleg Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával szemben hangoztatott – követelése volt. 1945, főleg pedig 1947–1948 után csak szűkebb körben, titokban lehetett emlegetni Magyarország trianoni kálváriáját. Az 1980-as évek elejétől már őszintébben lehetett nyilatkozni erről. A rendszerváltást követően pedig már egészen nyíltan vitatkozhatunk az első világháború elvesztésének Magyarország – de egyébként Ausztria – számára is szörnyű következményeiről. Ám az 1945 óta egymástól oly sok mindenben eltérő időszaok Trianon-értékelésében egyvalami mégiscsak közös maradt: Magyarországon az Ausztriához csatolt területek elvesztése jár messze a legkisebb fájdalommal. Ennek számos oka közül kívánok néhányat fölvezetni, először

Sinowatz 1961-es, mindössze 9 oldalas tanulmányához visszatérve.

A mai Burgenland ugyanis – a fejedelemségi múlttal bíró Erdéllyel, a közigazgatási szempontból olykor más országrészekről legalább részben elkülönülő Felvidékkel és Délvidékkel szemben – soha nem volt (legalább részben) önálló régió a történelmi Magyarországon belül. Emiatt aztán saját elnevezése sem lehetett. A Nyugat-Magyarország (Westungarn) – ahogy akkoriban írták: Nyugatmagyarország –, Ausztriában a Német-Nyugatmagyarország (Deutschwestungarn) kifejezések is csak 1918-tól jelennek meg szélesebb körben, Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyére, később csak utóbbi háromra vonatkoztatva. Elsősorban a bécsi nagynémet körök használták a részben néprajzi alapú Heinzenland fogalmát, a Vas és a Sopron megyei németek különleges német dialektusára és (gúny)nevére utalva. A hiencek lakta terület azonban nem fedte le a nyugat-magyarországi német anyanyelvű közösség egészét. Az egyetlen napig sem élő kérésállam, a Nagymartonban (ma: Mattersburg, Ausztria) 1918. december 6-án este az osztrák nagynémet körök támogatásával kikiáltott, központjának Sopront tekintő, és másnap hajnalban már le is vert Hienc (Hiénc) Köztársaság (Republik Heinzenland vagy Heanzenland) is róluk kapta a nevét. (Érdekesként említem meg, hogy a Nagymartonba tartó osztrák önkéntesek egyik csoportját éppen Sinowatz szülőhelyén, Lajtaújfalun tartoztatta fel a magyar vasútörtség, fegyverszállítmányukat is zsákmányul ejtve.)⁵

⁵ Schlag, Gerald: „Aus Trümmern geboren...” Burgenland 1918–1921. Eisenstadt, 2001. (továbbiakban: Schlag, 2001.) 136–144. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 106.)

A Burgenland szót ugyancsak 1918 végétől használták, még Vierburgenland formában. Először a Moson megyei, német autonómiáért küzdő nezsideri (ma: Neusiedl am See, Ausztria) ügyvéd, Karl Amon (1880-?) – aki aztán 1919 februárjában a Vierburgenländische Autonome Deutsche Volkspartei programjavaslatát is írta – használta a kifejezést, de a névadásban szerepet játszott az ugyancsak nezsideri politikus, Adalbert Wolf (1879–1950) is. 1919 júniusában már egy félhavas kiadott, színvonalas kulturális lap is Vierburgenland címmel jelent meg.

A fogalom létrejöttében nyilvánvaló az analógia Erdély német megfelelőjével, Siebenbürgennel. Burgenland esetében a négy nyugat-magyarországi vármegye német nevének – Preßburg (Pozsony), Wieselburg (Moson), Ödenburg (Sopron) és Eisenburg (Vas) – „Burg” végződése adta a kézenfekvő ötletet az elkeresztelésre. A 'Vierburgenland' forma végül Karl Renner (1870–1950), az osztrákok békedelegációját is vezető kancellár 1919. augusztus 16-i – a békeküldöttség helyszínéről, Saint-Germainból küldött – távirata alapján módosult 'Dreiburgenland'-ra, immár figyelembe véve, hogy a Pozsony (ma: Bratislava, Szlovákia) környéki német területek megszerzésére semmi esélye sincs az akkor még Német-Ausztriának nevezett államnak.

Nem sokkal később, 1919 szeptemberében végül ez egyszerűsödött 'Burgenland'-ra, amely fokozatosan és általánosan elfogadottá vált. Egy 1920 márciusi törvény szövegében már ez szerepelt, az 1920. október 1-jén, az Osztrák Köztársaságot szövetségi államként meghatározó alkotmányban pedig hivatalosan is így határozták meg az új tartomány nevét. Sinowatz

1961-ben úgy vélte, hogy az ügyes szóalkotás még hozzá is járult ahhoz, hogy Burgenlandban „a szerencsétlen határhúzás, a földrajzi egység hiánya, az Észak és Dél közötti ellentétek, az elégtelen kommunikációs viszonyok és a gazdasági nehézségek ellenére egy korábban név nélküli, három különböző közigazgatási egységhez tartozó területsáv napjainkra már vitathatatlan egységgé forrhatott össze”. Hozzátette: a Burgenland-fogalom a korábbi nyugat-magyarországi vármegyék-re utal, de egyben arra is, hogy valóban sok vár található a régióban. Ezért ket-tős értelmet hordoz: „emlékeztet a tartomány magyar államszövetségben eltöltött sok száz éves sorsára, ugyanakkor az új hazával való egyesülés napjaira” is.⁶

A névadás körüli bizonytalanságot Burgenland „fővárosának” kiválasztása is tükrözte. Az 1921. január 25-i szövetségi törvény (Bundesverfassungsgesetz vom 25. Jänner 1921 über die Stellung des Burgenlandes als selbständiges und gleichberechtigtes Land im Bund und über seine vorläufige Einrichtung) önálló és a többivel egyenlő jogú szövetségi tartományként határozta meg Burgenlandot, soproni székhellyel.⁷ Műtán azonban az 1921 decemberi népszavazás eredményeként a térség természetes központja Magyarországon maradt, az osztrákokhoz csatolt területen csupán három település, a Sopronhoz közeli Kismarton és Ruszt (ma: Rust, Ausztria), Vas megyében pedig Németújvár (ma: Güssing, Ausztria) rendelke-

⁶ Sinowatz, Fred: Zur Geschichte des Landesnamens. = Burgenländische Heimatblätter, 1961. Heft 3. 129–130. p.; Liphay Béla: „Burgenland”, Magyarország megszállás alatt levő része. In: A „Sopronvármegye” népszavazási emlékalbuma. Sopron, 1931. (továbbiakban: Liphay, 1931.) 111–113. p.; Schlag, 2001. 164–165. p.

⁷ Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 1921. 43. Stück, 305–306. p.

zett városi ranggal. Az 1910-es adatok szerint Rusztnak, Magyarország legkisebb szabad királyi városának mindössze 1535, Németújvárnak 2184, de Kismartonnak is csak 3073 lakosa volt. Majdnem ugyanennyien éltek a mosoni Nezsiderben (2898), a vasi részen pedig Rohonc (ma: Rechnitz, Ausztria) volt a legnépesebb, 4137 fős lakosságával. Mellettük még Sopron megyében Nagymarton (3772), Vasban pedig Felsőőr (ma: Oberwart, Ausztria) (3912) számított nagyobb helységnek. A Lajta menti üdülőhely, Savanyúkút (ma: Bad Sauerbrunn, Ausztria) ugyanekkor mindössze 703 főt számlált,⁸ 1921/22-től mégis itt volt a tartományi gyűlés és kormány központja. Ez csak 1925-ben került át Kismartonba, amely a gyakorlatban tartományi székhellyé vált, ám az utóbbi rangot formálisan csak 1965 végén, a kismartoni városi törvénnyel, hivatalosan pedig még később, 1981-ben, a tartományi alkotmányi törvénynyel vívta ki magának.⁹

A terület megnevezésének, illetve székhelyének körülményes kiválasztása is bizonyítja, milyen nehéz volt az addig soha nem létezett, semmiféle történeti előzménnyel sem bíró tarto-

mány megszervezése, az ott élők Burgenlandhoz kötődésének kialakítása. 1961-ben Sinowatz már úgy látta, hogy ez mégiscsak sikerült, s napjainkban még inkább egyértelmű a komótosan indult identitásteremtés eredményessége. Az 1918 utáni esztendőkből azonban még teljesen más volt a helyzet, hiszen 1921 késő őszeig az egész régió sorsa kétséges volt. A magyarok annak megtartása, a német-osztrákok viszont annak megszerzése érdekében keresték a saját igazukat alátámasztó érveket és ideológiát.

Osztrák részről először az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverése után, majd a 20. század elején, 1905–1906-ban merült föl Nyugat-Magyarország elszakításának terve. Mind ez az utóbbi időpontban is nagyrészt politikai okokból történt, leginkább a magyar függetlenségi párt vezette szövetkezett ellenzék, ezzel az 1867-es kiegyezést erősen átalakítani vagy akár felmondani vágyó erők választási győzelme miatt. A Nyugat-Magyarország megkaparintására irányuló 1905–1906-os osztrák törekvések azonban – bár bécsi parlamenti felszólalásokban is kifejezésre jutottak – még meglehetősen körvonalazatlanok, minden realitást nélkülözők voltak.¹⁰

Sokkal megalapozottabbnak tűnt ezeknél a lugosi születésű román politikai újságíró, Aurel Popovici (1863–1917) A Nagy-Ausztriai Egyesült Államok című, 1906-ban Lipcsében kiadott tervezete, hiszen a szerző a nem éppen magyarbarátságáról ismert trónörökös, Ferenc Ferdinánd (1863–1914) köréhez tartozott. Bár Ferenc Ferdinánd

⁸ A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. r., A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1912. VI, 50, 880 p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat; 42.) Lásd: Részletes kimutatások. 1. A fontosabb demográfiai adatok községenként. Magyarország. 26., 44., 46., 52., 56., 62. p.

⁹ Die Hauptstadt des Burgenlandes. Reichspost, 1. Mai 1925. 8. – 38. Verfassungsgesetz vom 1. Dezember 1965, mit dem für die Freistadt Eisenstadt ein Statut erlassen wird (Eisenstädter Stadtrecht). § 1. Landesgesetzblatt für das Burgenland. 30. Dezember 1965. 83. – 42. Landes-Verfassungsgesetz vom 14. September 1981 über die Verfassung des Burgenlandes. § 7. Landesgesetzblatt für das Burgenland. 22. Dezember 1981. 105.

¹⁰ Schlag, 2001. 38–40 p.; Ujváry Gábor: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak”. Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. Bp., 2021. 19–25. p.

nem vette igazán komolyan Popovici javaslatát, annak számos pontja mégis átkerült „trónváltási” programjába. Popovici a Monarchia etnikai alapú felosztását szorgalmazta. Könyvéhez egy térképet is csatolt, amelyen a Monarchiában létrehozni kívánt 15 szövetségi állam határai is szerepeltek. A történelmi Magyarországon belül Szlovákiának, Kelet-Galiciának (ide tartozott volna a mai Kárpátalja), Erdélynek, Székelyföldnek és a Vajdaságnak adott volna önállóságot, Magyarországnak pedig hozzávetőlegesen a mai határait adta meg (északon és észak-keleten a mostaninál jóval kedvezőbb vonalakkal). Popovici Nyugat-Magyarországot „Német-Ausztriához” csatolta volna, a Kis-Kárpátok déli lejtőinek német közösségeivel, Pozsonnyal, Mosonnal és Magyaróvárral Kimléig, onnan nyugatra kanyarodva, a Fertő tó déli részének érintésével Sopronig, amely szintén az övék lett volna. Déli irányban nagyjából a jelenlegi határvonalat javasolta.¹¹

A trónörökös meggyilkolásával azonban az Osztrák–Magyar Monarchia átalakításával kapcsolatos szándékok is megghiúsulni látszottak. Popovici és mások elképzeléseit – egészen más körülmények között – immár nem a belülről kezdeményezett reformok, hanem a kívülről jövő kényszer útján kívánták 1918 nyarától a Monarchia ellenségei megvalósítani. Erre – a tervezettnél is sokkal radikálisabb formában – az antant győzelme és a központi hatalmak világháborús veresége adott alkalmat. Ez nemcsak a Popoviciék által még egysegesnek gondolt, szövetségi államok-

ba szerveződő Monarchia felbomlását, de két egykori alkotóelemének, Ausztriának és Magyarországnak is a teljes felszabdalását eredményezte.

Éppen emiatt vált – valószínűleg a győztes hatalmak előtt is – érdekessé vagy még inkább érthetatlenné, hogy a két vesztes, 400 esztendőn át államközösségben élő ország 1918 késő ősztől komoly vitába keveredett egymás közötti határának kérdésében. Bár ennek megváltoztatása – szemben az északi, a keleti és a déli magyar határokkal – a világháború alatt szóba sem került, 1918 októberétől több osztrák politikus is felmelegítette a Nyugat-Magyarország megszerzéséről 1905–1906-ban hangoztatott ötleteket.

Német-Ausztria 1918. október 21-én megalakult ideiglenes nemzetgyűlésének október 30-i ülésén Alois Heilinger (1859–1921), a Német Nemzeti Párt képviselője tapssal kísért határozati javaslatban követelte „a saját politikai képviselőjét nélkülöző magyarországi németiség” önrendelkezését. Egyben sürgette, hogy „a nyugat-magyarországi vármegyék, Vas, Moson és Sopron, illetve Pozsony városának a lakói – akik a zárt német nyelvterület részét képezik – dönthessenek a német-ausztriai államhoz való csatlakozásukról”.¹²

A kormány szerepét betöltő Osztrák Államtanács az ezt követő napokban dolgozta ki a Német-Ausztria határaitól szóló javaslatát, amelyet 1918. november 12-én terjesztettek az ideiglenes nemzetgyűlés elé. Azon a napon, amikor Karl Renner, az új ideiglenes kancellár – „államkancellári” tisztjét 1918. november 12-től 1920. július 7-ig töltötte be – kikiáltotta Bécsben a Né-

¹¹ Popovici, Aurel C.: Die Vereinigte Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. Leipzig, 1906. Ld. a kötet végén található térképmellékletet.

¹² Stenographisches Protokolle über die Sitzungen der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Deutschösterreich. 1918 und 1919. 1. Bd. Wien, 1919. Mittwoch, den 30. Oktober 1918. 30. p.

met-Ausztriai Köztársaságot. Ebben az a kitétel is szerepelt, hogy az „*eddig a magyar Szent Koronához tartozó, közvetlenül a német-osztrák állammal határos, zárt német településterület a német-osztrák államterületbe tagolandó*”.¹³ Az osztrák államtanács (minisztertanács) 1918. november 18-i ülésén Renner – akinek felesége németújvári horvát volt – előterjesztése is ugyanezt az igényt fogalmazta meg.¹⁴ Az államtanács aznap határozata pedig szinte szóról-szóra azonos volt a Német-Ausztria határaitól elfogadott november 22-i törvény, illetve „államnyilatkozat” ünnepélyes deklarációjával.¹⁵ A törvényben több olyan – főként az 1526-tól szintén a Habsburg Birodalom részét alkotó, a történelmi Cseh Királyságban található – terület is szerepelt, amelyet később elcsatoltak Ausztriától, Nyugat-Magyarországról viszont mégsem esett szó. Az ünnepélyes deklaráció azonban megállapította, hogy: „*Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt német településterületei földrajzilag, gazdaságilag és nemzeti szempontból is Német-Ausztriához tartoznak, évszázadok óta a legszorosabb gazdasági és szellemi közösséget ápolnak vele, és különösen Bécs város élelmiszerellátásának biztosításában nélkülözhetetlenek. Ezért a béketárgyalásokon ragaszkodni kell ahhoz, hogy ezeknek a német településeknek ugyan-*

azt az önrendelkezési jogot biztosítsák, amelyet a magyar kormány ismételten hangoztatott kijelentései minden más magyarországi nemzetiség esetében elismernek.” (5. §.)

Egyben azt is leszögezték, hogy a Magyarországon szétszórtnan élő németek is a „*széttörhetetlen népközösséghez*” tartoznak, és Német-Ausztria arra fog törekedni, hogy „*fennmaradásukat, jövőjüket és Német-Ausztriával való nemzeti kapcsolatukat nemzetközi jogilag is biztosítsa*”. (6. §.)¹⁶ Az 5. §-ban említett területet – vármegyénként csoportosítva az igényelt községeket – a nyilatkozat mellékletében nevesítették. A hosszú felsorolás azonban – amelyben több egészen kicsi település is szerepelt, miközben néhány nagyobb hiányzott – az osztrák nemzetgyűlési képviselők és a politikai vezetés részbeni tájékoztatlanságáról, kívánságaik előterjesztésében való felkészületlenségéről tanúskodott. (Később ezt a hiányosságot pótolta a külügyminisztériumon belül létrejött békeelőkészítő iroda, amely Nyugat-Magyarországról is történelmi, néprajzi, gazdasági és más információkat gyűjtött az osztrák igények pontos megfogalmazása érdekében.)

Ettől kezdődően állandósult az olykor kemény szóváltás Magyarország és Ausztria között. Ezt még inkább kiélezte az osztrák béketárgyalás folyamata. A Renner kancellár vezette osztrák küldöttség 1919. május 12-én indult, és két nappal később érkezett meg Párizsba. A külügyminisztériumuk (Staatsamt für Äußerer) által kidolgozott, végső fogalmazásában valószínűleg Otto Bauer (1881–1938) – a befolyásos szociáldemokrata politikus, akkori külügyi államtitkár (gyakorlatilag külügyminiszter) – megfogalmaz-

¹³ Uo. Dienstag, den 12. November 1918. 83. p.

¹⁴ Négy vármegyét követel a német-osztrák államtanács. = Budapesti Hírlap, 1918. nov. 18. 4. p.; Lipthay, 1931. 100–102. p.; Murber Ibolya: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig. Határtörténetek az első világháború után. Bp., 2021. (továbbiakban: Murber, 2021.) 21., 44. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

¹⁵ Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich, 1918–1938. (továbbiakban: ADÖ) Bd. 1., Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919. Hrsg. Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan. München–Oldenbourg, 1993. Nr. 21., 155. p.

¹⁶ Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich. Jahrgang 1918. Wien, 1918. 51–52. p.

ta, május eleji javaslatot vittek magukkal, amely meghatározta a tárgyalási taktikájukat (Instruktion Staatsamt für Äußerer für die Delegation zum Pariser Friedenskongreß). Ebben Nyugat-Magyarország vonatkozásában a legerélyesebb fellépést ajánlották. *„Világos, hogy ez az egyetlen olyan pont, ahol más vonatkozásban elszenvedett veszteségeinkért kárpótlást kaphatunk, és Bécs gazdasági jövője is nagymértékben függ a róla [Nyugat-Magyarországról] hozott döntéstől. [...] A népszavazás nélküli annexió nem követelendő, de nyomatékosan hangsúlyozni szükséges, hogy a népszavazás kizárólag semleges védelem és ellenőrzés alatt történhet, miután a magyar csapatok eltávoztak e vidékről, s mind a két félnek biztosították az agitáció lehetőségét.”* Egyben lemondtak a fegyveres beavatkozásról, bízva az antant ígéretében, miszerint *„egy országrész jelenlegi birtoklása nem dönthet annak későbbi hovátartozandóságáról”*. Azt is jelezték, hogy az osztrák küldöttség nem csak gazdasági, de történeti tekintetben is érvek sokaságával felvértezve indul a békekongresszusra, amelyen a Pozsonyra támasztott igény csak elméletileg vethető föl, gyakorlatilag minden bizonnyal hatástalan marad, ezért lényegében a Dunától délre eső területekre kell korlátozni az osztrák kívánságokat.¹⁷

Miután azonban a békekongresszión a Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án elutasította az osztrák–magyar határ módosítására vonatkozó javaslatot, a békefeltételek osztrák delegációnak átadott első, június 2-i változatában erről nem esett szó. Az osztrák tárgyalási taktika azonban más volt, mint

¹⁷ ADÖ. Bd. 2., Im Schatten von Saint-Germain. 15. März 1919 bis 10. September 1919. München–Oldenbourg, 1994. (továbbiakban: ADÖ. Bd. 2., 1994.) Nr. 232., 163–164. p.

korábban a németeké, majd később a magyaroké. Utóbbiak eleve óriási hátrányba kerültek, mivel őket csak jó fél esztendővel az osztrákok után hívták meg a békekongresszusra. Rennerék elfogadták, hogy a győztesek diktálnak, nem tagadták felelősségüket a világháború kirobbantásában – bár igyekeztek azt legalább részben a magyarokra hárítani.¹⁸ Végül pedig hajlandók voltak a szudétanémet területekről, sőt, az Anschlusról – azaz Német-Ausztria Németországhoz csatolásáról – is lemondani, miközben ez korábban valamennyi jelentős osztrák politikai erő követelése volt.

Emiatt viszont a győztesek valamilyen több jóindulatot tanúsítottak velük, mint a németekkel vagy a magyarokkal szemben. A magyarokhoz hasonló mértékű megbüntetésük mellett kisebb kompenzációt is kívántak Ausztriának nyújtani, s ennek legfontosabb eleme éppen Nyugat-Magyarország felajánlása volt. Ebben a döntésben az antantnak a magyar Tanácsköztársaságtól való féltelme is szerepet játszott. A kommün az osztrákok kezében tehát erős adut jelentett. Ezt bizonyította Otto Bauer külügyi államtitkár Cnobloch budapesti osztrák követnek 1919. május 27-én

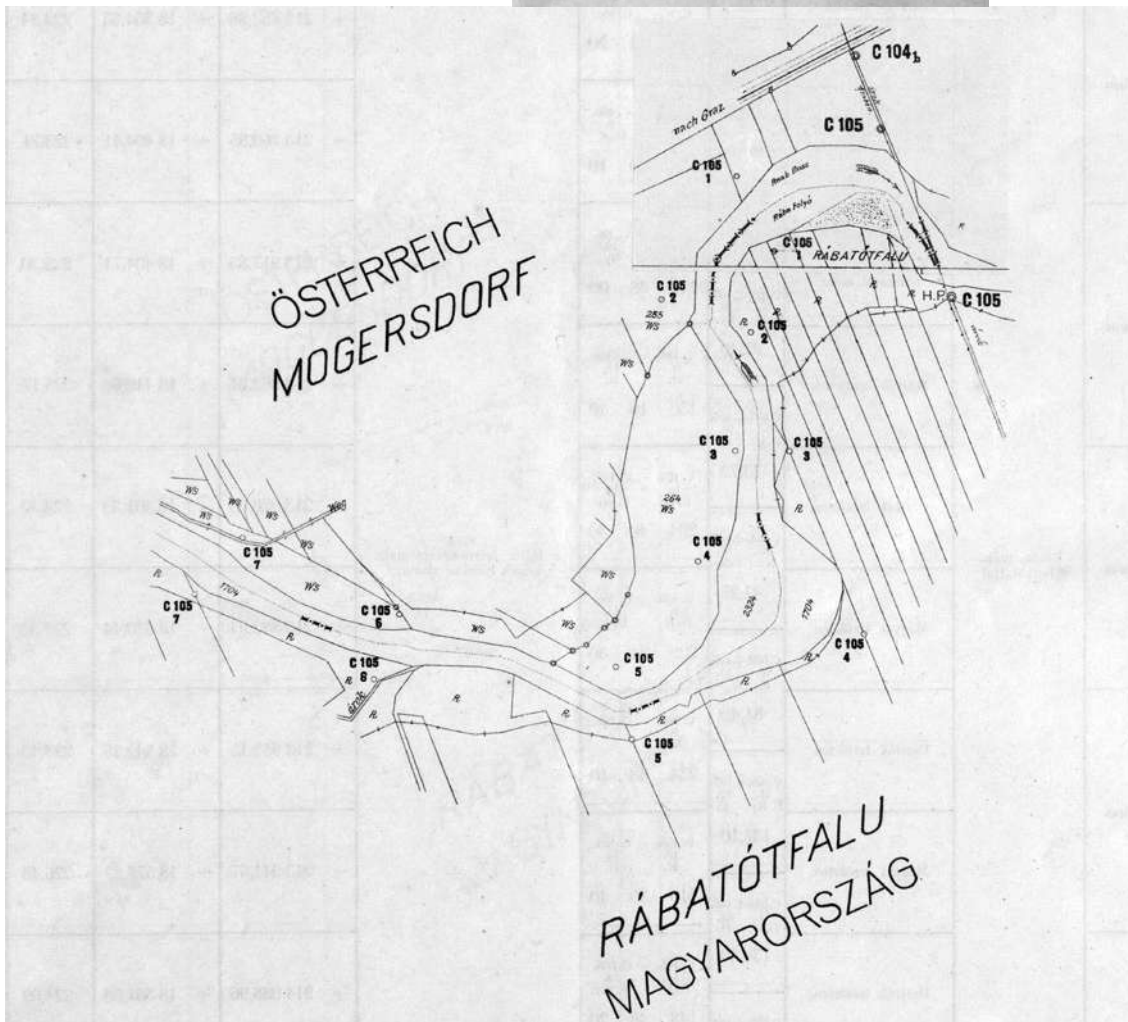
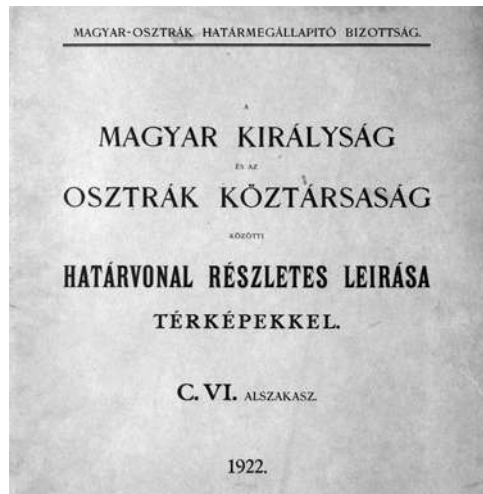
¹⁸ Ennek egy példája: Bericht über die Tätigkeit der Deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye. Bd. 1. Wien, 1919. 444 p. (továbbiakban: Bericht über die Tätigkeit. Bd. 1., 1919.) Beilage 29. Note über die internationale Rechtspersönlichkeit Deutschösterreichs (1919. június 16.), 168. p. Eszerint az 1914-es hadüzenet idején a közös külügyminiszter a magyar állampolgárságú gróf Leopold von Berchtold volt, akinek az oldalán az ugyancsak magyar gróf Forgách János és a horvát Alexander Musulin álltak, a Monarchia külképviseleteit pedig szinte kizárólag magyarok vagy szlávok vezették. *„1914-ben csaknem minden követi posztot magyarok töltöttek be, különösen Párizsban, Szentpéterváron, Berlinben, Rómában, Konstantinápolyban és Tokióban.”*

elküldött titkos utasítása. Eszerint Német-Ausztria kormányának nem fűződik érdeke a Tanácsköztársaság rövid időn belüli bukásához, mivel:

„1. Előnyösebbek a kilátásaink a nyugat-magyarországi kérdésben Szovjet-Magyarországgal szemben, mint egy olyan Magyarországgal szemben lennének, amelyet egy ténylegesen az antant irányította kormány vezetne.

A határmegállapító bizottság által készített, nyomtatásban megjelent térképgyűjtemény részlete

(MNL VaML Nyugatmagyarországi kormánybiztos iratái 24. kötet)

2. A tanácskormány bukása megkönnyítené, hogy az antant egy dunai konföderációba kényszerítsen minket, és ezáltal az Anschlusst nemcsak pillanatnyilag lehetetlenítené el, de a későbbiekben is megnehezítené. Ezzel szemben ha a tanácskormány csak a békekötésünk után omlana össze, szabad kezünk maradna, hogy a velünk szomszédos államokkal saját akaratumk szerint szabályozzuk kapcsolatainkat.
3. A tanácskormány bukása nem vezethetne máshoz Magyarországon, mint egy ellenforradalmi rezsimhez [...]. Ez kétségtelenül erősítené Német-Ausztriában is az ellenforradalmi mozgalmat, és egy polgárháború veszélyét idézhetné föl.”¹⁹

Bár arról nincs tudomásunk, hogy a győztesek egy dunai konföderációt szerettek volna megvalósítani – ennek inkább éppen az ellenkezője volt igaz –, az osztrákok mégis jól mérték föl a számukra kedvező, Magyarországnak viszont hátrányos helyzetet, és ennek megfelelően cselekedtek. Az 1919. június 7-i alkotmányozó nemzetgyűlési ülésükön Bauer a békefeltételekről szóló beszámolójában megállapította: a több állam igényelte területek kérdését semleges ellenőrzéssel lefolytatott népszavazáson kell eldönteni, hiszen egyedül ez felel meg a demokrácia és „a most következő új idők szellemének”. Élénk tetszésnyilvánítás mellett tette hozzá: „Béke delegációkn minden vitatott határkérdésnél ezt fogja javasolni, és ezt javasolja egy olyan terület esetében is, amelyet az egyesült hatalmak [az antant] egyáltalán nem említenek: Nyugat-Magyarországnál.” Úgy vélte: a lakosság nem egységes ugyan az Ausztriához való csatlakozás szándékában, mivel – különösen a félig magyarrá tett városokban – az ezzel ellentétes célok is erő-

sek, ám a parasztság gazdasági érdekei, a természetes piacukhoz, Bécshez való vonzódásuk mégis eldöntheti a tervezett voksolás kimenetelét.

Bauer arra is utalt, hogy a német-osztrák kormányt gyakran bírálják amiatt, hogy nem támogatja kellően a nyugat-magyarországi lakosság csatlakozási szándékát, nem használja ki Magyarország gyengeségét egy Bécs kapui előtti, gazdag agrárvidék, azaz Nyugat-Magyarország megszerzésére. Az „óvatos visszafogottságot” a következőképpen indokolta: „A németek és a magyarok mindig szomszédok maradnak, a német hegyvidék és a magyar síkság mindig egymás terményeinek cseréjére lesz utalva. A Német-Ausztria és a Magyarország közötti barátság és béke mindkét nemzetnek tartós érdeke. Ezért utasítottuk vissza – olyan időkben is, amikor Magyarország katonailag sokkal gyengébb volt, mint ma – a nyugat-magyarországi kérdés erőszakos eldöntését.” És ezért óhajtanak népszavazást. Kijelentette: „bármilyen lesz a kimenetele, szívesen alávetjük magunkat a döntésnek, habár tudjuk, hogy a gazdasági jövőnk, Német-Ausztria gazdasági életképessége nagyban függ tőle”.²⁰

Az osztrák béke delegáció június 16-i jegyzéke mintegy 5400 (5379) km²-nyi nyugat-magyarországi terület Német-Ausztriához csatlakozását kérte, ám csak abban az esetben, ha az erről tartandó népszavazás így döntene. Memorandumukban olyan városokat is német többségűnek nyilvánítottak, amelyek akkor már magyar túlsúllyal bírtak (Magyaróvár /62%-os magyar többség/, Moson /57%/, Kőszeg /61%/ és Szentgotthárd /73%/). Hangsúlyozták: „Ausztria földrajzi, nemzeti és gazdasági okokból jogot formálhat erre a területre, ám ennek ellenére sem törekszik önké-

¹⁹ ADÖ. Bd. 2., 1994. Nr. 254., 192–193. p.

²⁰ Uo. Nr. 268., 212–213. p.

nyes annexióra, hanem a döntést ebben és minden más hasonló kérdésben az érdekelt népesség szabad elhatározásának akarja átengedni. Ez okból azt kívánjuk, hogy e terület lakossága megkapja a jogot, hogy szabad népszavazás útján önmaga határozza el, kívánja-e a Német-Ausztriával való egyesülést vagy nem.” Végül azonban – miként e folyamatot az események szemtanúja, egyik magyar alakítója és kulcsszereplője, Gratz Gusztáv (1875–1946) bécsi követ (1919. november 21.–1921. január 17.), majd külügyminiszter (1921. január 17.–1921. április 12.) jellemezte –: „[...] megtörtént az a béketárgyalások történetében példátlan eset, hogy a békekonferencia valamelyik legyőzött népnek többet adott, mint amennyit kívánt – odaítélte Ausztriának ezt a területet minden népszavazás nélkül.”²¹

Gratz értékelése nem volt légből kapott, a valóságon alapult. Még a Renner aláírta osztrák jegyzék előtt három nappal, 1919. június 13-án tájékoztatta a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa a kommün vezetőit a Magyarország határaitól hozott döntéséről. Minderről a magyar közvélemény is értesülhetett, hiszen az ez alapján készített térképet a Vörös Újság egy héttel későbbi számának címlapja közölte. Északon, keleten és délen ez nagyjából a mai határokat rajzolta ki, de délnyugaton és Nyugat-Magyarországon nem voltak berajzolva a választóvonalak.²² Magyarországon – különösen a nyugati területek vonatkozásában – még senki sem gondolt komolyan az elszakadás lehetőségére.

²¹ Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920. Bp., 1935. 354 p. (A Magyar Szemle könyvei; 10.) Az eseménysor leírása: 292–296., 307–309. p. Gratz idézi az általam citált osztrák memorandumot is, ez és a véleménye: 296. p.

²² Magyarország új határai a párisi békekonferencia jegyzéke szerint. = Vörös Újság, 1919. jún. 20. 1. p.

Eközben azonban a békekonferencián – Rennerék memorandumát is figyelembe véve, Arthur James Balfour (1848–1930) brit külügyminiszter javaslatára – a Külügyminiszterek Tanácsa 1919. július 2-án bizottságot állított fel az osztrák–magyar határ megváltoztatásának vizsgálatára. Miután ez az osztrákok 5400 km²-es igényét 4312 km²-nyire mérsékelte – így Moson, Kőszeg és Szentgotthárd az osztrák kéréssel szemben Magyarországon maradt, Sopron és környéke viszont Ausztriához került –, a békekonferencia vezető testülete, a Legfelsőbb Tanács július 9-én, kisebb vita után, Nyugat-Magyarország átadásáról határozott. Oly módon, hogy a terület lakosságának több mint 70%-os német anyanyelvű többségére hivatkozva a korábban Renner kancellár javasolta népszavazás megtartását is fölöslegesnek tartotta.

Július 20-án kapták meg az osztrákok az ezen alapuló végleges békefeltételeket.²³ Amikor augusztus 1-jén ismét azt kérték, hogy népszavazás döntsön ennek hovatartozásáról,²⁴ a Legfelsőbb Tanács ezt elutasította, mivel nem kívánt precedenst teremteni a voksolás lehetőségének biztosításával. Eközben augusztus közepén az is szóba került, hogy Nyugat-Magyarországot – mivel osztrák információk szerint e régiót is fenyegette a vörös uralom leverésére hivatkozó román behatolás, amit mindenképpen el kívántak kerülni – az antant hallgatólagos egyetértése esetén még azelőtt elfoglalják az osztrák csapatok,

²³ ADÖ. Bd. 2., 1994. Nr. 316. (a német-osztrák békedelegáció távirata a külügyi államhivatalnak, 1919. július 20.), 366–368. p.

²⁴ Ezt már közvetlenül a július 20-i átvétel után is javasolta a békedelegációban Renner munkáját segítő, igen befolyásos Johann Andreas Eichhoff báró: uo. Nr. 318., 370. p.; Renner ismételt népszavazási kérelme: uo. Nr. 330., 395. p.

hogy aláírták volna a békeszerződést, és Magyarországot a békekonferenciára meghívták volna. A népszavazás megtartását azonban még ekkor is szorgalmazták.²⁵ A tervet ugyan az antant jóváhagyásának hiányában gyorsan ejtették,²⁶ ám Magyarország meghívására még további négy hónapot kellett várni. Ez abban a pillanatban – az ország nagy részének 1919. augusztus 1-je utáni román megszállása és az áttekinthetetlen, napról-napra változó belpolitikai viszonyok között – érthető is volt, de kevésbé volt az 1919 elején, amikor a Károlyi Mihály (1875–1955), majd január végétől a Berinkey Dénes (1871–1944) vezetete kormányok egyértelműen antantbarát politikát folytattak.

A békeszerződést – amit a magyarokéhoz hasonlóan súlyos rendelkezései miatt az osztrákok is diktátumnak neveztek akkoriban, akárcsak a németek – végül Saint-Germainben, 1919. szept-

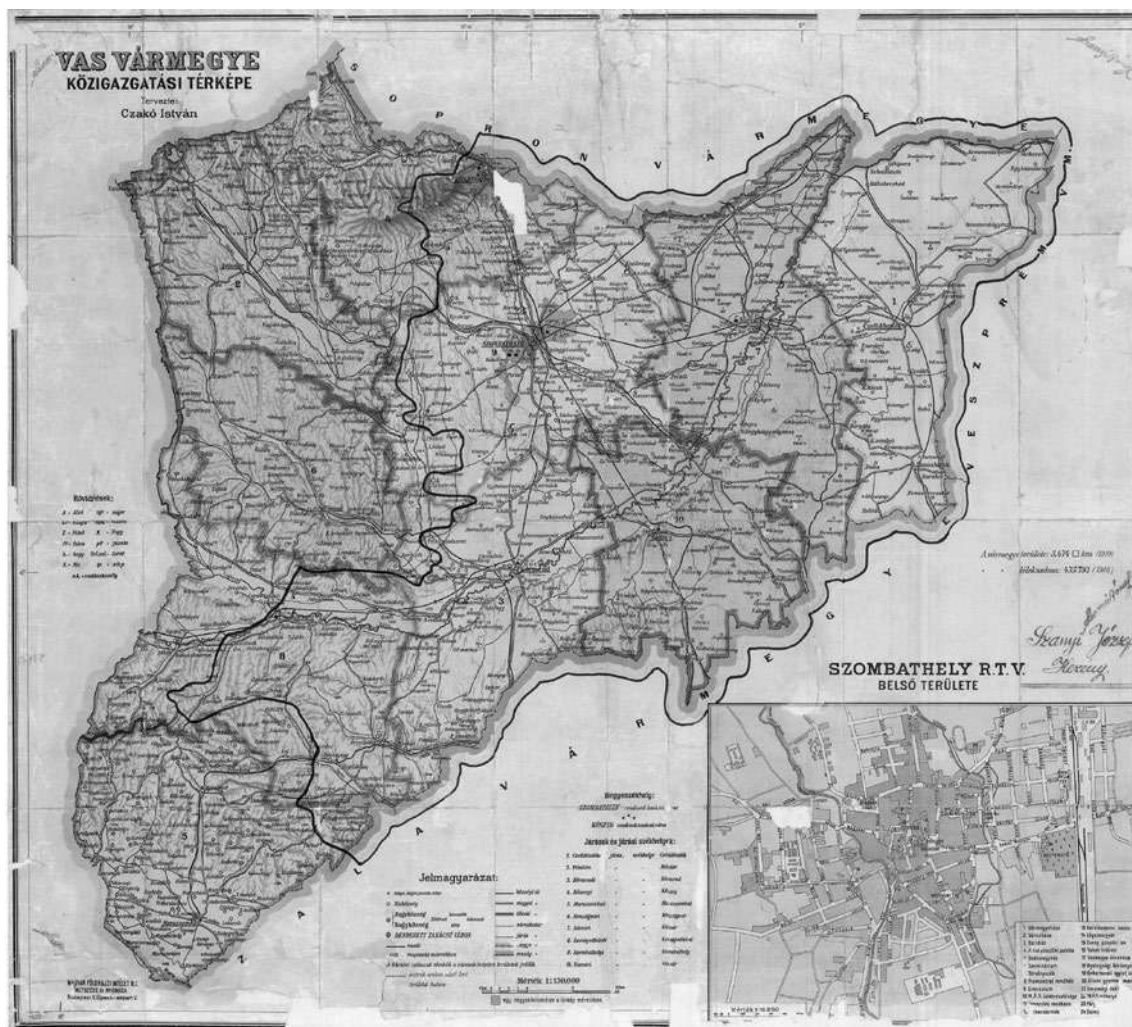
ember 10-én írták alá. Ennek egyetlen pozitívuma Nyugat-Magyarország népszavazás nélküli Ausztriához csatolása volt, amelyre azonban a szerződés ratifikálása – illetve annak Magyarországgal való megkötése és ratifikálása – előtt nem kerülhetett sor. Ezt 1919. október 26-án, a bécsi városházán Nyugat-Magyarország mielőbbi osztrák elfoglalását sürgető népgyűlésen Renner (a békekötés következtében már nem a Német-Osztrák, hanem az Osztrák Köztársaság kancellárja) is kifejtette, amikor az e célból alakított „bizottsággal szemben kijelentette, hogy fontos külpolitikai okokból a Nyugatmagyarországra való bevonulásra egyelőre gondolni sem lehet”. Egyben vizsgált közölte: „[...] megvan a lehetőség arra, hogy a nyugatmagyarországi német territóriumot diplomáciai úton megszerezzük. [...] Magyarország ugyanis békeszerződés révén lesz kénytelen kiadni a kérdéses vidéket, mert Nyugatmagyarország jogilag Ausztriához [fog] tartozni, mihielyt három entente hatalom a békekötést ratifikálta.”²⁷

Az 1920. évi népszámlálás szerint az osztrákoknak ítélt területen – Sopront és környékét is beleértve – 342.895 lakos élt, közülük 72,47% volt német, 13,80% horvát és 12,34% magyar anyanyelvű. Magyar szempontból Liphay Béla összegezte az elcsatolás immár soproni népszavazás utáni következményeit. „Magyarország vesztesége az 1923. évi március 7-iki osztrák népszámlálás adatainak alapján – írta – 3967,19 km²-nyi területen 3 város (Kismarton, Ruszt, Németújvár), 49 nagyközség, 274 kisközség 49.308 házzal és 285.609 főnyi lakossággal. Az elvesztett állatlétszám: 17.767 ló, 124.844 szarvasmarha, 37 szamár, 8095 kecske, 6293 juh, 92.637 disznó, 11.278 házinyúl, 13.737 méh-

²⁵ Bericht über die Tätigkeit der Deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye. 2. Bd. Wien, 1919. 637 p. (továbbiakban: Bericht über die Tätigkeit. Bd. 2., 1919.) Beilage 69. Mitteilung der Beschlüsse des Hauptausschusses (Renner kancellár Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének, 1919. augusztus 9.), 296. p. – ADÖ. Bd. 2., 1994. Nr. 335. (a kormánytanács ülése, 1919. augusztus 12.), 402–403 p. – Nr. 336. (Renner kancellár távirata Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének, 1919. augusztus 15.), 403–404. p. – Nr. 337. (Renner kancellár távirata Ippen követnek, 1919. augusztus 15.) 404–405. p. – Nr. 342. (az alkotmányozó nemzetgyűlés határozata, 1919. augusztus 18.) és 342/a. (a nemzetgyűlés felhívása Nyugat-Magyarországhoz), 413–416. p.

²⁶ ADÖ. Bd. 2., 1994. Nr. 338. (Ippen követ Renner kancellárnak, 1919. augusztus 16.), 405. p. – Nr. 339. (a kormánytanács ülése, 1919. augusztus 18.), 406–410. p. – Nr. 340. (Ippen követ Renner kancellárnak, 1919. augusztus 17.), 410–411. p. – Nr. 343. (Ippen követ Renner kancellárnak, 1919. augusztus 17.), 417–418. p. – Nr. 344. (az osztrák kormány jegyzéke a magyar kormányhoz, 1919. augusztus 18.), 418–420. p.)

²⁷ A bécsi magyar követség ideiglenes vezetőjének Somssich József külügyminiszterhez írt 1919. október 27-i jelentését közli: Murrer, 2021. 162–163. p.

Vas vármegye térképe 1922-ből. A trianoni diktátum után megmaradt területet a térkép fekete kontúrral jelöli. (MNL VaML Vas Megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye. Törzsgyűjtemény T193)

kas, 465.160 tyúk, 21.274 lúd, 3993 kacs, 855 pulyka és gyöngytyúk. [...] Burgenland területe, lakossága és házainak száma, Moson-, Sopron- és Vas megye elszakított részéből az alábbiak szerint tevődik össze:²⁸

Vármegye	Terület (km ²)	Lakosok száma	Házak száma
Moson	1.039.86	46.117	7.218
Sopron	1.340.71	118.374	20.102
Vas	1.586.62	121.118	21.988
Összes	3.967.19	285.609	49.308

²⁸ Lipthay, 1931. 113. p.

Ausztria csaknem ugyanannyit veszített a békekötéssel, mint Magyarország: az egykori osztrák birodalom-félhez tartozó területek és a lakosság mintegy háromnegyedét, a német anyanyelvű lakosság mintegy egyharmadát. Területe 84.000 km²-re zsugorodott, népessége – az elérni kívánt 10 millió helyett – 6,5 millió főre csökkent. Elszakították tőlük a történelmi Csehországhoz tartozó, de német anyanyelvű cseh- és morvaorszá-

gi Szudéta-vidéket, illetve a többségében német identitású Dél-Tirolt, de néhány kisebb, döntően szintén németek lakta vidéket is. Ausztriának mégis talán kevésbé fájt mindez, hiszen sokkal sokszínűbbnek bizonyult 1918 előtt és után is Magyarországnál. Nem elsősorban etnikai jellegében, hiszen az első világháborút követően mindkét vesztes ország homogén nemzetállammá vált (azaz a lakosság több mint 90%-a ugyanazt az anyanyelvet beszélte). Sokkal inkább azért, mert Ausztria korábban és a világegést követően is olyan tartományokból állt, amelyek meglehetősen széles körű belső önállóságot élveztek, különböző történelmi időszakokban kerültek a Habsburgok uralma alá, más és másféle azonosság-tudattal rendelkeztek. Magyarországon ezzel szemben a legnagyobb tragédiák, még a három részre szakítottság idején is rendkívül erős volt az állam belső egységének eszméje.²⁹

Az osztrák és a magyar, a maga szempontjából számos igazságon nyugvó, ám a tudományos eredményeket is gyakran propagandisztikus célokra használó alapállás gyökeresen

²⁹ Az osztrák békeszerződés történetéről az újabb szakirodalomban: Schlag, 2001. 257–285. p.; *Fiziker Róbert*: Az osztrák Trianon. A saint-germaini békeszerződés. = *Világtörténet*, 2013. 4. sz. 429–449. p. – Az előzmények ismertetésével: *Tóth Imre*: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, Kronosz, 2020. (továbbiakban: *Tóth*, 2020.) 39–74. p. és *Ujváry*, 2021. 27–57. p. – Az osztrák belpolitikai helyzet kidomborításával, a magyar viszonyokkal összehasonlítva, kitekintéssel a soproni népszavazásig: *Murber*, 2021. 82–136. p. – Számos, Nyugat-Magyarország elcsatolásáról, annak előzményeiről és következményeiről szóló, tematikus összegzés olvasható az Atlas-Burgenland honlap *Der Anschluss an Österreich* című fejezetében: http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=374&Itemid=138 (megtekintve: 2022. július 7.)

eltért egymástól. A felek elbeszéltek egymás mellett. Az osztrákok, elsősorban békedelegációjuk nyugat-magyarországi szakértője, Ernst Beer javaslatai alapján az imént vázolt etnikai és gazdasági – s amellet még kissé erőltetett történelmi – érveket soroltak,³⁰ a magyarok ugyancsak történelmi és gazdasági argumentációval feleltek.³¹ Az etnikai szempontok tekintetében nem vitatták a térség német jellegét, ám hangsúlyozták az ottani lakosság szülőföldjéhez való hűségét – miközben az osztrák értelmiségiek a nyugat-magyarországi többségének Ausztria-barátságát emelték ki. Utóbbi szempontból meglehetősen elmentmondásos volt a helyzet, hiszen a Bleyer Jakab (1874–1933) nemzetiségi miniszter (1919. augusztus 15.–1920. december 16.) nevével fémjelzett, a né-

³⁰ Bericht über die Tätigkeit. 1. Bd., 1919. Vorbereitungen, 2–4. p. – Beilage 18. Friedensbedingungen vom 2. Juni, 47. p. – Beilage 28. Note über die Grenzen Deutschösterreichs (1919. június 16.), 130–132. p. – Beilage 32. Gegenvorschläge über die Gebietsabgrenzung (1919. június 25.), Teil 1. Grenzen Deutschösterreichs, Artikel I. § 1. F, 197., 330. p. – Bericht über die Tätigkeit. 2. Bd., 1919. Beilage 74. Antwort auf die Bemerkungen zu den Friedensbedingungen vom 20. Juli. II. Grenzen zwischen Österreich und Ungarn, 320. p. – Beilage 75. Friedensbedingungen vom 2. und 10. September. 2. Teil, Österreichs Grenzen, 5. Gegen Ungarn, 410–411. p.

³¹ A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában. 1. köt. Bp., 1920. XXII, 574 p. (továbbiakban: *A magyar béketárgyalások, 1920.*) Lásd: II. Bemutatózó jegyzék, 40. melléklet (Az osztrák békeszerződés elvei nem alkalmazhatók Magyarországra) 97–101. p. – XV. jegyzék Nyugat-Magyarországról és annak négy melléklete, 455–472. p.; *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában.* 2. köt. Bp., 1921. XII, 522 p. Lásd: XXII. jegyzék. Magyarország hatáiról, 11–28. p., főleg 11. és 24. p. – XXII. jegyzék, 1. melléklet, VII. rész, 61–62. p.

met anyanyelvűeknek valódi autonómiát ígérő politika háttérbe szorítása/kényszerítése valóban nehezítette a Magyarországhoz hű német irányzatok újbóli megerősödését.

Bleyer már a világháború alatt, 1917-ben felemelte szavát a németek kulturális igényeinek teljesítéséért, ám következetesen Magyarország integritásának szükségességét hirdette. Több német vezetőtől eltérően sem az elszakadási, sem az autonómiára irányuló törekvéseket nem támogatta. A saint-germaini békeszerződés után azonban változott a helyzet. Bleyer immár úgy vélte: Nyugat-Magyarország csak akkor őrizhető meg, ha az ottani németeknek önrendelkezést biztosítanak. A magyar – egyben a (nyugat-)magyarországi német – érdekeket képviselve osztrák és német politikusokkal is tárgyalt, pártja, a Német Keresztény Gazdasági Párt több népgyűlést szervezett a három, németek lakta nyugati vármegyében. Bleyer azt gondolta, hogy a hazai németiség csak akkor maradhat a jövőben is komoly tényező Magyarországon, ha a már elszakadt szászok utáni legnagyobb, nyugat-magyarországi német tömböt nem veszíti el.

A trianoni békediktátum azonban nemcsak Nyugat-Magyarország kérdésében, hanem más tekintetben is megkérdőjelezte Bleyer elképzeléseit – legalábbis a magyar politikusok többsége szerint. Közülük a legtöbben ugyanis úgy vélték: a „rablóbéke” bebizonyította, hogy a nemzetiségeknek adott engedelmények teljesen fölöslegesek, hiszen alkalmatlanok kedvezőbb feltételek kiharcolására. Bleyernek ezért 1920. december közepén meg kellett válnia a miniszterségtől, ám ő ennek ellenére is kitartóan küzdött Nyugat-Magyarország megtartásáért. A szélsőségek tér-

nyerése idején is középen maradt, ezért nagyon kevesen fogadták el és követték a politikáját. Példája jól mutatta, hogy az államhűség és az anyanyelvi kultúrához való ragaszkodás nem feloldhatatlan ellentét, hanem – ha nehezen is, de – olykor összeegyeztethető.³²

Az osztrák–magyar etnikai, gazdasági és történelmi vitákat az ideológiai szembenállás is erősítette: 1919-ben a Tanácsköztársaság és a szociáldemokrata vezetés alatti Ausztria, a kommün megszűnte után pedig – a magyarországi fehér megtorlások híreinek erős ausztriai felnagyítása következtében – az ellenforradalmi magyar kormányzat és Ausztria között. 1919 késő nyarától számos magyar politikus bélyegezte az osztrák szociáldemokratákat – egyébként teljesen hamisan – kommunistának, s a Bécs felől jövő újbóli vörös veszéllyel riogatta a hazai közvéleményt. A magyarországi kaotikus politikai helyzetet a valóságosnál is sokkal sötétebbre festő osztrák vezetők viszont mind a fehér, mind a vörös magyar emigránsok befogadását enge-

³² A téma átfogó értékelése: *Tilkowszky Loránt*: Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989. Bp., 1989. 35–44. p.; *Fata Márta*: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). = *Regio*, 1994. 1. sz. 175–190. p., főleg 175–180. p.; Az előzményekről: *Orosz László*: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez: Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS* évkönyv 2015. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2016. 123–145. p. – Bleyer – főleg 1921 utáni, 1933-ban bekövetkezett haláláig tartó, s az utóbbi esztendőre fókuszáló – pályájáról újabban: *Pritz Pál-Marchut Réka*: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőtérben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. = *Regio*, 2017. 1. sz. 5–40. p.; Bleyer elképzeléseiről lásd még: Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára, K 27, 1920. november 3-i minisztertanácsi ülés, 3. n. p.; MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, IV.401.b., 64/1920.

délyezték, és saját politikai céljaik érdekében próbálták felhasználni őket a hazájuk elleni izgatásra.

A határok módosításával kapcsolatos magyar felfogást jól tükrözték Klebelsberg Kuno (1875–1932), Sopron későbbi nemzetgyűlési képviselője (1920–1922) – a többségnél egyébként mérsékelt hangnemben írt – sorai. *„Legyőztek bennünket – állapította meg, már az osztrák békeszerződés rendelkezéseinek ismeretében – és viselniük kell ennek következményeit. Bármennyire fájdalmas is, politikailag érthető, hogy azok, akik a győztes antant oldalán állottak, egész országrészeket akarnak tőlünk elszakítani. De, hogy a prédához, mint osztrák fél odaálljon Ausztria is, amelynek oldala mellett négy keserves éven át küzdöttünk és a végén vele együtt összeroskadtunk, hogy romlásunkon még balsorsunknak ez a társa is gazdagodjék, ez tisztán emberileg is visszataszító. Láthatják, hogy az elválás után Ausztria iránt Magyarországon sok rokonszenv mutatkozik és remélhetik, hogy mihelyt tehetjük, élelmezési bajaikon is segíteni fogunk. De tudhatják azt is, hogy ha kinyújtják mohó kezüket Nyugatmagyarország felé, ezzel kihívják maguk ellen a magyar nemzet engesztelhetetlen gyűlöletét.”*³³ Általánossá vált „hullarablásnak” minősíteni (Német-)Ausztria Magyarországgal szembeni, a saint-germaini, majd a trianoni békében szentesített területi nyereségét.

Az osztrákok és a magyarok is komoly tudományos anyagok segítségével igyekeztek bizonyítani igazukat. Ez a békekonferenciához beadott jegyzékeikből is kitűnik.³⁴ Osztrák részről Richard

³³ Klebelsberg Kuno: Nyugatmagyarország. = Budapesti Hírlap, 1919. dec. 28. 1–2. p.

³⁴ Lásd a 29–30. jegyzetet. Általánosságban megállapítható, hogy a békekonferenciához benyújtott jegyzékek esetében az osztrákokénál sokkal színvonalasabbak voltak a legkiválóbb magyar szakemberek – köztük számos egyetemi professzor – segítségével

Pfaundler (1882–1959) 1910–1911-ben a Deutsche Erbe című folyóiratban publikált, Nyugat-Magyarországot bemutató etnikai térképeit, illetve egy azok alapján összeállított, inkább már propaganda ízű 1919-es tanulmányát (Die Zukunft der Deutschen in Westungarn) is fölhasználta a békedelegáció. Magyar részről pedig Teleki Pál (1879–1941) 1918–1919-ben készített Vörös térképe – amelyet Apponyi Albert (1846–1933) mutatott be először 1920. január 16-i, híres „védőbeszéde” után, Lloyd George (1863–1945) angol miniszterelnöknek az elcsatolt magyarokra vonatkozó kérdésére válaszolva –,³⁵ illetve történeti szempontból a magyar békedelegáció szakértőjeként is tevékenykedő Domanovszky Sándor (1877–1955),³⁶ valamint Házi Jenő (1892–1986) írásai játszottak fontos szerepet.³⁷

készített, statisztikai adatok tömegével alátámasztott magyar dokumentumok.

³⁵ A földrajztudomány szerepéről: Jankó Ferenc: Változó földrajzi nézőpontok: Burgenland és Nyugat-Magyarország az első világháború előtt és után. = Századok, 2021. 2. sz. 353. p.; Uő.: Burgenland felfedezése. Identitáskeresés a két világháború közötti Ausztriában. = Rubicon, 2021. 12. sz. 66–73. p.

³⁶ A magyar béketárgyalások, 1920. XV. jegyzék 1. melléklet: Ausztria Nyugatmagyarországra vonatkozó történeti igényeinek cáfolata. 460–467. p. Domanovszky szerzőségét megerősíti tanítványa, Kring (Komjáthy) Miklós is: Kring Miklós: A magyar államhatár kialakulásáról. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. 4. évf. Szerk. Károlyi Árpád közreműködésével Angyal Dávid. Bp., 1934. 3. p. – Domanovszkyról, illetve a magyar és az osztrák történészek eltérő álláspontjáról: Törő László Dávid: Az osztrák és a magyar történetírás Burgenland-vitájáról, 1918/1921–1945. = Valóság, 2020. 9. sz. 19–30. p.

³⁷ Házi szerepéről: Házi Jenő: Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz. Sajtó alá rend., bev. Dominkovits Péter. Sopron, 2011. 5–14. p. (Eredeti megjelenése: Házi, Eugen: Unser geschichtliches Recht auf West-Ungarn. Bp., 1920. 23 p.)

Pfaundler mellett az USA békeküldöttségének dolgozó, a történész Archibald Cary Coolidge (1866–1928) vezette, Nyugat-Magyarországra vonatkozó adatokat gyűjtő misszió, abban leginkább a katonai hírszerzésnek dolgozó őrnagy, a Telekivel is jó kapcsolatban álló Lawrence Martin (1880–1955) geográfus is nagyban hozzájárult az osztrákok számára kedvező határdöntés meghozatalához. Sokan ezért is tekintik őt Burgenland egyik alapító atyjának, még akkor is, ha szerényebb határmódosítást javasolt, mint amit az osztrákok a békekonzferenciától kértek. 1919. február 28-i, majd június 29-i memorandumában Nyugat-Magyarország osztrákoknak való átadását kezdeményezte, ám hangsúlyozta: a végleges döntést további részletes kutatásoknak és az egész térségre kiterjedő népszavazásnak kell megelőznie.³⁸ Pfaundler, Lawrence Martin és mások munkái egyébként előkészítették és segítették az addig nem is létező közigazgatási egység, Burgenland 1920-as és '30-as évekbeli, történeti, néprajzi és földrajzi felfedezését is.

A történelem furcsa fintora, hogy míg a két vesztes, Magyarország és

Ausztria közötti, Nyugat-Magyarországot érintő nézeteltérések tisztázásába az objektív vizsgálatokat folytató amerikai tudósok is beleszólhattak, addig más régiók esetében az etnikai, gazdasági, kereskedelmi, közlekedési stb. viszonyok alapos, semleges felek általi feltérképezése nem történhetett meg. Részben ez mégiscsak megvalósult, ám nem az érdektelen tudósok segítségével. Magyarország 1920 januárjában és februárjában a békekonzferenciához intézett jegyzékei ugyanis – olykor ugyan a cél érdekében kissé tendenciózusan csoportosítva a tényszerű adatokat – meglehetősen pontos statisztikai, földrajzi, történelmi stb. adatokon és felméréseken alapultak. Ezeket viszont a határokról döntő nagyhatalmak nem vették figyelembe, hiszen Magyarországot nem tárgyalni hívták Párizsba – mint ahogy egyébként Német-Ausztriát sem –, hanem a békefeltételek átvételére.

Mindezt persze az is magyarázta, hogy a győztesek körébe sorolt csehek, románok és szerbek már 1919 elejére (Kelet-Magyarország esetében 1919 tavaszára) kész helyzetet teremtettek, amikor megszállták a később fennhatóságuk alá kerülő, sőt, részben azon túli területeket is, nagyrészt a világháború alatt az antant-hatalmaktól kapott ígérek alapján. Eközben Nyugat-Magyarország az osztrák és a magyar békeszerződés rendelkezései dacára 1921 novemberéig magyar közigazgatás alatt maradt – itt tehát még volt miről vitatkozni. A két vesztes közötti torzsalakodás nem igazán érdekelte a győzteseket, az ő esetükben akár a saint-germaini és a trianoni békeszerződésen is lehetett némileg – de csak kis mértékben – változtatni. Mindez viszont elképzelhetetlen lett volna az antant által létrehozott vagy jelentősen megnövelt

³⁸ Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919–1920. Bearb. von Jon D. Berlin. Eisenstadt, 1977. (továbbiakban: Berlin, 1977.) 95 p. (Burgenländische Forschungen; 67.) – Martin Lawrence-ről mint a Burgenland születésénél bábáskodó tudósról az osztrák közszolgálati televízió (ORF) is bemutatott egy 25 perces filmet, 2019-ben: <https://burgenland.orf.at/magazin/stories/3021702/> (Megtekintve: 2022. július 7.) – 2021-ben pedig a Bécsi Filharmonikusok egész világon sugárzott Újévi koncertje szünetében, a Burgenland 100 éves fennállásáról készült kisfilmben idézték föl az alakját: https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20201221_OTS0107/happy-birthday-burgenland-19212021-orf-film-zur-neujahrs-konzert-pause-praesentiert (Megtekintve: 2022. július 7.)

területű új államok vonatkozásában. A magyar-osztrák határ kérdése amúgy is harmadrangú volt a békekonferencia vezetői szempontjából. Azt azonban még e kérdés tisztázásánál sem engedhették meg, hogy a Saint-Germainben és Trianonban rögzítetthez képest komoly módosításokat tegyenek, hiszen az nagy presztízsveszteséget jelentett volna számukra. Ráadásul precedens értékűvé válhatott volna.

Emiatt gondolom tévesnek az 1920-as és 1930-as években még – főleg a magyar radikális jobboldal körében – népszerű, manapság ismét sokak hirdette felfogást, miszerint az 1921-es nyugat-magyarországi felkelés bizonyította, hogy lett volna esély a térség egészének megtartására. Az elsősorban Prónay Pál és felkelőtársai képviselte interpretáció szerint a gyengekező politikusok – Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök, de főleg Bánffy Miklós (1873–1950) külügyminiszter – ügyetlenkedése következtében jöhetett létre Burgenland, és a felkelők arra is példát mutattak, hogy más országrészek megőrzése is lehetséges lett volna az erélyesebb fellépéssel.³⁹ Miközben

³⁹ Prónay széles körben ismert emlékezései tele vannak Bethlen- és Bánffy-ellenes kirohanásokkal: *Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről.* 1–4. rész. = Soproni Szemle, 1986. 1–4. sz. 24–46., 118–138., 208–228., 304–323. p. Valamennyi közlemény sok-sok helyén olvashatunk Bethlent erősen kritizáló megjegyzéseket. – *Krug Lajos: Sopron nagy napjai.* In: A „Sopronvármegye” népszavazási emlékalbuma. Sopron, 1931. 36. p. szerint: „Leszeggett tény, hogy az első, megbocsájt-hatatlan politikai hibát gróf Bánffy külügyminiszter követte el, amikor is Nyugatmagyarország területének egy részéről hajlandónak nyilatkozott lemondani.” – Lásd még: *Missuray-Krüg Lajos: A nyugatmagyarországi felkelés.* 4. kiad. Sopron, 1938. 334 p. többek között: 43–44., 51., 174–177. p. – Thurner Mihály soproni polgármester részben a helybéli vezetőkre hárította Nyugat-Magyarország elvesztésé-

1918 végén és 1919 elején a fegyveres ellenállás szinte teljes hiánya kétségtelenül hatással volt a magyarok számára minden tekintetben kedvezőtlen határvonalak meghúzására, azt is valószínűsíthetjük, hogy komolyabb katonai akciókkal sem érhetett volna el Magyarország a trianoni diktátumnál sokkal kedvezőbb feltételeket.

Kétségtelen, hogy Sopron és környéke Magyarországon maradása a felkelőknek is köszönhető, de legalább ilyen mértékben Bethlennek, Bánffynak és az egész magyar politikai vezetésnek is. Utóbbiak az előbbieik tevékenységének ravasz és ügyes kihasználásával elérték az elképzelhető maximumot: egy nagyon is jelentős nyugat-magyarországi város – amelynek elvesztését máig is siratják a burgenlandiak – és az azt övező települések két békeszerződés rendelkezései ellenére történt megtartását. Azonban a győztes nagyhatalmak jelentékeny tekintélyvesztése nélkül – márpedig ezt nem engedhették meg maguknak – ennél többre nemigen adódott volna lehetőség.

Mindez azonban már egy másik történet, amely a magyar történettudomány leginkább feldolgozott, a nagyközönség előtt mégis kevésbé ismert fejezetei közé tartozik. A trianoni békeszerződés előzményeinek, megkötésének és következményeinek rend-

nek felelősségét, amikor azt írta: „Ha az elszakított vidéken a polgárság, a lelke mélyén lobogó érzéseinek olyan hangon és olyan módon mert volna kifejezést adni, mint Sopron polgársága: meggyőződésem szerint a felkelők harcainak dicső teljesítménye után egész Nyugatmagyarországot meg lehetett volna menteni. Kár, hogy a nyugati végek vezetői nem merték öklüket rázni Bécs felé. Az óvatos viselkedés az osztrákokat felbátorította [...]” *Sopronyi-Thurner Mihály: A magyar igazság kálváriája.* In: Sopron és Sopronvármegye ismertetője, 1914–1934. Összeáll. Horváth László, Madarász Gyula, Zsadányi Oszkár. Sopron, [1936]. 41. p.

kívül gazdag, könyvtárnyi a szakirodalma. 2020-ban, az aláírás 100. évfordulóján rendezvények és konferenciák sokaságát szervezték, az ülészakok előadásainak szerkesztett változatából több kötet is napvilágot látott.⁴⁰ Az Ablonczy Balázs vezette Trianon 100 kutatócsoport 2016 óta számos – eddig 11 saját – kiadványban és blogban számol be jelentős, interdiszciplináris kutatási eredményeiről,⁴¹ Gulyás László pedig – sok historikus közreműködésével – hét vaskos kötetben kívánja kiadni a kérdés történetéről szóló összegzést.⁴²

⁴⁰ Csak néhányat kiemelve: „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. Anka László. Bp., 2020. 491 p. (Veritas könyvek; 18.) – Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriumára. Szerk. Barna Attila. Bp., 2020. 600 p. – Metszéspontok. Tanulmányok Trianon 100. évfordulóján. Szerk. Császtvay Tünde. Bp., 2021. 254 p. – Tudományos népszerűsítő céllal: Trianoni kiskaté. 101 kérdés – 101 válasz a trianoni békediktátumról. Szerk. Gulyás László, Szidiropulosz Archimédész. Bp., 2021. 138 p. (Nyugat-Magyarország sorsáról lásd Tóth Imre két és Gulyás László egy szócikkét: 57., 106–107. p.)

⁴¹ Erről ad áttekintést: <https://trianon100.hu/> (Megtekintve: 2022. július 7.) (A kutatócsoport Nyugat-Magyarország 1918–1922 közötti történetével eddig nem foglalkozott behatóan.)

⁴² A sorozatnak eddig két és fél kötete jelent meg: A trianoni békediktátum története hét kötetben. 1. köt., Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Főszerk. Gulyás László. Szeged, 2019. 592 p. (Benne szempontunkból a legérdekesebb fejezet: Tóth Imre: Német-Ausztria születése. 505–511. p.); Csillög Gábor–Gulyás László–Suba János: A trianoni békediktátum története hét kötetben. 4. köt., Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. Főszerk. Gulyás László. Szeged, 2020. 318 p. (A magyar–osztrák határ alakulásáról: 98–99., 140–143., 148–149., 158–167., 184–187., 194–195. p.) – A trianoni békediktátum története hét kötetben. 2/2. köt., A katonai megszállástól a magyar békeidegáció elutasításáig, 1918–1920. A párizsi békekonferencia és Magyarország. Főszerk. Gulyás László. Szeged, 2021. 493 p.

Ezek a munkák azonban nem vagy csak érintőlegesen foglalkoznak a későbbi Burgenland 1918 és 1922 közötti történetével, a magyar–osztrák határ változásaival. Ennek ellenére is kijelenthetem, hogy az utóbbi témáról született tanulmányok és könyvek is megtöltenének egy kisebb bibliotékát. Hogy így történt, abban óriási érdeme van a kismartoni Burgenlandi Tartományi Levéltár sorozatainak: az 1927-től évente négyszer – 2020-ban már 82. évfolyamában – megjelenő, *Burgenländische Heimatblätter* című folyóiratnak, amelyben sok-sok dolgozat vizsgálta Burgenland kialakulásának kérdését. A *Burgenländische Forschungen* pedig 1947-től több mint 110 kötetet adott ki a szűkebb régió (művelődés)történetéről, régészetéről és néprajzáról, benne olyanokat is, amelyek a terület 1918 és 1922 közötti sorsát elemzik.⁴³ Osztrák részről Gerald Schlag írta a legátfogóbb, csaknem 550 oldalas, kifejezetten az 1918 és 1922 közötti eseményekre koncentráló, azokat sokoldalúan bemutató összefoglalót,⁴⁴ amely a Bur-

⁴³ *Guglia, Otto*: Das Werden des Burgenlandes. Seine Angliederung an Österreich vor 40 Jahren im Lichte teilweise unbekanntener Materials. Eisenstadt, 1961. 83 p. (*Burgenländische Forschungen*; 44.) – 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Eisenstadt, 1971. 214 p. (*Burgenländische Forschungen. Sonderheft*; 3.) (Főleg *Guglia, Otto*: Die Angliederung des Burgenlandes an Österreich. 3–14. p. és *Lindeck-Pozza, Irmtraut*: Zur Vorgeschichte des Venediger Protokolls. 15–44. p.) – Berlin, 1977. – 60 Jahre Burgenland. Vorträge des Landeskundlichen Diskussionsnachmittags am Landesarchiv 1981. Eisenstadt, 1982. 162 p. (*Burgenländische Forschungen*; 70.) (Főleg *Suppan, Arnold*: Um die Südgrenze des Burgenlandes. Grenzziehung an der deutsch-magyarisch-slowenischen Dreivölkerecke 1918/21. 131–157. p.) – *Klötzl, Gebhard*: Die Verwaltungsgliederung des späteren Burgenlandes, 1848–1921. Eisenstadt, 2001. 197 p. (*Burgenländische Forschungen*; 83.)

⁴⁴ Schlag, 2001.

genlandi Tartományi Múzeum sorozatában (Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland) hagyta el a nyomdát.⁴⁵

Magyarországon Domanovszky Sándortól, Házi Jenőtől és Kerekes Lajostól Fogarassy Lászlón, Hiller Istvánon, Soós Katalinon, Bellér Bélán, Zsiga Tiboron és Ormos Márián át a témával újabban foglalkozókig: Botlik József, ifj. Sarkady Sándorig, Békés Mártonig, Fiziker Róbertig és a nemrégiben a kérdésről vastkos monográfiát megjelentető Tóth Imréig és Murber Ibolyáig sokan kutatták e témát, illetve annak egyes vonatkozásait, különösen a nyugat-magyarországi felkelés és a soproni népszavazás történetét. Kiemelkedő ebből a szempontból a Soproni Szemle szerepe, amelyben tanulmányok és források sorát – gyakran folytatásokban – közölték az utóbbi évtizedekben.⁴⁶ A Rubicon is több számában foglalkozott a kérdéssel, legutóbb

a soproni népszavazás 100. évfordulójára kiadott számában.⁴⁷ Magyarországon mégis erről a területi veszteségről tud a legkevesebbet a történelem iránt érdeklődők tábora. Nyilván amiatt, mivel a kezdeti sokk után – az etnikailag igazságosnak tekinthető megoldás miatt is – ebbe nyugodott bele a legkönnyebben a magyarság. Napjainkban a többi elveszített országrészhez: Erdélyhez, a Felvidékhez, a Délvidékhez vagy Kárpátaljához képest jóval kisebb azok aránya, akik a nyugat-magyarországi területek elcsatolását – még ha fájó hiányt megemlítik is – megsiratnák. Sopron és környéke Magyarországon maradása azonban a 20. századi magyar önértékelés és nemzettudat erősödésében lényeges, máig ható szerepet játszik, hiszen az első – és az 1920-as évek eleji apróbb változásokat kivéve az egyetlen maradó – részt ütötte a trianoni falon.

⁴⁵ Ebben is jelent meg a témánkhoz kapcsolódó kötet: Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24.-29. September 1991 auf Burg Schlaining. [Red. Roland Widder]. Eisenstadt, 1996. 223 p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 95.). – Az 1990-es évekig mutatja be az osztrák történészek álláspontját: Zsiga Tibor: Vélelmek és tények Burgenland történetírásában. = Világtörténet, 1993. tavasz–nyár. 19–24. p.

⁴⁶ A téma magyar szakirodalmát 1971-ig feldolgozta: Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába 1., Magyar eredetű források és feldolgozások. = Soproni Szemle, 1971. 2. sz. 138–145. p. – Ezen kívül csak Tóth Imre és Murber Ibolya könyvének a felhasznált forrásokról és irodalomról szóló részére utalnék, amely a legfontosabb 1971 után megjelent műveket is felsorolja: Tóth, 2020. 433–441. p. és Murber, 2021. 141–149. p. – Egyikük irodalomjegyzékében sem szerepel, ezért itt utalnék rá: Sarkady Sándor: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök-hallgatók Ifjúsági Köre Sopronban, 1919–1948. Sopron, 2017. 430 p.

⁴⁷ Felkelés. Nyugat-Magyarország, 1921. = Rubicon, 2021. 12. sz. (Babucs Zoltán: A haza hív! Sopron magyar kincs, ezer éve az. 36–47. p.; Jankó Ferenc: Burgenland felfedezése. Identitáskeresés a két világháború közötti Ausztriában. 66–73. p.; Sarkady Sándor: A népszavazás Sopronban. 48–51. p.; Tóth Imre: Bánffy Miklós: A népszavazás külügyminisztere. 28–35. p.; Ujváry Gábor: Teleki taktikája. Nyugat-Magyarország kérdése a magyar belpolitikában, 1919–1920. 14–27. p.; Veczán Zoltán-Lips Adrián: Banditák vagy felkelők? A nyugat-magyarországi harcok a korabeli sajtó tükrében. 52–65. p. tanulmányai)

OBÁL BÉLA, A MAGYARORSZÁGI SZLOVÉNEK KORMÁNYBIZTOSA

ÉLETRAJZÖSSZEGZÉS, VALAMINT A TEOLÓGUSBÓL LETT KORMÁNYBIZTOS ÉS VAS VÁRMEGYEI FŐISPÁN, MAJD NÉPBIZTOS 1918–1919. ÉVI KORMÁNYZATI SZEREPKÖRÉNEK ISMERTETÉSE

■ Göncz László

BEVEZETŐ

A mikor Károlyi Mihály (1875–1955) kormánya 1918 novemberében kényszerhelyzetben, a magyar területi integritás legalább részbeni megőrzése érdekében – ami utólag, főképpen a passzívnak minősíthető, határozatlan és elenyészően csekély katonai ellenállás miatt illúzióknak bizonyult – a korábbi évtizedek kisebbségi politikáján változtatni próbált, a kisebb lélekszámú közösségekre, köztük a vasi és zalai szlovénokra is jobban odafigyeltek. A szlovén közösség felé irányuló politikai lépések megtételéhez és koordinálásához e feladatra alkalmas személyre volt szükség. Adódik a kérdés, hogy miért került a kormány látókörébe éppen a Vas vármegyéből származó Obál Béla (1882–1951), miért éppen ő lett a végrehajtó hatalom részéről e feladattal megbízott kormánybiztos. Előrevetítve ismertetjük, hogy e tisztség betöltésénél szerepe volt annak, hogy Obál – amint az anyakönyvi adataiból és más forrásokból kiderül – szlovén származású volt, és a többségében szlovénok lakta Muraszombati járásban, Vashidegkúton (ma: Cankova, Szlovénia) szüle-

tett.¹ Csakhogy hasonló adottságokkal többen is bírtak, például az úgyszintén Vashidegkúton született Pável Ágoston (1886–1946), a későbbi neves nyelvész és szerkesztő, aki néhány nappal Obál kinevezése után úgyszintén jelezte közreműködési készségét Jászi Oszkár-nak (1875–1957), a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszternek.² Azokban a napokban, mint esetleges kormánybiztosjelölt, a Mura menti állapot és a szlovén kisebbség helyzete tanulmányozásával a belügyminisztérium megbízásából Weiss Konrád, a MÁV alkalmazottja is foglalkozott, Ostffy Lajos (1876–1944) főispán pedig Batthyány Zsigmondot (1891–1966) javasolta a kor-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: GYMSM SL). XIV. 66. Obál Béla iratai (továbbiakban: XIV. 66). I/1 Obál személyére vonatkozó okmányok (továbbiakban: I/1). A bodóhegyi evangélikus gyülekezet anyakönyvi kivonata, 252/1949.

² MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) K 40. Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (továbbiakban: K 40.) Pável Ágoston levele Jászi Oszkár miniszternek. 4. doboz. 1919–XII. 277.

mánybiztosi tisztségre. Jászi azonban Obál Bélát szemelte ki és javasolta a kormánynak, azaz a belügyminiszternek a „vend ügyeket” koordináló kormánybiztosi posztra.³ A származás és a helyismeret mellett a nemzetiségi miniszter (így emlegették a napi szóhasználatban Jászit) javaslatánál Obál Béla világnézete és politikai szemlélete, valamint a miniszterhez fűződő ismeretsége lehetett a mérvadó. Erre utal az is, hogy Obált kormánybiztosi kinevezése után néhány héttel Vas vármegye főispánjának úgyszintén kinevezték, ami bizonyítja, hogy a legbefolyásosabb körökben nagy volt a támogatottsága.

Előrevetíthetjük, hogy Obál Béla kormánybiztosként maradéktalanul teljesítette a hozzá fűzött reményeket. A magyar nyelvterületen vend közösségként emlegetett etnikum szlovén voltát nem vitatva, a többek által hangoztatott ún. vend elméletet alapvetően mellőzve – csupán az érintett közösség megnevezésénél maradt meg Obál kommunikációjában a „vend” terminus – ő ténylegesen a szlovén nemzeti alapú önkormányzatiság lelkes támogatójává és szervezőjévé vált Magyarország keretében. Hogy a tervei – Mura vármegye, szlovén autonómia – nem valósultak meg, nem rajta múlt, autonómiajavaslatának nyelbeütését a Tanácsköztársaság kikiáltása, valamint a kommunista irányítású tanácsállam nemzet- és nemzetiségelmélete akadályozta meg. A későbbi hónapokban pedig a mai Muravidék területének a délszláv királysághoz csatolása miatt amúgy is okafogyottá vált a nemzeti alapú szlovén autonómiaterv.

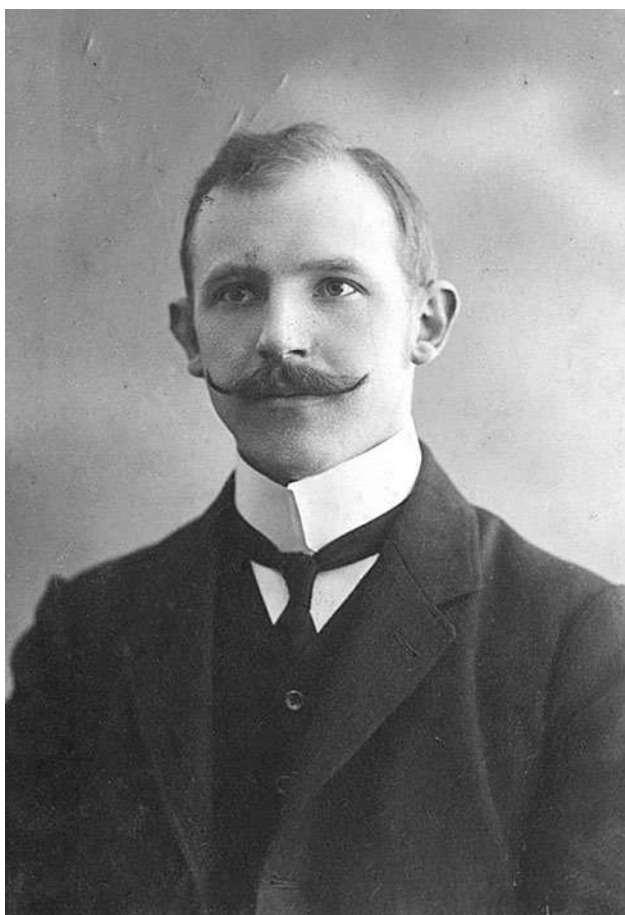
³ MNL OL K 40. Weiss Konrád 1918. december 7-ei távirata Jekel Péter miniszteri tanácsosnak; Jászi Oszkár miniszter Weiss Konrád idézett táviratának tartalmával összefüggő értesítése Jekel tanácsosnak. 1918-XII. 730.

Ami Obál Béla általános világnézeti és politikai magatartását illeti, hozzá hasonló pálfordulást aránylag kevés személynél tapasztalunk a tágabb nyugat-dunántúli régióban, annak ellenére, hogy a Magyarország esetében több vonatkozásban ellentmondásos első világháború utáni időszak a melegsége lehetett az ilyen jelenségeknek. Az eperjesi (ma: Prešov, Szlovákia) teológianárból és felszentelt evangélikus lelkészből – aki ugyan már fiatal értelmiségiként rokonszenvezett a 19. és 20. század fordulója utáni évek szociáldemokrata, majd szocialista nézeteivel, valamint a szabadkőművességgel – az első világháború végéig, majd főképpen a Károlyi-féle időszakban és a Tanácsköztársaság idején meggyőződéses kommunista, esetenként radikális baloldali nézeteket valló egyén lett, és ez az „identitása” feltehetően élete végéig megmaradt. (Az 1940-es évek második felében is nyilvánosan hangoztatta kommunista identitását). Obál Béla teljes életútjának, családi és baráti környezetének az eddiginél mélyrehatóbb elemzése a jelenleg ismerteknél konkrét választ adhatna világnézeti és egyéb változásairól, azonban éppen az említett szociális környezet aprólékos mozzanatai eddig eléggé ismeretlenek.

Tanulmányunkban – a teljesség igénye nélkül – összegezzük Obál Béla egykori eperjesi akadémiai tanár, későbbi kormánybiztos-főispán életrajzában eddig ismert fontosabb adatait és jellemzőit, valamint kormánybiztosi kinevezésének a körülményeit. Emellett összefoglaljuk Obál kormánybiztos-főispánnak – a Tanácsköztársaság idején népbiztosnak – a szlovén közösség nemzeti alapú megszervezésével és érdekérvényesítésével összefüggő tevékenysége fontosabb elemeit.

ADALÉKOK OBÁL BÉLA ÉLETRAJZÁHOZ

Obál Béla 1982. május 17-én a Vas vármegye egyik stájer határszéli településén, a Muraszombati járáshoz tartozó Vashidegkúton született. Édesapja, Obál Mihály helyi körjegyző volt, édesanyja, leánykori nevén Rahner Erzsébet, német gyökerekkel rendelkezett.⁴ Obál Béla alapskola-látogatásáról – ami 3-4 évig tarthatott – konkrét adatokkal nem rendelkezünk, azonban ismert, hogy az evangélikus gimnáziumot mint első évfolyamos diák az 1893/94-es tanévben Felsőlövön (ma: Oberschützen, Ausztria) kezdte látogatni.⁵ Az említett Felsőlövői Evangélikus Gimnázium éves értesítői alapján bizonyítható, hogy négy évfolyamot az említett tanintézetben fejezett be, ahol – a tanárok és a tantárgyak, valamint a diákok eredményei alapján következtetve – megfelelő alaptudásra és szemléletre, valamint kellő szintű nyelvismeretre tehetett szert. (Nyelvoktatás tekintetében magyart, németet és latint oktattak az intézményben.)⁶ Gimnáziumi tanulmányait Obál Béla a Soproni Evangélikus Líceum keretében működő főgimnáziumban folytatta, ahol az 5. osztálytól a 8. osztályig tanult. A főgimnáziumot az 1900/1901-es

Obál Béla portréja,
amely valamikor az 1910-es években készült
(Pomurski muzej Murska Sobota
– Muravidéki Múzeum, Muraszombat)

tanévben fejezte be jeles (kitűnő) érettségi eredménnyel.⁷ A sikeres gimnáziumi tanulmányok után Obál Béla az 1901/1902-es tanévtől az Eperjesi Evangélikus Akadémia teológiai részlegének volt a hallgatója.⁸ Nyolc szemeszter keretében sikeresen

⁴ MNL GYMSM SL XIV. 66. I/1. A bodóhegyi evangélikus gyülekezet anyakönyvi kivonata, 252/1949.

⁵ A felső-lövői ág. hitv. evang. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium és al-reáliskola) értesítője az 1893/94. tanévről. Felső-Eőr, 1894. 48. p.

⁶ A felső-lövői á. h. ev. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet) 50 éves fennállása alkalmából kiadott 1894/95. évi örömerősítője. Felső-Eőrött, 1895. 87. p.; A felső-lövői á. h. ev. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet) 1895/96. évi értesítője. Felső-Eőrött, 1896. 36. p.; A felső-lövői á. h. ev. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet) 1896/97. évi értesítője. Felső-Eőrött, 1897. 29. p.

⁷ A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi soproni lyceum államilag segélyezett főgymnasiumának és bölcsészet-theológiai főiskolájának értesítője az 1900/901. tanévről. Közléteszik. Gombocz Miklós, Poszvék Sándor. Sopron, 1901. (továbbiakban: Gombocz-Poszvék, 1901.) 75. p.

⁸ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Közli Szlávik Máttyás. Eperjes, 1902. 43. p.

eleget tett a felsőfokú teológusképzés feltételeinek, valamint azzal párhuzamosan az említett akadémia jogi részlegén újszintén oklevelet szerzett. A záróvizsgát teológiából 1905 júniusában teljesítette.⁹ Obál megkedvelhette Eperjest, és mivel az ottani akadémia is igényt tartott a fiatal teológusra, az evangélikus egyház keretében működő felsőfokú intézményben maradt, mint annak fiatal asszisztense. Az oktatási kötelezettségek mellett a következő években, 6 félév során, a hallei egyetemen gyarapította tudását, ahol teológiát és filozófiát hallgatott. E jeles német tudományos intézményben 1909-ben doktori fokozatot szerzett, amelyet a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen honosított.¹⁰ Tudományos és tanári státusával kapcsolatban ismert, hogy Obál Béla 1907. szeptember 1-től a teológia-történet nyilvános rendkívüli tanára volt, az 1908. esztendő elején pedig habilitált egyetemi magántanári kinevezést nyert a törtelemtudomány terén. Szűkebb szakterületét a 16. és 17. század képezte, fő hangsúllyal a reformáció időszakára. (A habilitációs program fő opponense Ballagi Aladár (1853–1928) budapesti rendes egyetemi tanár volt).¹¹ A két felsőfokú képzési programot, a jogtudományt és a teológiát felkaroló eperjesi evangélikus akadémia rendkívüli tanárává 1909. november 16-án nevezték ki.¹²

⁹ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1905–1906. iskolai évről. Közéleti Csegey Gusztáv. Eperjes, 1906. 29. p.

¹⁰ A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXIII–MCMXIV. tanévre. Bp., 1914. 322. p.

¹¹ MNL GYMŚM SL XIV. 66. Obál tanári működésével kapcsolatos iratok II (továbbiakban: II.). Ballagi Aladár professzor Obál Béla egyetemi tanári habilitálására vonatkozó véleményének másolata. II/9.

¹² A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1909–1910. iskolai évről. Közéleti Szutórisz Frigyes. Eperjes, 1910. (továbbiakban: Szutórisz, 1910.) 35. p.

Obál Béla nem csak a teológia kiváló fiatal ismerője és segédtanára volt, hanem 1907. december 24-én evangélikus lelkésszé is felszentelte őt Miskolcon Zelenka Pál (1839–1910), a körzeti evangélikus püspöki kerület püspöke. Eperjes és környéke ugyanis a miskolci székhelyű evangélikus püspöki kerülethez tartozott.¹³ Obál konkrét lelkészi tevékenységére vonatkozó adatok után nem kutattunk, azonban az eperjesi akadémia évi értesítői alapján ismert, hogy az I. eperjesi evangélikus gyülekezet segédlelkészeként tartották számon.¹⁴

Obál Béla gyermekkoráról kevés adattal rendelkezünk, a diákevekre vonatkozó források azonban már néhány fontos jellemvonásáról és érdeklődési köréről tanúskodnak. Muzikalitása feltétlenül kiemelendő, hiszen cimbalmon aktívan játszott, valamint zeneszerzéssel is próbálkozott, és zenei műsorok szervezéséből is kivette a részét. A Soproni Evangélikus Főgimnáziumban az ifjúsági zenei egyesületnek a titkára volt. Az említett intézményben eltöltött négy esztendő során az ünnepi rendezvények műsorában Obál cimbalomjátéka gyakorta szerepelt. Az utolsó, 8. gimnáziumi évfolyamban saját szerzeményét, a *Magyar ábránd* című darabot adta elő.¹⁵ Zenei tevékenysége az eperjesi tanulmányai során is folytatódott. Diákként Obál Béla sporttal – atlétikával és gimnasztikával – is foglalkozott; a soproni főgimnázium képviselőjében, egyebek mellett, 1901-ben részt vett az ifjúsági csoportok budapesti országos versenyén.¹⁶ Szervezési készségét és

¹³ Hírek. Papszentelés. = Ellenzék. A miskolci Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt Hivatalos Közlönye, 1907. dec. 24. 3. p.

¹⁴ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának (főiskolájának) értesítője az 1911–1912. tanévről. Közéleti Obetkő Dezső. Eperjes, 1912. 44. p.

¹⁵ Gombocz–Poszsvék, 1901. 93. p.

¹⁶ Gombocz–Poszsvék, 1901. 41. p.

széleskörű érdeklődését bizonyítja, hogy – akárcsak a gimnáziumi évek során – az eperjesi akadémia hallgatójaként az említett intézmény keretében működő egyesületek képviselője, valamint a különböző diáktisztségek állandó viselője volt. A történelmi Felvidék, azaz a mai Szlovákia keleti területeire évfolyamtársai részére több szakmai jellegű és egyéb kirándulást szervezett.¹⁷

A fiatal Obál szorgalma és szakmai sikerei miatt is felhívta magára a figyelmet, hiszen már a tanári pályája első éveiben több jelentős tanulmány és kiadvány fűződött a nevéhez. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy az 1908. augusztus 6-a és 14-e között Berlinben zajló rangos nemzetközi történészkonferencián, több kimagasló magyar egyetemi tanár mellett – Fejérfarkas László (1857–1923), Hampel József (1849–1913), Marczali Henrik (1856–1940), Szádeczky Lajos (1859–1935) és mások – ő is részt vett. Részvételeire bizonyára kihatással volt akkori jelenléte a hallei egyetemen, ami Obál szempontjából nem csökkenti annak jelentőségét, mert a konferencián lehetőséget kapott a magyar múlt történeti fejlődésének alapvonásait és államjogi természetét taglaló, *Die Ungarn von Árpád bis auf Franz Josef I.* című német nyelvű tanulmánykötete 2. kiadásának a népszerűsítésére.¹⁸ Később, az eperjesi akadémia meghatározó tanáráként folyamatosan felfelé ívelt a pályája. Kollégái körében elismerésnek örvendett, ezért, egyebek mellett, több éven át a tanári tanács titkári teendőit is ellátta. E feladatkör kellő precizitást és időt igényelt, hiszen például csak az 1917/18-as tanévben 17 testületi ülést kellett neki előké-

szíteni és jegyzőkönyvezni.¹⁹ Obál a teológia tárgykörébe tartozó tantárgyakat illetően folyamatosan vizsgabizottsági tag vagy elnök volt, emellett az evangélikus vallási felekezet keretében megnyilvánuló tudományos tevékenység országos és nemzetközi programjainak is meghatározó közreműködője, és szervezőjeként is kitűnt. Irodalmi, főképpen közírói tevékenysége úgyszintén említésre méltó. Az utóbbit a Protestáns Magyar Irodalmi Társaság is elismerte, egyebek mellett a szervezet választmányába választották. A berlini főiskolai és egyetemi tanárok egyesületében és a hallei székhelyű Tübingiai-Szász Történeti Társulatban is állandó tagságot vállalt.²⁰

Németországhoz fűződő tanulmányi időszakával függ össze, hogy már 1909. december 13-án az ő elnöklétével tartotta meg újraalakuló ülését a több évszázados hagyományokkal rendelkező Hallei Magyar Egylet, amely az ottani felsőfokú intézményekben tanuló magyar diákokat karolta fel.²¹ Obál tanulmányai folytatása céljából, valamint a hallei egyetem keretében működő magyar könyvtár rendezésére 2.500 korona támogatásban részesült a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről. Ennek alapján az eperjesi akadémia vezetősége engedélyezte neki, hogy 1909. május 1-től 1910. február 1-ig folyamatosan Halleban tartózkodhasson.²² Ő már a korábbi, rövidebb időtartamú németorszá-

¹⁹ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1917/18. tanévről. Közléteszi Draskóczy Lajos. Eperjes, 1918. 21. p.

²⁰ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1915/16. tanévről. Közléteszi Szutórisz Frigyes. Eperjes, 1916. (továbbiakban: Szutórisz, 1916.) 28. p.

²¹ Magyar Egylet Halleban. = Pesti Hírlap. 1909. dec. 19. 10. p.

²² A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1908–1909. iskolai évről. Közléteszi Szlávik Mátyás. Eperjes, 1909. 22. p.

¹⁷ A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1904–1905. iskolai évről. Közléteszi Raffay Ferenc. Eperjes, 1905. 35. p.

¹⁸ Magyarok a történeti kongresszuson. = Budapesti Hírlap, 1908. aug. 15. 9. p.

gi tanulmányútjai során mélyrehatóan kutatta a hallei magyar könyvtár állományát, és felismerte, hogy rendkívül értékes, a korábbi századokban létrejött kiadványokkal, néhány esetben elveszettnek hitt művekkel rendelkezik. Az utóbbiak közül négyről összefoglaló jellegű ismertetőket készített,²³ melyeket, az eredeti szövegekkel együtt, *Hungarica Vitenbergensia. Libri unici ex bibliotheca nationis hungaricae universitatis Halensis cum Vitebergensi consociatae* (Halis Saxonum) címmel 1909-ben megjelentetett.²⁴ A fiatal kutató eredményes munkáját és szorgalmát rangos szakmai körökben is elismerték, egyebek mellett a Századok folyóiratban, ami országos szinten öregbítette hírnevét.²⁵ A Huszadik Század folyóiratban Obál német nyelvű vállástörténeti művét, a *Die Religionspolitik in Ungarn nach dem westfälischen Frieden der Regierung Leopold I.* című, Halléban napvilágot látott kiadványt méltatták, amely a doktori disszertációjának kiegészített változata volt.²⁶ E recenzió említése azért is fontos, mert az idézett folyóirat szerkesztője Jászi Oszkár volt, tehát a kapcsolatuk Obállal már 1912-ben is valamilyen szinten fennállt.

Obál Béla kiváló német nyelvtudással bírt, hiszen az anyanyelve a német

volt, valamint tanulmányai során – Felsőlövön, Sopronban és Eperjesen, valamint főképpen Halléban – ez a nyelv a magyarral legalább azonos szintű hangsúlyt kapott. Ennek ismeretében nem számít meglepésnek, hogy az eperjesi teológiai akadémián, a teológiatörténeti tantárgyak mellett, heti két órában a német nyelv alapismereteit mind a négy évfolyam diákjai számára ő oktatta,²⁷ emellett azonban a jogi karon is német nyelvet tanított.²⁸ Obál Bélát a kormány által kinevezett országos felügyelőként, valamint érettségi vizsgálóbiztosként – akiket általánosan elismert egyetemi és főiskolai tanárok közül neveztek ki – azokba a jó hírnevű, az evangélikus felekezet égisze alá tartozó gimnáziumokba küldték ki, melyek többségének oktatási nyelve jelentős mértékben a német volt, illetve a németek által lakott területen, vagy annak a peremvidékén működtek, ami úgyszintén bizonyítja Obál kiváló német nyelvi kompetenciáit (Felsőlövő, Bonyhád, Rimaszombat (ma: Rimavská Sobota, Szlovákia) stb.).²⁹

A szlovén irodalmi nyelvet azonban Obál kevésbé ismerhette, bizonyára csak a Mura menti szlovén (vend) nyelvjárást beszélte, mivel tíz éves koráig az említett nyelvjárási környezetben élt. Erre lehet következtetni a bevezető részben már idézett Pável Ágoston leveléből, amelyet Jászi Oszkárnak címzett, és amelyben – mivel észlelte, hogy „akadtak alakok, kik soha a néppel, nyelvével, sorsával nem törődtek, megvetették, nyelvét is alig-alig ismerik, a stájer és karintiai nyelvet és viszonyokat pedig éppenséggel nem” – felajánlotta közreműködéséi készségét az új hatalomnak. A levélben Pável arra utalt, és ezzel az akkor

²³ A négy mű címe, valamint megjelenésük helye és éve: 1/ *Gratiarum actio cum adiuncta precatone... Debreczen, 1597*, 2/ *A Varadi siralmas Tömlötnek fenekén nyomorgó Magyar Raboknak keserves rabságokat egy keresztény így sirattya e Versekben*, 3/ *Felvinczi György: Igen szép Historia; avagy Példa az Jerusalemből Jerichóban menő Tolvajoktól meg-sebesítettett embernek állapotjáról. Lótsén, 1689*, 4/ *Az Szikszai Templomon gyakorlott Istennek itéleti. Lótsén, 1694.*

²⁴ Különfélék. Béla Obál: *Hungarica Vitenbergensia = Magyar Nyelv*, 1910. 3. sz. 134–135. p.

²⁵ *Történetíróink munkássága. = Századok*, 1909. 3. sz. 253–254. p.

²⁶ Könyvszemle. Obál Béla dr.: *Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I. = Huszadik Század*, 1912. 2. sz. 847. p.

²⁷ Szutórisz, 1916. 29. p.

²⁸ Szutórisz, 1910. 43. p.

²⁹ *Budapesti Közlöny*, 1914. 98. sz. 4. p.; *Budapesti Közlöny*, 1915. 105. sz. 4. p.; *Budapesti Közlöny*, 1916. 95. sz. 5. p.

már kormánybiztossá kinevezett Obálra gondolhatott – akivel egy településen születtek, ezért valamennyire ismerheték egymást –, hogy a szlovénok sorsát egyengetni szándékozók csak „véletlenül születtek ott a vend ugaron, de nem is vend anyától”, hogy Obál Béla szlovén nyelvismerete hagyott maga után kivetnivalót. Ezzel szemben Pávelnak az a feltételezése – ha az idézett levelében tényleg Obálra gondolt, név szerint ugyanis nem említette – megkérdőjelezhető, hogy a szlovén kérdésnek a „*csődbe juttatására*” törekedett volna, akárcsak az a felvetése is, hogy célja lett volna, hogy a Mura mentén élő szlovénajkúakat „*a jugoszláv testvérek karjaiba kergesse*”.³⁰

Obál Bélának fiatalkori, az evangélikus vallás iránti elkötelezettsége számos bizonyítékkal alátámasztható, ennek ellenére később erőteljes vonzódása alakult ki a szociáldemokrata, sőt szocialista (később kommunista) nézetek iránt. Az igazsághoz tartozik, hogy az emberi fejlődést ténylegesen serkentő baloldali eszmék akkor még nem, vagy csak csekély mértékben ellenkeztek az evangélikusok puritán életfilozófiájával. Obál világnézetének alakulásánál nagy szerepe lehetett Jászi Oszkárnak és abban az időszakban hasonlóan gondolkodóknak, akikkel ő az 1910-es évek elejétől gyakran találkozott. Hebelt Ede (1879–1961) jogtanárral együtt Obál Bélát emlegették a szocialista eszmék kezdeményezőjének és terjesztőjének az eperjesi polgárság körében a 20. század első évtizedében. Kunfi Zsigmond (1879–1929) akkorra már ismertté vált, szocialista elveket valló képviselőjelöltségét is, egyebek mellett 1911-ben Obál és Hebelt javasolták. Obál Béla említett ideológiai szemléletét bizonyítja, hogy a Jászi Oszkár vezette szabadkőmű-

ves szervezet, a Martinovics Szabadgondolkodó Kör holdudvarához tartozott, amelynek eperjesi részlegét – Obál közreműködésével – az említett Hebelt Ede vezette. Az eperjesi tagszervezet rendezvényein Jászi és más, szocialista nézeteket valló, országos hírnévre szert tevő személyek gyakran megfordultak, ezért Obál Bélát közvetlen és szoros kapcsolat fűzte a későbbi nemzetiségi miniszterhez.³¹ Ez, amint a bevezetőben utaltunk rá, nagymértékben befolyásolhatta Obál 1918 végén bekövetkező kormánybiztosi, majd vasi főispáni kinevezését, amihez azonban a harmincas éveit taposó teológiatanár rátermettségére és helyzetfelismerésére is szükség volt. Obál alkalmazkodását a megváltozott társadalmi helyzethez jól illusztrálja, hogy néhány nappal azt követően, hogy a történelmi Magyarország összeomlott, és az ún. őszirózsás forradalom után Károlyiék kezébe került a hatalom, ő is csatlakozott azokhoz, a főképpen baloldali nézeteket valló, országos hírnévvel rendelkező személyekhez – közöttük volt Ady Endre (1877–1919), Babits Mihály (1883–1941), Kassák Lajos (1887–1967), Kodály Zoltán (1882–1967), Kosztolányi Dezső (1885–1936), Kaffka Margit (1880–1918), Rippl-Rónai József (1861–1927) és és mások –, akik 1918. november 3-án aláírták a „*magyar értelmiségiek képviselőinek nyilatkozatát*”. Ennek értelmében szakítani kívántak mindennel, ami a korábbi időszakhoz és a Monarchiához tartozott, valamint hangsúlyozták, hogy céljaik nem ellenkeznek senki törekvésével, és nem ellenségei senkinek, legkevésbé a magyarokkal együtt élő nemzeteknek. A nyilat-

³⁰ MNL OL K 40. 4. sz. doboz. Pável Ágoston levele Jászi Oszkár miniszternek. 1919–XII. 277.

³¹ (M. L.): A tiszai evangélikus egyházkerület nem veszi tudomásul, hogy vége az ellenforradalomnak. = Világosság, 1946. máj. 21. 6. p.; Somogyi István: Szabadkőművéség, katolicizmus, protestantizmus. = Magyar Kultúra, 1928. 3. sz. 112. p.

kozatban továbbá kinyilvánították, hogy a megújult magyar nemzet részének tekintik magukat, és békében akarnak élni a más nyelvet beszélőkkel. A deklaráció ellentmondást is rejtegetett a demokratikusan hangzó tartalom mögött; például a történelmi Magyarország területi integritását illetően a legtöbben, köztük Obál Béla is, aligha azt értették alatta, amit a szomszédos nemzetek vezetői, és ami később bekövetkezett.³² Akkoriban az evangélikus egyház keretében úgyszintén a megváltozott körülmények elfogadására, az új helyzethez való alkalmazkodásra szólítottak föl, aminek Obál volt egyik fő kezdeményezője; a három legaktívabb szervező között emlegették. Ennek keretében reformokat előkészítő országos jellegű gyűlésre hívták meg az evangélikus egyházközösségek vezetőit, képviselőit; az 1918. december 4-ei budapesti összejövetel meghívóját húsz tekintélyes egyházközösségi képviselő írta alá, köztük Obál Béla is. Ezen a gyűlésen 11 tagú bizottságot neveztek ki a tervezett reformok előkészítésére, melynek Obál is a tagja volt.³³ Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a Károlyi Mihály vezette kormány keretében nem feledkeztek meg róla, amikor a kormányzati feladatkörök felelős végrehajtóit verbuválták. Obál kormánybiztosi kinevezésével, valamint a kormánybiztosi és népbiztosi tisztség néhány fontosabb mozzanatával a következő fejezetekben foglalkozunk bővebben.

A Tanácsköztársaság időszakát illetően e fejezetben csupán arra térünk ki, hogy Obál Bélát 1919 áprilisában a budapesti egyetem tanárává nevezték ki. Erre a tisztségre nagyon vágyott, ami bizonyára szakmai presztízs szempontjából volt

fontos számára, azonban azt sem lehet kizárni, hogy – a Károlyi-érával ellentétben – a kommunizmusba torkollt magyarországi rendszer elitjének bizonyos részével kevésbé kedvezően alakult a viszonya. Vas megyében és a szlovénok lakta vidéken – annak ellenére, hogy kormánybiztosból átminősült népbiztossá – a szerepe visszaszorult, egyebek mellett korrupcióval vádolták, majd távozni kényszerült a megyéből, amit ő – formálisan – még fontosabb állami teendők betöltésével magyarázott. Ideológiai-világnézeti szempontból nehéz megállapítani, hogy az addig teológusként, valamint formálisan evangélikus lelkészként is számon tartott Obál Béla 1919 tavaszán – ténylegesen – milyen véleménnyel volt az egyre radikalizálódó kommunista eszméket illetően. Később ugyan egyértelműen kommunistának vallotta magát, a Vas megyei munkástanács 1919. július 1-jei ülésén mindenképpen, ahol – amint utaltunk rá – azt jelentette be, hogy a Kormányzótanácstól kapott újabb megbízatása folytán kénytelen volt Vas vármegyéből eltávozni.³⁴ A Muravidékről, illetve a megyéből történő „menekülése” számos kérdést vet fel. Egyrészt korrupcióval is vádolták, másrészt azért objektív felelősség terhelte, hogy a szlovének népbiztoshelyettese, Tkálecz Vilmos (1894–1950), aki *de jure* Obál helyettese volt, szinte intézményesítette a csempészetet a Mura menti térségben, valamint – egyéni érdekből – kikiáltotta a tárgyalt korszak egyik legkisebb és legrövidebb életű, valószínűleg a legingatabb Magyarországhoz kötődő kérészállamát, az ún. Mura (vagy Vend) Köztársaságot. Obál Bélát a budapesti egyetem bölcsészakara dékánjának a javaslatára az oktatási népbiztos 1919. április 10-én felhatalmazta, hogy a tanév második sze-

³² A Monarchia romjaiból újjászülettünk. = Új élet, 1968. nov. 25. 10. p.

³³ Ottlyk Ernő: Az 1918–19-es forradalmak és az evangélikus egyház. = Teológiai Szemle, 1959. 1–2. sz. 5. p.

³⁴ Dr. Obál Bélára emlékezünk. = Vas Népe, 1987. márc. 28. 5. p.

meszterében heti négy órában a reformáció történetét, két óra keretében pedig a magyar városok gazdaságtörténetét oktatassa a budapesti tudományegyetemen.³⁵

A Tanácsköztársaság bukása után Obál Ausztriába, Bécsbe emigrált, ahol tudományos tevékenységgel és újságírással foglalkozott. A következő hónapokban eljárás(ok) indult(ak) ellene az evangélikus egyházkerület részéről is. A Budapesti Közlönyben 1920 augusztusában megjelent egy felhívás, melyben báró Podmaniczky Pált (1885–1949) és dr. Obál Bélát, volt eperjesi teológiai tanárokat, a tartózkodási helyük ismertetésére szólítottak fel, mégpedig fegyelmi vizsgálati ügyirat kézbesítése céljából. A felhívás szövegéből kiderül, hogy az eljárás akkor is folytatódott ellenük, ha a lakcímük közzétételét elmulasztották, ami Obál esetében így is történt.³⁶

Az 1919 után Bécsben töltött negyed századot illetően viszonylag kevés információval rendelkezünk, mivel életének azt a szakaszát eddig aprólékosan – feltehetően – senki nem kutatta. A két világháború közötti bécsi időszakára vonatkozóan csak közvetett adatokkal rendelkezünk, amelyeket részben ő említett a későbbi, a bécsi kulturális attasé poszt betöltésére és más megbízásokra vonatkozó kérvényeiben, leveleiben, illetve mások jegyezték meg vele kapcsolatosan. Obál a Keresztury Dezső (1904–1996) vallás- és közoktatásügyi miniszternek írott kérvényben fontosnak tartotta megjegyezni, hogy 1919 után 26 évig tartózkodott Ausztriában, amikor az ott élő, szerinte 34–40 ezer főre tehető magyar kö-

zösség életét, tevékenységét is jól megismerte.³⁷ A 20. század első felének meghatározó történésze, az életútja egészének megítélése tekintetében ellentmondásoktól sem mentes Szekfű Gyula (1883–1955), 1945. december 21-én – Obál említett attaséi kérvénye alátámasztása céljából – a következőképpen jellemezte az egykori kormánybiztos-főispán két világháború közötti ausztriai szerepvállalását: „Obál Bélával 35 év óta állandó érintkezésben voltam, a bécsi szolgálatom idején közelről láttam tanulmányait a volt osztrák-magyar monarchia történetét illetően, valamint azt is, hogy ő a bécsi tudományos körökkel, valamint a publicisztikának haladó szellemű embereivel már akkor is igen jó viszonyt tartott fenn.”³⁸ Obál tevékenységének és magatartásának a megítélése, főképpen ideológiai és politikai nézetei miatt, nem volt egységes. A Magyar Történelmi Társaság közgyűlésének 1920. május 27-ei ülésén „a proletárdiktatúra alatt magyar történelemtudóshoz méltatlan magatartása miatt” kizárták az említett társaság tagjai sorából. (Azon az ülésen rajta kívül még Károlyi Mihálynak szüntették meg a társaságbeli tagságát.)³⁹ Szekfű és Obál ismeretségének a boncolgatására ezúttal nem térünk ki, azonban megemlíthető, hogy amikor Szekfű II. Rákóczi Ferencről kiadott, politikai és szakmai berkekből egyaránt bírált és dicsért könyvéről országos vita zajlott 1914 elején, a szerzőt aláírásukkal támogatók sorában Obál is szerepelt.⁴⁰

³⁵ MNL GYMSM SL XIV. Az oktatási népbiztos határozata Obál Béla tanári kötelezettségeiről a budapesti egyetemen. 66. II/10.

³⁶ Magánhirdetések. Felhívom ismeretlen tartózkodású báró Podmaniczky Pál és dr. Obál Béla volt eperjesi ág. h. ev. collegiumi theologiai tanárokat.... = Budapesti Közlöny, 1920. aug. 20. 9. p.

³⁷ MNL GYMSM SL XIV. Obál Béla 1946. 04. 12-ei kérvénye Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek. 66. I/5.

³⁸ MNL GYMSM SL XIV. Szekfű Gyula Obál Béla külügyi képviseleti funkció betöltésére vonatkozó ajánlásának a külügyminisztérium által készített hivatalos másolata. 66. I/6. 6672/1.

³⁹ A Magyar Történelmi Társaság. = Pesti Hírlap. 1920. máj. 28. 3. p.

⁴⁰ A Rákóczi-könyv. Történetírók és tanárok nyilatkozata. = Az újság, 1914. ápr. 29. 7. p.

A rendelkezésre álló információk alapján megállapítható, hogy Obál Béla a második világháború teljes időszakát is Ausztriában töltötte, a ún. Horthy-korszak (és a Szálasi-éra) alatt mindig a szomszédos országban tartózkodott. Az 1925/26-os évek során bizonyára kapcsolata volt és együttműködött az ausztriai kommunista párttal – akárcsak 1945 után is – mint az ottani országos pártszervezet magyarjű csoportjának a tagja, vagy annak az égisze alatt. (Obál már említett egyetemi tanári habilitálása későbbi hitelesítése másolatának igazolásán a következő feliratú pecsét van: *Az Osztrák Kommunista Párt Magyarjűkű Csoportja*).⁴¹ Obál már úgyszintén említett kommunista elkötelezettségéről a Berei Andor (1900–1979) államtitkárnak írt leveléből lehet következtetni. Ebben határozottan vallotta kommunista nézeteit. A bécsi Világkereskedelmi Főiskola remélt előadói állása betöltésének ügyében felvetődő kételyéről az 1940-es évek második felében a következőképpen írt: *„El kell tehát dönteni, hogy a Külügyminisztérium súlyt helyez-e rá, hogy én kommunista létemre osztrák pártunk támogatásával a bécsi Világkereskedelmi Főiskolán, melynek 3-4000 hallgatója van, továbbra is előadásokat tartsak-e az új Magyarországról és ugyancsak a Bécsi Kollégium Hungaricum magyar Munkásakadémiáján a bécsi szociáldemokrata párt befolyása alatt álló magyar munkásokat felvilágosító előadásokkal a helyes útra tereljem.”*⁴² A vallási- és közoktatásügyi miniszternek írt, úgyszintén idézett kérvényében egyebek mellett arról is beszámolt, hogy az Anschluss után, 1938-ban a németek a bécsi magyar nagykövetséget megszüntették, helyette csak konzul-

látust hagytak meg, amely – Obál szerint – nem képviselhette az ausztriai magyar kulturális érdekeket. Az volt a véleménye, hogy Ausztriában 1938 és 1945 között *„a fasizmus szellemében alakították át az összes kulturális intézményt”*.⁴³

A második világháború utáni hónapokban Obál Béla rövid időre visszatért Magyarországra, feltehetően azért, mert az új hatalom részéről rehabilitációban és újabb rangos küldetésben reménykedett, emellett azonban a nyugdíjának a rendezése is fontos volt számára. Azokban a hónapokban, 1945 végén és 1946 első felében a feleségével a budapesti V. kerületi Akadémia utca 13-as szám alatti lakásban lakott, amelyet feltehetően bérelt. (Különböző állami hatóságoktól, pl. a budapesti földigénylő bizottságtól, az említett címre kapta a leveleket.)⁴⁴ A belügyminisztérium 1945. december 21-én hivatalosan bizonyította Obál magyar állampolgárságát.⁴⁵ Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter 1946. április 13-ai levelében tájékoztatta Obált a minisztertanács által jóváhagyott nyugdíjáról, amelynek összegét a *„közszolgálatban és közszolgálaton kívüli”* végzett tevékenysége alapján állapították meg az akkor érvényes törvényrendeletek és jogszabályok szerint. Nyugdíjjogosultsága 1946. április 1-vel kezdődött.⁴⁶ Obál Béla e döntést

⁴³ MNL GYMSM SL XIV. 66. Obál Béla 1946. 04. 12-ei kérvénye Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek. I/5.

⁴⁴ MNL GYMSM SL XIV. 66. Ház- és szülőigénylésével kapcsolatos iratok 15–24 (továbbiakban: III). A budapesti földigénylő bizottság Obál Béla ingatlanügyének soproni rendezésére vonatkozó 1946. május 3-ai ajánlása. III/sz.n.

⁴⁵ MNL GYMSM SL XIV. 66. I/3. 66.142/1945/II.6 számú állampolgársági bizonyítvány Obál Béla részére. I.3.

⁴⁶ MNL GYMSM SL XIV. 66. I/3. 42.741/1946/VI.3. számú miniszteri levél Obál Béla nyugdíjáról. I.4.

⁴¹ MNL GYMSM SL XIV. 66. Ballagi Aladár professzor Obál Béla egyetemi tanári habilitálására vonatkozó véleményének másolata. II/9.

⁴² MNL GYMSM SL XIV. 66. Obál Béla levele Berei Andor államtitkárnak. I/8.

– jogosan – rehabilitációként értelmezte. Már előtte, amint arra Szekfű Gyula korábban idézett leveléből következtetni lehet, Obál – feltehetően személyes kapcsolatai révén – bécsi diplomáciai tisztségért folyamodott. Ez részben kulturális attaséi küldetést jelenthetett volna, valamint előadások vállalását rangos bécsi felsőoktatási programok keretében. Obál esetleges ezirányú szerepvállalását Szekfű hasznosnak minősítette.⁴⁷ Obál Béla 1946. április 12-ei Keresztury Dezső miniszternek címzett, úgyszintén már idézett levelében konkrétan kérte, hogy a bécsi magyar követséghez „*kulturreferensi minőségben*” küldje ki. Indoklasként a következőket hangsúlyozta: „*Jelenlegi 63 éves korom dacára teljes testi és szellemi erőim arra képesítenek, a közszolgálatban olyan helyen, ahol arra különös szükség mutatkozik, további munkát vállaljak.*”⁴⁸

A feltételezett politikai támogatás ellenére Obál attaséi kinevezése akadozott. Emiatt ő „figyelmeztette” Berei államtitkárt a bécsi magyar nagykövet még 1945 augusztusában tett ösztönzésére, hogy a Bécsi Világkereskedelmi Főiskolán folytassa előadásait az új magyar alkotmányról és az ún. ötéves tervről, aminek biztosításához a külügyminisztériumtól várta a konkrét döntéseket. Obál ehhez azt kérte, hogy Bécsben lakhasson, állítsanak ki neki érvényes útlevelet, valamint a nyugdíját és a tudományos tevékenységért járó pótlékot Ausztriában schillingben kapja meg.⁴⁹ Azonban az akkor 63 esztendőes egykori akadémiai és egyetemi ta-

nár, korábbi kormánybiztos, majd kutató-újságíró diplomáciai, valamint további egyetemi karrierje, amit Budapesten is el tudott volna képzelni, nem rendeződött. Obál ezek után Bécshez, illetve az osztrák határhoz közeli területre kívánt költözni, amire az általa még a gimnáziumi évekből jól ismert Sopron jelentette a legmegfelelőbb helyszínt. Hogy a terve sikerüljön, meg kellett indokolni föld- és ingatlanigénylési jogosultságát, ami akkoriban a magyar-szlovák lakosságcsere rendezése keretében, a lakosságcsere kvótájába eső felvidéki magyarok számára Sopron környékén is lehetséges volt. Obál eperjesi tartózkodása révén tartoz(hat)ott az említett kategóriába. Ingatlanszerzés iránti igényét, a Károlyi-érában betöltött fontos szerepe és tisztsége okán, több akkori befolyásos tisztviselő támogatta. Kérésével a budapesti földigénylő bizottsághoz folyamodott, amely 1946. május 3-ai, a soproni községi földigénylő bizottsághoz intézett ajánlásában jelezte, hogy Obál Béla a juttatást Sopron város területén igényelte, valamint bizonyították, hogy Budapest területén semmilyen ingatlanjuttatásban nem részesült, és az említett budapesti bizottság nyilvántartásából is törölték.⁵⁰ A politikai támogatás ellenére se tűnt könnyűnek az egykori vasi főispán ingatlanjuttatásának a támogatása. Makkos László Sopron megyei főtanácsos a belügyminisztérium Obált támogató tanácsosának írt 1946. május 17-ei levelében – melyben ismertette, hogy a háromszobás családi házak, amilyent Obál igényelt, már korábban elkeltek, és csak egyszobás munkáslakások álltak rendelkezésre – azt javasolta, hogy célszerű lenne Obálnak is menekültstátust biztosítani, amint az a lakosságcse-

⁴⁷ MNL GYMSM SL XIV. Szekfű Gyula Obál Béla külügyi képviselési funkció betöltésére vonatkozó ajánlásának a külügyminisztérium által készített hivatalos másolata. 66. I/6. 6672/1.

⁴⁸ MNL GYMSM SL XIV. 66. Obál Béla 1946. 04. 12-ei kérvénye Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek. I/5.

⁴⁹ MNL GYMSM SL XIV. 66. Obál Béla levele Berei Andor államtitkárnak. I/8.

⁵⁰ MNL GYMSM SL XIV. 66. A budapesti földigénylő bizottság Obál Béla ingatlanügyének soproni rendezésére vonatkozó 1946. május 3-ai ajánlása. III/sz.n.

re során érintettek esetében megtörtént, mert akkor nagyobb lehetőséget látott a tárgyalat ügy rendezésére.⁵¹ Hogy Obálnak mi volt erről a véleménye, arra vonatkozó közvetlen utalást nem ismerünk, azonban ingatlanügye rendezése tekintetében a Makkos-féle javaslatához hasonló irányban történt meg a következő lépés, ugyanis a megyei tanács jóváhagyta Obál Béla soproni letelepedését. Ezt követően 1946. május 22-én az illetékes megyei bizottság értesítette, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokrendezési Főosztálya keretében működő Sopron Megyei Földhivatal Sopron községi földbizottsága javaslata alapján született május 6-ai véghatározatot ideiglenesen jóváhagyták, melynek értelmében a soproni Bécsi út 49. szám alatti háromszobás családi házat, amelyhez egy hold szőlőterület is tartozott, Obál Bélának ítélték oda.⁵² Az említett határozatot 1947. január 7-én ülésén a Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács is megerősítette,⁵³ majd azt – amint már közvetve utaltunk arra – a megyei földhivatal 1947. május 6-án végérvényesen jóváhagyta.⁵⁴

Obál Béla, a bonyolult ingatlanszerzési ügynek összességében kedvező lezárása ellenére sem volt elégedett a neki, il-

letve családjának juttatott objektummal. Már 1947 őszén egy másik, nagyobb kerttel párosuló családi házat szemelt ki magának a soproni Patak utcában, amely úgyszintén a menekülteknek szánt ingatlanok listáján szerepelt. Erre vonatkozó hivatalos kérvényét 1947. november 7-én nyújtotta be a megyei földhivatalhoz. Obál új kérvényével az volt gond, hogy az általa kiszemelt családi házat már az ő hivatalosan benyújtott igénye előtt határozattal odaítélték egy felvidéki menekült családnak. (Az értesítésben új tulajdonosként a Somlyai Zoltán név szerepelt.) Obál a célja eléréseért már a kérvény benyújtása előtt megkeresett több általa ismert tisztségviselőt és befolyásos személyt, hogy járjanak el a kiszemelt családi ház megszerzése ügyében. A köztársasági elnök hivatalának a főnöke Obál érdekében Filó Sámuelnél (1887–1970), a Földbirtokrendezési Főosztály országos elnökénél lobbizott. Arra kérte az említett tisztségviselőt, hogy minden tőle telhetőt tegyen meg Obál kérésének a kielégítéséért. Fő indoklásként az ingatlanigénylő fontos főispáni szerepét hangsúlyozta a Károlyi-éra idején, aminek következményeként – szerinte – Obál 27 évig emigrációban kényszerült élni.⁵⁵ Obál ingatlancseréje vonatkozó kérelmét Hoós István, a soproni Nemzeti Bizottság elnöke is támogatta.⁵⁶ Ennek ellenére Obál Béla erőfeszítései nem jártak sikerrel, mivel az általa kiszemelt ingatlant, mint említettük, már másnak adták. Dr. Kanizsai György, a Sopron Megyei Földhivatal ügyvezetője 1948. janu-

⁵¹ MNL GYMSM SL XIV. 66. Makkos László megyei tanácsos 1946. május 17-ei levele a belügyminisztérium tanácsosának Obál Béla ingatlanrendezési ügyében. III/17.

⁵² MNL GYMSM SL XIV. 66. A Sopronvármegyei Földhivatal 14.756/1947.T.O.sz. véghatározata Obál Béla számára juttatott családi ház ügyében. III/20., A soproni földigénylő bizottság 1946. május 22-ei, 1304. sz. határozata családi ház ideiglenes odaítéléséről Obál Bélának. III/15, 16.

⁵³ MNL GYMSM SL XIV. 66. A Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács 1493/1947. sz. határozata az Obál Bélának adományozott Bécsi út 49. alatti ingatlan ügyében. III/18.

⁵⁴ MNL GYMSM SL XIV. 66. A Sopronvármegyei Földhivatal 14.756/1947.T.O.sz. véghatározata Obál Béla számára juttatott családi ház ügyében. III/20.

⁵⁵ MNL GYMSM SL XIV. 66. A köztársasági elnök kabinetfőnöke 1947. 11. 7-ei levelének másolata az országos Földbirtokrendezési Főosztály elnökének Obál Béla ingatlanügyében. III/a száma nem látszik.

⁵⁶ MNL GYMSM SL XIV. 66. A soproni Nemzeti Bizottság elnökének Obál Béla ingatlancseréjére vonatkozó 1947. október 30-ai támogató véleménye. III/a száma olvashatatlan.

ár 2-án emiatt elutasító határozatot küldött Obálnak. Indoklásában – egyebek mellett – a következőket fejtette ki: „A telephelycserre iránti kérelmét nem vehettem figyelembe, mert a kért Patak utca 18. szám alatti házasingatlant 1947. október 7-én kelt 23.202/1947 sz. véghatározattal Somlyai Zoltán, volt csehszlovákiai őslakosnak juttattam, aki az 1946. évi IX. t.c. I. fejezet 4. paragrafusa 1. bekezdésének c. pontja alá esik és a Sopronba való telepítését az Országos Földhivatal rendelete el. Tévesen hivatkozik Ön arra, hogy az Országos Földhivatalnak m. évi november 7-én kelt leirata azt tartalmazza, hogy az ön juttatását minden más juttatás elé kell helyezni, ez csak abban az esetben állna fenn, ha a patak utca 18. szám alatti ingatlan még nem volna juttatva senkinek és most több igénylő konkurálna egymással. Amennyiben azonban ön meg tud jelölni olyan megfelelő házasingatlant, mely juttatás tárgyát mindez ideig nem képezte, és az önnek és családjának megfelelő, elsőbbségi jogát elismerem annál is inkább, mivel ön szintén csehszlovákiai őslakosnak tekintendő, és a múlt rezsim alatt 27 évig kényszerült emigrációban élni.”⁵⁷ A „csehszlovák őslakos” megjelölés – amint említettük – azért szerepelt a szövegben, mert Obál 1918 decemberéig Eperjesen élt, amely 1919 után az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársasághoz tartozott. Obál, amint az ingatlanügyével kapcsolatos iratanyagból kiderül, 1948. január 24-én fellebbezést nyújtott be az említett határozatra a Sopron Megyei Földhivatal Telepítési osztályához, amelyet azonban néhány nappal később visszavont, miután az említett testület jogorvoslati magyarázatából kiderült, hogy a már odaítélt ingatlanra vonatkozó határozat ellen csak a közvetlenül érintettnek (tehát Somlyai Zoltánnak) állt volna jogában fellebbez-

ni. A telepítési osztály vezetője március 4-ei levelében ismételtlen arra buzdította Obált, hogy mivel az országos földhivatal részéről rendelkezik telepcserére vonatkozó hozzájárulással, válasszon ki egy másik ingatlant, mégpedig olyant, amelyről addig nem született döntés.⁵⁸

Obálnak a soproni letelepedési tervei sem úgy sikerültek, amint azt remélte. Az ingatlankérdés terén ismertetett bonyodalmak mellett nem tudott megfelelő felsőfokú tanintézményben számára elfogadható alkalmi megbízatást sem kieszközölni. Már 1946 augusztusában a részéről nagyra becsült belügyi államtitkártól olyan választ kapott, hogy az általa javasolt képzési programokat pénzhiány miatt Sopronban nem indíthatják el.⁵⁹ Mind ezt mérlegelve eldöntötte, hogy ismételtlen Ausztriába költözik, ahol egy ottani telekkönyvi kivonat szerint a feleségével negyed-negyed arányban ingatlanterülettel rendelkeztek a Felsőpulyai járás Borisfalva (ma: Kleinwarasdorf, Ausztria) települése kataszteri határában.⁶⁰ A soproni vagyonát illetően 1949. október 15-én arról értesítette a megyei földhivatal vezetője, hogy – „mivel nem élethivatás-szerűen foglalkozik földműveléssel” – a város kataszteri területén korábban történt juttatásait megvonták.⁶¹ Ismereteink szerint Obál Béla és felesége azt követően folyamatosan Bécsben éltek. Életének arról a szakaszáról aprólékosabb információkkal nem rendelkezünk.

⁵⁸ MNL GYMSM SL XIV. 66. Dr. Elekes Dezső, a Sopron Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának vezetője Obál Bélának címzett 1948. március 4-ei levele. III/21.

⁵⁹ MNL GYMSM SL XIV. 66. A belügyi államtitkár Obálnak címzett 1946. augusztus 30-ai levele. II/11.

⁶⁰ MNL GYMSM SL XIV. 66. A felsőpulyai hatóság 1949. március 30-ai német nyelvű telekkönyvi kivonata. III/24.

⁶¹ MNL GYMSM SL XIV. 66. A Sopron Megyei Földhivatal vezetőjének 1949. október 15-ei, Obál Bélának címzett levele. III/23.

⁵⁷ MNL GYMSM SL XIV. 66. A Sopron Megyei Földhivatal ügyvezetőjének 1948. január 2-ai levele Obál Bélának. III/26.144/1947.

Obál Béla magánéletéről csak röviden szólunk, mivel arról is meglehetősen kevés hitelesnek tekinthető információval rendelkezünk. E tanulmányban említett, valamint korábbi, még kormánybiztosi időszakában előterjesztett más levelei és egyéb anyagi vonatkozású kérvényei alapján megállapítható, hogy személyes juttatásaival, vagyonával összefüggő jogaiért mindig határozottan kiállt, néha túlzott anyagiasságra utaló jelzések voltak érezhetőek nála. A kormánybiztosi időszakára vonatkozóan felvetődő korrupciós vádak csak kis részben, néhány hiányos útiköltség-elszámolási esetben bizonyultak igazoltnak. Az ún. stájer határmentenél védelme céljából általa létrehozott pénzalap tényleges felhasználásánál felrótt visszaélések igazolása mélyrehatóbb kutatást igényelne. Hogy, miután 1945 végén rehabilitálták és nyugdíjban részesítették, az anyagi helyzete befolyásolta-e diplomáciai és más terveit a második világháború utáni sajátos magyarországi politikai légkörben, ezt csak találgathatjuk. Obál Béla családjáról is viszonylag keveset tudunk. Jegyző édesapja halála után az édesanyja vele, azaz a családjával élt, legalábbis akkor, amikor ő Eperjesről Vas vármegyébe költözött. Erre egyik, 1919. január 25-ei keltezésű levelében utalt, amelyben a kormánybiztos-főispáni bérére vonatkozóan tájékoztatta a belügyminisztert néhány adatról. Azt írta, hogy a feleségét és a gyermekét is el kell tartania, valamint a velük élő megözvegyült édesanyját.⁶² A testvéreivel való kapcsolatáról annyi ismert, hogy úgyszintén az említett időszakban, 1919. február 19-én a Kőszegen élő nővére arra kérte öccsét, hangsúlyozva „az igazság és a rend iránti nemes nézeteit”, hogy mint a megye legmagasabb

⁶² MNL OL Belügyminisztérium. Elnöki iratok (továbbiakban: K 148). Obál Béla 1919. január 25-ei levele a belügyminiszternek. 773. D. 1920-11-1459. 285.

tisztviselője, vizsgálja felül Guáry szolgabírónak a szegény emberekkel szembeni túlkapásait. E levél végén az Eperjesről Szombathelyre történő átköltözés körülményeiről érdeklődött a nővére, valamint a másik testvér, Matild üdvözlését közvetítette öccsének.⁶³

Obál Bélának Gyurácz Karolina volt a felesége, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökének, Gyurácz Ferencnek (1841–1925) a fogadott lánya. (A püspöknek és a feleségének, Matus Karolinának nem volt saját gyermeke; 1899-ben, Gyurácz Sándornak, a püspök öccsének halála után magukhoz fogadták annak Karolina lányát, valamint a három másik árván maradt leányról is gondoskodtak). Gyurácz Karolina már serdülő korában kiváló zenei és képzőművészeti adottságokkal rendelkezett, egyebek mellett nevelőapjáról is egy portréfestményt készített.⁶⁴ Milyen volt a házastársi kapcsolatuk, tekintettel Obál ideológiai és politikai pálfordulásaira is, arra vonatkozóan konkrét információkra eddig nem bukkantunk. Házasságukból két gyermek született. Az 1940-es évek második felében zajló, Obál Béla és családja ingatlanügyeivel összefüggő levelezésekből és iratanyagból kiderül, hogy a fiuk, ifjabb Obál Béla orvos volt, a lányukat, Obál Olgát pedig festőművészként emlegették.⁶⁵ A második világháború idején, és bizonyára korábban is, Obál a Muravidékről származó művészekkel is kapcsolatot ápolt, hagyatékában például a szlovén származású, Budapesten tanuló és élő (egy orosz katonával) által 1945. július 4-én ott agyonlőtt),

⁶³ Horváth Ferenc: A Tanácsköztársaság Vas megyei dokumentumaiból. = Vasi Szemle, 1959. 1. sz. 15. p.

⁶⁴ Payr Sándor: Gyurácz Ferenc életrajza (1841–1925). Sopron, 1931. 248. p., 360–362. p.

⁶⁵ MNL GYMSM SL XIV. 66. A soproni földigénylő bizottság 1946. május 22-ei, 1304. sz. határozata családi ház ideiglenes odatételezéséről Obál Bélának. III/15, 16.

szécsényfai (ma: Skakovci, Szlovénia) származású Vrecsics Lajos műtárgyaira vonatkozó irat is szerepel.⁶⁶

Obál Béla 1951. július 25-én Bécsben hunyt el, 69 évesen. Az osztrák főváros Zentralfriedhoff temetőjével szembeni Feuerhalle (Simmering) sírkertben van eltemetve (a sír koordinátái: Abteilung 3, Ring 3, Gruppe 5, Nummer 167). E családi sírban nyugszik az 1930-ban elhunyt édesanyja és az 1966-ban 76 évesen elhunyt felesége is, valamint az 1922-ben született és 1998-ban elhunyt Olga Chiari, aki bizonyára Obál Béla és Obál Karolina festőművészként említett lánya lehet. A sírt ma már állítólag nem gondozza senki.⁶⁷

OBÁL BÉLA KORMÁNYBIZTOSI KINEVEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

Annak ellenére, hogy 1918 őszétől a történelmi Magyarország nagy lélekszámú nemzeti kisebbségeinek elszakadási törekvései, majd döntései az új, Károlyi Mihály vezette kormány figyelmét erősen lekötötték, a miniszterelnökség keretében működő Jászi Oszkár, a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter és munkatársai – miután a Mura bal oldalán elhelyezkedő terület járási és megyei szerveitől figyelmeztetéseket kaptak – Vas és Zala megyék szlovének lakta vidékére is, a korábbi kormányokhoz viszonyítva jobban odafigyeltek. Az említett terület iránti figye-

lem felkeltésére az 1918. november elejei Lendva-vidéki zavargások és fosztogatások is hatottak, amelyeket a frontokról szervezetlenül érkező, a szlavón és más horvátországi vidékeken rendbontásra kész elemekkel szövetkező, „zöld kádernek” nevezett csoportok okoztak. Elsősorban a Muraközben voltak jelentős károk, de november első hetében Alsólendván (ma: Lendava, Szlovénia), Cserencsóccon (ma: Črenšovci, Szlovénia), Palinán (ma: Velika Polana, Szlovénia) és Dobronakon (ma: Dobrovnik, Szlovénia) is betörésekre, fosztogatásokra került sor.⁶⁸ A rendbontókhoz részben a helyi lakosság is társult, aminek következtében több zsidó származású és egyéb kereskedő üzlete, valamint hivatali helyiségek a garázdálkodók prédájává váltak. A kirívó eseményeket egyes hatósági szervek a szlovének lakta területen is nemzeti indítékúnak tekintették, mivel a szomszédos régióban, a horvátok lakta Muraközben az tényleg úgy történt. A frontól éppen hazatérő Ivan Jeričnek (1891–1975) saját vallomása szerint sikerült egy fosztogatást megakadályozni, azonban azt nem úgy értékelte. Ennek ellenére a zavargások okai közül, főképpen Belatinc (ma: Beltinci, Szlovénia) és Cserencsóc körzetében, a nemzeti indítékot sem szabad teljesen kizárni. A legújabb kutatásokban is arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzetiségi vidékeken az urak és a tehetősebb polgárok elleni lázadáshoz társulhatott ún. magyargyűlölet.⁶⁹ Az említett zalai rendbontásokat, jelentős áldozatok árán, a durva beavatkozásokat sem mellőzve, az illetékes alis-

⁶⁶ MNL GYMSM SL XIV. 66. Egyéb 25-28. Vrecsics Lajos műveit népszerűsítő irat.

⁶⁷ Obál Béla és családja sírjára vonatkozó adatokhoz Škrilec Xénia, Szlovénia korábbi magyarországi, majd ausztriai nagykövete segítségével jutottunk hozzá, akinek közreműködését itt is megköszönjük. (Az említett információkat tartalmazó elektronikus üzenetet 2021. november 19-én küldte el a tanulmány szerzőjének a címére.)

⁶⁸ MNL Zala Megyei Levéltára (továbbiakban: ZML) IV. 433. Egyedi iratok gyűjteménye 4442. Vegyes iratok 1-26. p.

⁶⁹ *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és a forradalom története. Bp., 2018. 180-181. p. (Modern magyar történelem); *Jerič, Ivan*: Moji spomini. Murska Sobota, 2000. (továbbiakban: Jerič, 2000.) 40–44. p.

pán, Kolbenschlag Béla (1865–1934) irányításával sikerült felszámolni, azonban azt követően erősödött a kormánykörök bizalmatlansága a Mura mente iránt is.⁷⁰ A magyar kormány szlovén nemzeti kisebbség iránti viszonyára az is befolyással volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiából kivált délszláv nemzeti közösségekből 1918. október 28-án megalakult a Szlovének, Horvátok és Szerbek Állama, amely 1918. december 1-én egyesült a Szerb Királysággal, és létrejött a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Az említett események után a tárgyaló régióban érezhető volt a délszláv megszállástól való félelem. A bizonytalanságot fokozta, hogy a jugoszlávok, konkrétan a horvátok, a Muraközt az új állam szerves részének tekintették. A muraközi horvátokkal ellentétben a szlovénok lakta vidéken a lakosság körében 1918 késő őszi jelentősen gyengébb délszláv állam iránti rokonszenvről beszélhetünk, bár néhány szlovén származású, a Klekl József (1874–1948) nyugalmazott cserencsói plébános csoportjához tartozó római katolikus pap és bizalmas híveik bizonyos fokú délszláv kötődése egyértelmű volt. A délszláv szimpátiát erősítő ösztönzés azonban elsősorban a stájervidéki szlovén nemzeti tanácstól érkezett, melynek keretében Matija Slavič (1877–1958), később a jugoszláv békeküldöttség Muravidékért felelős szakértője, elkötelezte magát a muravidéki szlovénok nemzeti tudata serkentésének a támogatására, valamint a tájegységnek a délszláv államhoz csatolása előkészítésére.⁷¹

A kialakult helyzet arra készítette Jászit, hogy a kormány részéről jobban odafigyeljenek a Mura mentére, úgy a muraközi horvátokra, mint a magyar nyelvterületen vendnek nevezett szlovénokra. Jászi Oszkár miniszter e célból kormánybiztosság létrehozását tervezte, melynek élére szlovén nemzeti kisebbségért felelős kormánybiztost kívánt kineveztetni. Hogy erre vonatkozóan konkrétan mikor érett meg benne az elhatározás, csak találgathatjuk. Azonban ahhoz nem fér kétség, hogy néhány héttel korábban, mint a nemzetiségekért felelős miniszter, 1918. december 5-én javaslatot tett a szlovének kormánybiztosa kinevezésére és személyére vonatkozóan a belügyminiszternek, Obál Béla Jászi megbízásából Zala és Vas vármegyék szlovének lakta vidékére utazott, hogy alaposan megismerje és felmérje a kialakult helyzetet. Obál, aki akkor az eperjesi teológiai és jogi akadémia tanára volt, a korábbi évekhez képest kedvezőtlenebb helyzetet tapasztalt a Mura mentén, és december eleji telefonjelentésében arról számolt be Jászi titkárságának, hogy a szlovén közösség eléggé elkeseredve, elhagyatottságban és nyomorban él. Ennek ellenére úgy ítélte meg a helyzetet, hogy „*még a javunkra fordítható,*” amennyiben a kormány részéről sürgősen a legszükségesebb élelmezési és közszükségleti cikkeket biztosítják a szlovén közösség számára.⁷²

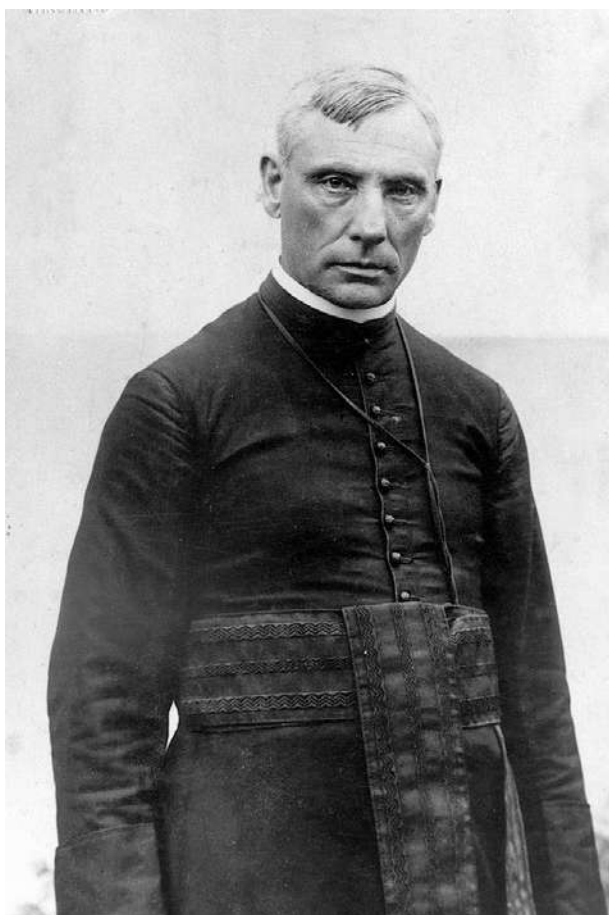
⁷⁰ Göncz László: Prekmurje, 1918–1919. In: Zbornik soboškega muzeja 24. Prišo je glas – Prekmurci v vojni 1914–1918. Ured. Metka Fujs. Murska Sobota, 2017. (továbbiakban: Göncz, 2017.) 181–186. p.

⁷¹ Slavič, Matija: Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki. Murska Sobota, 1999. (továbbiakban: Slavič, 1999.) 175–176. p.

⁷² Obál konkrétan 100 ezer csomag dohányt, 100 mázsa gyertyát, 400 hordó petróleumot, 700 mázsa cukrot, 200 vagon szappant, 100 mázsa talpbőrt, valamint szivart és megfelelő mennyiségű cigarettát javasolt küldeni. MNL OL K 40. Obál Béla 1918. december eleji telefonjelentése Muraszombatból a nemzetiségi minisztériumba (a pontos dátumot a telefonjelentést összegző szöveg alapján nem sikerült megállapítani; feltételezhető azonban, hogy a beszélgetés 1918. december 2-a és 4-e között történt). 1918-XII. 587.

A szlovén kormánybiztos „keresése” feltehetően egy másik vonalon is zajlott. A belügyminisztérium, illetve az említett tárcához tartozó egyik érdekcsoport részéről Weiss Konrádod, a MÁV alkalmazottját is 1918 december elején az Obáléhoz hasonló okból a szlovén nemzeti kisebbség által lakott területre küldték. Első tapasztalatait Weiss 1918. december 7-én táviratban jelezte Muraszombatból (ma: Murska Sobota, Szlovénia) Jekel Péter miniszteri tanácsosnak. Beszámolt róla, hogy a jelenlétében Barkócon (ma: Bakovci, Szlovénia), feltehetően az összes lakosság részvételével, megalakult az első ún. vend gazdaitanács, valamint – szerinte – továbbiak megalakulására is esély volt a szlovénok lakta falvakban. Weiss Konrád véleménye alapján a szlovén közösségnek elsősorban gazdasági természetű igényei voltak, hiszen petróleumot, sót, gyufát, dohányt, lúgkővet és meszet kértek. A táviratban arról is beszámolt, hogy az említett barkóci gyűlésen a „jugoszlávok” megpróbálták zavart okozni, azonban a község „egyhangúlag”, tehát feltehetően nagy többségben állást foglalt a magyar kötődés mellett.⁷³ Amikor Weiss a kormánybiztosi kinevezés reményében Muraszombat környékén szorgoskodott, a tisztség betöltésével kapcsolatos döntés de facto már megszületett. Miután Jekel tanácsos továbbította Jászinak Weiss említett táviratát, a nemzeti kisebbségekért felelős miniszter december 9-ei válaszlevélben tájékoztatta a belügyminisztérium tanácsosát, hogy az üzenetben felsorolt áruval kapcsolatos intézkedések már megtörténtek, és azt az új kormánybiztos fogja intézni, akinek – Jászi szerint –

⁷³ MNL OL K 40. Weisz Konrád 1918. december 7-ei távirata Jekel Péter miniszteri tanácsosnak. 1918-XII.730.

Klekl József (szlovén szövegkörnyezetben: Jožef Klekl), nyugalmazott cserencsói plébános, lapkiadó és szerkesztő, a muravidéki szlovének egyik vezéralakja az 1910-es évek második felében, majd országgyűlési képviselő a szlovén néppárt színeiben

(Pomurski muzej Murska Sobota
– Muravidéki Múzeum, Muraszombat)

a „kinevezése folyamatban van”.⁷⁴ E miniszteri levél bizonyíték arra, hogy Jászi már korábban eldöntötte, kit fog javasolni a szlovén nemzeti kisebbség kormánybiztosi tisztségére. A vashidegkúti származású, Jászi szellemi köréhez tartozó, a világnézetéhez és egyéb elveihez közelálló Obál Béla volt a befutó. Weiss, Obállal ellentétben, nem élvezte

⁷⁴ MNL OL K 40. Jászi Oszkár miniszter Weiss Konrád idézett táviratának tartalmával összefüggő 1918. december 9-ei értesítése Jekel belügyminisztériumi tanácsosnak.

a helyi (muraszombati) szociáldemokrata érdekeltségű értelmiség támogatását sem, ami – az alábbiakban ismertetett nyilatkozat üzenete mellett – a régió hetilapjának értesítéséből is kiderül. A *Muraszombat és Vidéke*, mivel elvárásaikkal szemben valamennyire késett a kormánybiztos kinevezése, az említett személlyel kapcsolatban kritikusan arra utalt, hogy „*valami Weiss nevű pesti úr önjelöltként mutatkozik a járás községeiben és saját érvényesülése érdekében agítál; egyelőre hinni sem akarjuk, hogy Weiss úr szereplési viselkedéséhez bármely hivatalos fórumnak a legcsekélyebb köze is volna.*”⁷⁵

A szlovén nemzeti közösségért felelős kormánybiztos kiválasztása érthetően felkeltette a megyei és a járási szervezetek, valamint az érintett lakosság érdeklődését is. Stájer oldalról fokozódott a szlovén agitáció az újonnan létrejött délszláv állam iránti szimpátia erősítésére, a helyi értelmiség, köztük sok szlovén származású személy (néhány római katolikus pap és a háborús évek során a szláv mozgalommal szimpatizáló fiatalember kivételével) pedig a Magyarország mellett maradást szorgalmazta. Az utóbbi álláspont támogatása érdekében 1918. december 2-án Muraszombatban, a városháza tanácsstermében népgyűlést tartottak, melyet feltehetően az akkor még kormánykiküldötként ott tartózkodó Obál Béla hívott össze. Sömen Lajos ügyvéd, a muraszombati nemzeti tanács elnöke és a *Muraszombat és vidéke* hetilap akkori főszerkesztője határozati javaslatot terjesztett a népgyűlés elé, amit a jelenlevők – akik között muraszombatiak és a környékbeli falvakból érkező képviselők egyaránt voltak – éljenzéssel támogattak és elfogadtak. A nemzetiségi miniszteri-

umba elküldött határozatot a december 2-i népgyűlés 140 résztvevője látta el a kézjeggyével.⁷⁶ A december 2-ai muraszombati határozat a következőket tartalmazta: „*Mi, muravidéki vendek 1000 évig híven kitarítottunk a magyar állam mellett. Most amidőn a wilsoni elvek alapján teljes önrendelkezési jogot nyertünk, nem akarunk elszakadni a magyar államtól, de önrendelkezési jogunkkal élni kívánunk. Egyben azonban érdekeinknek megfelelően berendezkedni is akarunk. Eddig különböző megyékhez voltunk csatolva. De mindegyiknek mostoha gyermekei voltunk.*”⁷⁷ A határozat folytatásában azt kérték, hogy a Vas és Zala megyék mintegy 200 községében élő szlovéneket, „a Murától a Rábáig”, egy, nemzeti alapon létrehozott megyében egyesítsék, amelyet Muramegyének nevezzenek. Az új megye székhelyéül Muraszombatot javasolták, ahol szlovén nyelven működő közigazgatási intézmények, bíróság és tanfelügyelőség létrejöttét szorgalmazták. Állami támogatást kértek az iskolarendszer majdani bővítéséhez, s szorgalmazták a vasúti hálózat továbbfejlesztését, mindezt azért, hogy a szerintük elhanyagolt szlovén népesség gazdaságilag és kultúrájában is fejlődhessen. A határozatban külön kitértek az éppen akkor időszerű kormánybiztosi kinevezésre is, és megköszönték a népkormánynak, hogy a kívánságaik meghallgatása céljából a Mura mentére leküldték Obál Bélát, akinek bizalmat szavaztak. Arra kérték a kormányt, hogy „*a fenti átalakítás és újjászervezés azonnali foganatosítása végett*” Obált konkrét végrehajtó jogokkal ruházza fel, mert szerintük a „*már nagymértékben folyó jugoszláv izgatásokkal és ígéretekkel szemben csak gyors és gyökeres intézkedésekkel lehet*

⁷⁵ Kormánybiztos. = Muraszombat és Vidéke (továbbiakban: MéV), 1918. dec. 15. 2. p.

⁷⁶ Muramegye. = MéV, 1918. dec. 15. 1-2 p.

⁷⁷ MNL OL K 40. Az 1918. december 2-ai muraszombati népgyűlés határozata. 1918-XII. 827.

a Vend-vidéket a magyar államnak megtartani”.⁷⁸ Az idézett határozat 1918. december 12-én érkezett meg hivatalosan a Jászi-féle kabinethez, azon a napon, amikor a kormány döntött Obál kinevezéséről. Sömen Lajos, aki a szlovének lakta vidék hovatarozását akkoriban kizárólag Magyarország keretében tudta elképzelni, a magyar kormánynak küldött 1918. december 18-ai táviratában üdvözölte Obál Béla kormánybiztosi kinevezését, és – mivel a korábbiaknál is erőteljesebben kiéleződött a politikai, közbiztonsági és szociális helyzet a Mura mentén – kérte az új régiófőnök azonnali Muraszombatba küldését.⁷⁹

Obál Béla nyilvános muravidéki tevékenységének első helyszíne azonban nem Muraszombatban volt, hanem egy nappal a felidézett esemény előtt, 1918. december 1-én az akkor Zala megyéhez tartozó Bagonyán (ma: Bogojina, Szlovénia) vette kezdetét. A helyi nemzeti tanács – amely alatt nem a nemzeti hovatarozás alapján szervezett, hanem a korabeli magyarországi forradalmi időszaknak az új, Károlyi-féle hatalomhoz legalábbis formálisan hű, helyi szinten szerveződött/létrehozott testületét kell érteni – Basa Iván helyi plébános elnöklésével és a kormány kiküldöttje, Obál Béla jelenlétében szlovén nemzeti alapon létrehozott vármegye mellett bontották zászlót, Magyarország keretében. A tervezett vármegye létrehozása és az ahhoz való csatlakozás céljából, amelylyel kapcsolatban Obál a magyar kormány támogatásáról értesítette az érdekelteket, a bagonyai tanácskozás résztvevői a többi alsólendvai, valamint a muraszombati és a szentgotthárdi szlovén többségű települést is felszólították.

Arra kérték a szlovének lakta települések lakosságát, hogy aláírásaikkal támasszák alá a „bagonyai nyilatkozatot”, és azt juttassák el a magyar kormánynak Budapestre. A nyilatkozatban a bagonyai körjegyzőséghez tartozó lakosság nevében hangsúlyozták, hogy a történelmi magyar határok megőrzése, valamint a Mura menti szlovének és a térségben élő más nemzetek békés együttélése mellett foglalnak állást, az ún. wilsoni elvek szellemében, azonban szlovén nemzeti alapú vallási, oktatási, kulturális és önkormányzati igazgatást követeltek. Ezt az autonómia jellegű szlovén vármegye létrehozásával vélték megvalósíthatónak.⁸⁰

A befolyásos hatósági körökben nem volt mindenki kedvére Jászi Oszkár Obál kinevezésére vonatkozó javaslata. Ez kicseng a néhány héttel később a hivatalától búcsúzó Vas vármegyei főispánnak, Ostffy Lajosnak a belügyminiszterhez írt 1919. január 14-ei leveléből is, amelyben a Vas megyei nemzetiségi helyzetről tájékoztatott. A főispán, akit mellelég néhány héttel később éppen Obál Béla váltott a megye élén, a tájékoztatóját azzal zárta, hogy „mielőtt főispáni széket átadnám utódomnak, aki elsősorban a nemzetiségi miniszter úrnak, Jászi Oszkárnak bizalmi embereként került Vas megye vend vidékének kormánybiztosi állására, tehát emberi valószínűség szerint a nemzetiségi miniszter úr intencióinak lesz letéteményese...”⁸¹ Ostffy főispán bő egy hónappal korábban, 1918. december 11-ei, úgyszintén a belügyminiszternek címzett levelében, amelyben a szlovén nemzeti alapú önkormányza-

⁸⁰ Samoodločba narodov. = Novine, 1918. dec. 29. 1. p.

⁸¹ MNL OL K 40. Ostffy Lajos leköszönő Vas megyei főispán levele a belügyminiszternek. (Feltehetően 1919. január 8-án vagy 9-én írta, január 14-én küldték tovább a minisztériumból.) 1919-XII. szám nélkül (vegyes iratok, 88-89, 90-91).

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ MNL OL K 40. Sömen Lajos 1918. 12. 18-ai távirata a magyar kormánynak. 1918.XVI. 945. p.

tiság sürgős létrejöttét határozottan támogatta, mert – mint fogalmazott – az ellenkező esetben „nem tudnak ellenállni a szomszédos szlovén területek csábításának”, még egyértelműbben ellenezte Obál Béla kormánybiztosi kinevezését. Azzal egyetértett, hogy az addigi eperjesi akadémiai tanárt célszerű volt bevonni a szlovén közösség megszervezésének teendőibe, a kormánybiztosi kinevezését azonban azért nem támogatta, mert Obál protestáns családból származott, amit szerinte az érintett lakosság katolikus többsége nem tudna elfogadni. Ostffy Lajos a szlovének kormánybiztosának a muravidéki kötődésüként említett gróf Batthyány Zsigmondot javasolta.⁸²

A bevezető részben már említett Pável Ágostonnak, a szakmai körökben akkor már eléggé ismert szlovén származású nyelvésznek is voltak tervei a szlovén közösség kormánybiztosi tisztséget vagy ahhoz hasonló hatósági szerepvállalást illetően. Ő sem lelkesedett Jászi javaslata, illetve döntése iránt. Levélében, melyet ugyan néhány nappal Obál hivatalos kinevezése után – 1918. december 16-án – írt, megemlítette a korábban szerény követelésűnek tekintett Mura menti szlovén közösség időközben megváltozott fejlődési és megmaradási igényét, és ezzel összefüggésben – egyebek mellett – a következőket hangsúlyozta: „*És ezekkel a megnövekedett igényekkel az államnak – a maga jól felfogott érdekében is – számolnia kell. Ezt a kérdést mindenképpen meg kell oldani, és pedig mindkét fél megelégedésére. E megoldás sikeressége érdekében fordultam a Miniszter Úrhoz, felajánlva szolgálatomat. Én a vend népből származom... És a nép is ismer engem...*

Miniszter Úr! Tegyük meg mindent, hogy ezt a jóra való népet ne veszítsük el. Én őszinte lelkesedéssel állok a Miniszter Úr mellé, rendelkezék velem, bármilyen irányban is. Ezidő szerint a dombóvári főgimnáziumban vagyok r. tanár (magyar–latin szakos, amit csak azért említek, hogy Miniszter Úr ebből is lássa, hogy a magyar kultúra szeretetét már régóta a hívő szeretettel zártam szívembe). Nem volt szándékom a Miniszter Úrhoz fordulni, mert reméltem, hogy az én közreműködésem nélkül is szerencsés és gyors megoldást nyer ez a sürgősen égető kérdés... Hogy mégis a Miniszter Úrhoz fordulok, annak oka az, hogy látom, hogy akadtak alakok, kik soha a néppel, nyelvvel, sorsával nem törődtek, megvetették, nyelvét is alig-alig ismerik, a stájer és karintiai nyelvet és viszonyokat pedig éppenséggel nem, s most mégis feltolják magukat „vendeknek”, illetékeseknek ezen kérdés megoldására; pedig egyetlen jogcímük erre csupán az, hogy véletlenül ott születtek a vend ugaron, de nem is vend anyától. Ezek a modern hősök csak arra jók, hogy diszkreditálják az egész ügyet, csődbe juttassák, a népet pedig a jugoszláv testvérek karjaiba keressék. Hogy ez meg ne történhessék, elhatároztam, hogy jelentkezem, s feltárom a helyzetet Miniszter Úrnak.” Pável Ágoston levélével kapcsolatban ezúttal még arra utalunk, hogy annak másolatát Jászi Oszkár 1918. december 21-én, figyelmeztető kíséreléssel eljuttatta Obálhoz, mint kormánybiztoshoz, már Muraszombatba címezve, aki csak jóval később, 1919. január 19-én a következőképpen válaszolt annak tartalmára vonatkozóan a miniszternek: „... jelentem, hogy dr. Pável Ágost dombóvári főgimnáziumi tanár figyelmet érdemlő beadványa egyelőre tárgyaltalan, azonban a magyar népköztársaság kultuszminisztere által tervbe vett iskolareform, illetőleg a vend részek autonómiájának kialakulása után nevezett tanár vezető szerephez juthatna egy a

⁸² MNL OL Elnöki iratok (továbbiakban: K 148). Obál Béla kormánybiztos kinevezése 773.D.1920-11-1459., 25-26. p., Ostffy Lajos főispán 1918. 12. 11-ei levele a belügyminiszternek. 348.

vend érdekeket képviselő, esetleg Muraszombaton felállítandó középiskola vezetésével.”⁸³

Visszatérve Obál Béla kormánybiztosi kinevezésének lényegére, a tágabb Mura mentén és annak a környezetében gyorsan változó politikai körülmények és a közbiztonság romlása előirányozták, hogy a kormány határozott döntésekkel és szervezeti megoldással stabilizálja a szlovének lakta vidék helyzetét. A muraszombati főszolgabíró, Horváth Pál (1876-?) 1918. december 4-én táviratban jelentette Jászinak, hogy egy 250 főből álló szlovén katonai alakulat megszállta a túlnyomórészt szlovének lakta muraszombati járás közvetlen szomszédságában lévő stájerországi Radkersburgot (Regedet), ahol a hivatalokat is elfoglalták, a tisztviselőket pedig elbocsátották. A főszolgabíró szerint a regedei városvezetéstől olyan hírek szivárogtak ki, hogy a szlovének december 9-én Vas és Zala vármegyéket is meg akarták szállni, hogy a lakosságot megnyerjék Jugoszláviának.⁸⁴ A kialakult helyzetre való tekintettel a nemzetiségi miniszter 1918. december 5-ei levelében tájékoztatta a belügyminisztert a „Muraközben lakó vend nép” helyzetéről.⁸⁵ A miniszter levelében több pontatlanság volt, Jászi a szövegben a „Muraköz” földrajzi nevet – hibásan – a Vas és Zala megyék területén élő teljes szlávok (szlovének és horvátok) lakta vidékre használta. Kérdéses, hogy Jászi kabinetje ismeret- vagy/és információhiány miatt „mosta össze” a két népcsoportot és a területet, mivel negyedmillió lakost emlegettek. Valószínűbb, hogy 1918 novemberében,

illetve decemberében fontos cél lehetett a magyar kormány számára, hogy nagyobb tájegységre vonatkozóan létesítsenek horvát-szlovén alapú önkormányzatot és kormánybiztosságot, mert oly módon a radikálisabb muraközi horvát követeléseket könnyebben kezelhették volna. (Ezen a véleményen volt Kővágó László történész is, aki a második világháború utáni időszakban – az egypártrendszerbeli ideológiai és politikai elvárások, valamint az akkori tendencia ellenére – a legmélyrehatóbban foglalkozott a Mura menti térségnek a tárgyalt korszakra vonatkozó történelmével.)⁸⁶ Erre ugyan nem került sor – részben azért, mert 1918 karácsonya után Muraközben az események más utat vettek, az említett tájegység tartósan, majd később végérvényesen a délszláv királyság fennhatósága alá került –, azonban az említett lakosság szám mindenképpen túlzottan magas volt, mert a zalai és a vasi szlovének akkor bő 70 ezren voltak, a muraközi horvátok pedig 85 ezren lehettek. Amennyiben ehhez hozzáadjuk azt a mintegy 25–30 ezer magyart, akik a ma Muravidéknek nevezett területen és a Muraközben éltek, akkor is legfeljebb kétszázezer személyről beszélhetünk a miniszter levelében említett területen. Túllépve a megemlített pontatlanságokon, Jászi a belügyminiszternek írt levélben hangsúlyozta, hogy „a Muraközben lakó vend nép sorsa a horvát izgatás miatt bizonytalanra vált”, ezért fontosnak tartotta a szlovén lakosság érdekeit képviselő állandó kormánybiztos kirendelését. A tisztségre dr. Obál Bélát, az Eperjesi Teológiai Akadémia tanárát javasolta. Jászi szerint az előrelátott közigazgatási reform keretében a szlovéneket

⁸³ MNL OL K 40. Pável Ágoston levele Jászi Oszkár miniszternek. 4. doboz. 1919–XII. 277.

⁸⁴ MNL OL K 40. A muraszombati főszolgabíró 1918. december 4-ei távirata a nemzetiségi miniszternek. 1918–XI. 642.

⁸⁵ MNL OL K 40. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter 1918. december 5-ei levele a belügyminiszternek. 1918–XII. 637.

⁸⁶ Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Bp., 1964. (továbbiakban: Kővágó, 1964.) 132. p.

feltétlenül egy önálló szervezeti egységbe (járásba vagy megyébe) kellett volna tömöríteni, Muraszombat központtal. Erre azért volt szükség, mert Jászi szerint a szlovének „*délről és nyugatról áramló, káros idegen hatásoknak*” voltak kitéve. A „*déli hatások*” a Muraközéből érkeztek, ahol a magyarellenesség és az elcsatolási törekvés erőteljesebb volt, a nyugati befolyással pedig a stájer vidéken létrejött szlovén nemzeti tanács tevékenységére utalhatott a miniszter. A maribori (Marburg) székhelyű nemzeti tanács ugyanis elsőként emelte programjába a magyarországi szlovének csatlakozását az új délszláv államhoz.⁸⁷

Batthyány Tivadar (1859–1931) belügyminiszter a Minisztertanács 1918. december 6-ai ülésén beterveztette elfogadásra, hogy Vas és Zala megyék szlovének lakta járásainak, illetve településeinek a területe „*szlovén (vend) vármegyévé*” minősüljön, Muraszombat központtal, amelyet kormánybiztos irányít, akinek a címe később főispáni tisztségre változhat. A Minisztertanács a határozatjavaslatot elfogadta.⁸⁸ A szlovén kormánybiztosság létrehozására – amely a tervek szerint kezdetben a szlovén vármegye operatív hatósági szerve lett volna – és Obál kormánybiztosi kinevezésére vonatkozó javaslatot, amelyeket úgyszintén a belügyminiszter terjesztett a testület elé, a Minisztertanács az 1918. december 11–12-ei ülésén tárgyalta és fogadta el.⁸⁹ A határozat szövegéből kiderül, hogy a kormánybiztosság a belügyminisztérium égisze alá tartozott. Küldetését illetően megjelölték a határvédelem-

mel összefüggő szerepét; az egyre fokozódó esetleges „*nyugati behatolások*” megakadályozásánál határozott fellépési joggal ruházták fel, mivel akkorra egyre gyakrabban érkeztek hírek jugoszláv területi igényekről, főképpen a stájervidéki nemzeti tanács részéről. A belügyminiszter az indoklás keretében a november elejei, az ún. zöld káderekkel összefüggő zavargásokra is utalt, Obál kinevezésénél pedig a Mura menti származású akadémiai tanárnak a nemzetközi viszonyok és a kisebbségi kérdés terén való jártasságát hangsúlyozta. A hivatalos közleményben közzétett, 1918. december 15-én megjelent szövegben az szerepelt, hogy Obál Bélát a szlovén közösség érdekeinek a képviselésére nevezték ki kormánybiztosnak, muraszombati székhellyel.⁹⁰ Obált a minisztertanács által elfogadott határozat napján, december 13-án értesítette a döntésről János Zoltán (1868–1942) belügyi államtitkár.⁹¹ A szlovén közösség kormánybiztosa hivatalosan 1918. december 16-ával foglalta el tisztségét. Azokban a napokban költözött a családjával Eperjesről Muraszombatba, az utazás azonban – Obál közlése szerint – nem volt zökkenőmentes, mert az ingó vagyont szállító vagon valakik feltörték, és a családnak akkor feltehetően 45 ezer korona kára keletkezett.⁹²

A kormány tényleg komoly feladatnak tekinthette a szlovén nemzeti kisebbség státusának a rendezését, mert bő két héttel Obál kormánybiztosi kinevezését követően, 1918. december 28-án,

⁸⁷ Slavič, 1999. 175–177. p.

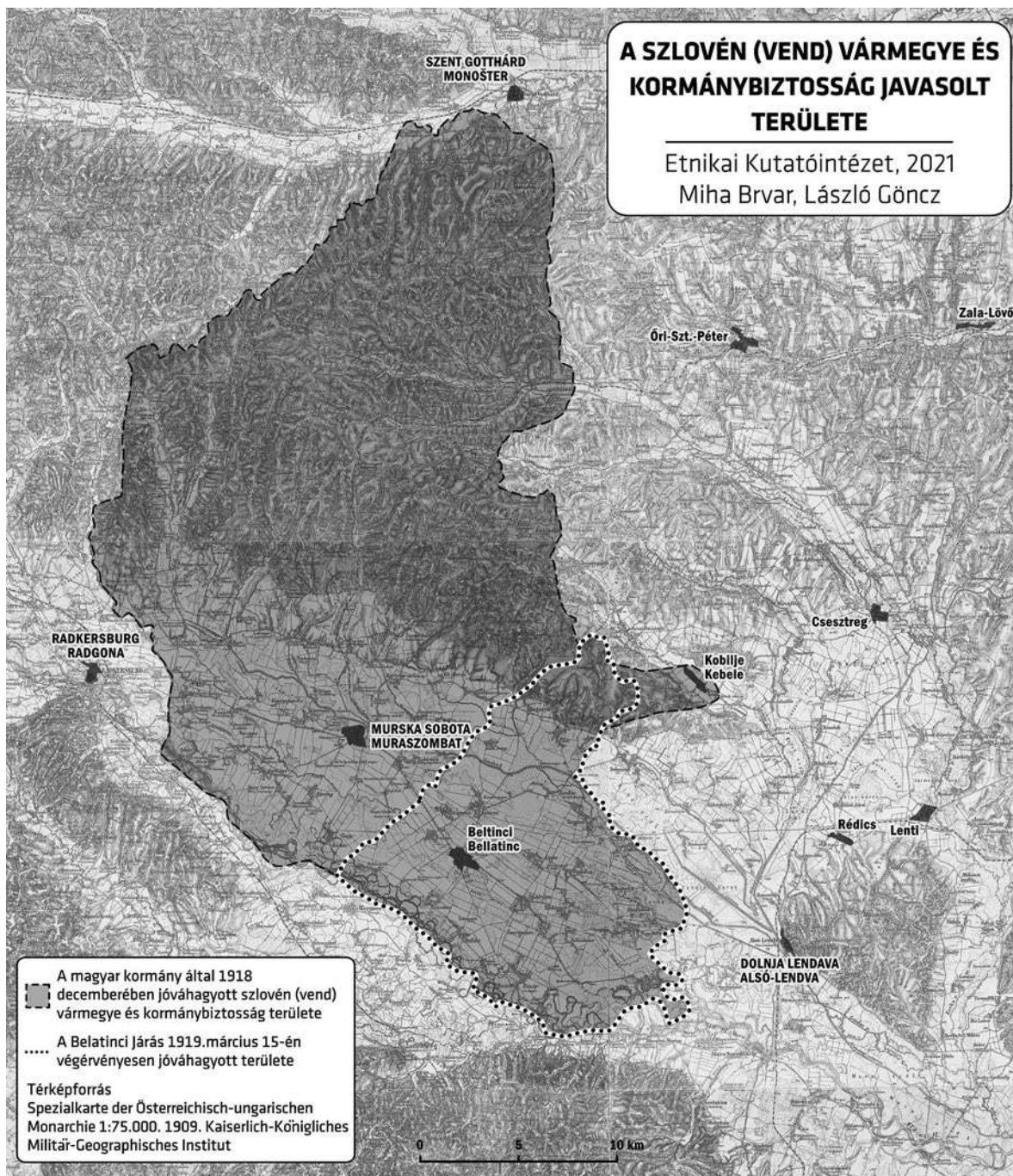
⁸⁸ MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27). A Minisztertanács 1918. december 6-ai ülésének jegyzőkönyve. A 25. napirendi pont keretében hozott határozat.

⁸⁹ MNL OL K 27. A Minisztertanács 1918. december 11–12-ei ülésének jegyzőkönyve. A 8. napirendi pont keretében hozott határozatok.

⁹⁰ Budapesti Közlöny, 1918. dec. 15. 2. p.

⁹¹ MNL GYMSM SL XIV. 66. I/2. A belügyi államtitkár 1918. 12. 15-ei 10.408. sz. értesítése Obál Béla kormánybiztosi kinevezéséről.

⁹² MNL OL K 148. Obál Béla. Obál Béla saját kiadásáról készített, 1919. január 25-ei keltezésű beszámolója a belügyminiszternek; Obál juttatásait is tartalmazó, 1919. március 6-ai kormányrendelet. 773. D. 1920–11–1459., 2376/1919., 6–9. p., 13–14. p.

Az Obál Béla által kezdeményezett, a magyar kormány által támogatott Mura (vagy Vend) vármegye feltételezhető kiterjedése, valamint az 1919 márciusában formálisan is jóváhagyott Belatinci járás területe

A térkép a ljubljanoi Nemzetiségi (Etnikai) Kutatóintézetben készült (készítették: Göncz László és Miha Brvar).

Jászi egyik korábbi bejelentéséhez híven, a minisztertanács kinevezte őt a tervezett szlovén vármegye főispánjává. A minisztertanács arról is határozott, hogy a létesítendő szlovén vármegye konkrét területét a két illetékes miniszter, Baththyány Tivadar, a belügyi tárca vezetője és Jászi Oszkár állapítják meg.⁹³ Más lapra tartozik, hogy mindez ellenére – számos bel- és külpolitikai tényező, valamint a szlovén közösségen belüli igények megváltozása okán – a magyar állam fennhatósága keretében 1919 elején de facto nem alakult meg a szlovén vármegye. Már december közepén, közvetlenül a szlovén vármegye létrehozására vonatkozó kormányhatározat után egy radikális hangnemű, „*valamennyi Mura menti szlovén*” nevében magyar nyelven írt levél érkezett Budapestre, a központi nemzeti tanácsra címezve.⁹⁴ A rendkívül éles hangnemű levél szerzője ismeretlen, a nehezen olvasható szöveg végén „*Slavčič*” vagy „*Slavčiče*”, álnévnek tekinthető aláírás szerepel (ami üzenetszerű értelmezésként „*Szlávocskát*” is jelenthetett, tükörfordításban azonban „*csalogányocskának*” felel meg), aki „*az egész közösség nevében*” üzent. Feltételezhető, hogy valaki a Muravidéknek a jugoszláv államhoz csatolását erélyesen támogatók köréből volt a szöveg szerzője, aki a magyar nyelvet tökéletesen bírta, vagy netán az írás a stájervidéki szlovén nemzeti tanács berkeiben, esetleg azok vezetőivel egyeztetve született. Az 1918. december 15-ei keltezésű levélben határozottan követelték, hogy a magyar kormány Muraszombat, Szent-

gotthárd és Alsólendva térségéből hívja vissza a hadsereget, továbbá semmilyen formában ne akadályozzák a Mura mentén élő szlovének önrendelkezésének a kinyilvánítását a délszláv állam mellett, valamint az illetékes magyar hatósági szervek sem fegyverrel, sem propagandaszóközökkel ne kényszerítsék a szlovén közösséget, hogy „*a magyar rabiga keretében maradjon*”, továbbá a szlovén származású katonákat 1919. január 1-ig bocsássák el a magyar hadseregből. E levél valójában nyomásgyakorlásnak tekinthető, a magyar kormány által kezdeményezett Mura vármegye megalakulását támogatók ellen buzdított. Másrészt azokban a hetekben a stájervidéki szlovén nemzeti tanács részéről komoly terveket szőttek Vas és Zala megyék szlovének lakta részének a megszállására, a szlovén északi határokért, elsősorban Mariborért, azaz a korábbi Marburgért vívott harcok meghatározó egyénisége, Rudolf Maister tábornok, korábban osztrák–magyar őrnagy közreműködésével.⁹⁵

A karácsonyi ünnepek alatt, ugyan nem a stájervidéki szlovén nemzeti tanács és Maister tábornok részéről, hanem a szomszédos, abszolút többségében horvátok lakta Muraközt megszálló, többnyire horvát származású legénységből összetevődő délszláv alakulat egyik, Jurišič százados vezette csoportja, a szlovén tartományi vezetéssel és az említett maribori nemzeti tanáccsal nem egyeztetve, meglepetésszerűen megszállta a Lendva-vidéket, majd 1918. december 27-én Muraszombatot is elfoglalta. Az esemény komoly bizony-

⁹³ MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27). A Minisztertanács 1918. december 28-ai ülésének jegyzőkönyve. A 22. napirendi pont keretében hozott határozatok.

⁹⁴ MNL OL K 40. D/IV. 1792/1918. Ismeretlen szerző (intézmény) 1918. december 15-ei keltezésű levele a Magyar Nemzeti Tanácsnak. 117–118. p.

⁹⁵ Göncz László: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919). = Studia Historica Slovenica, 2021. št. 3. 748–749. p; Kóvágo, 1964. 136–138. p.

talanságot keltett a lakosság körében, melynek a Mura (szlovén) vármegye létrehozása vonatkozásában mindenképpen hátráltató hatása volt. A szlovének lakta vidékről és a környékbeli magyar településekből a magyar karhatalmi alakulatok – néhány áldozat árán mindkét oldalon – 1919. január 3-ig, a Muraközzelellentétben, ahol a délszláv megszállás tartós maradt, elűzték a Jurišič-legénységet. Obál Béla nagyszabású vármegye-tervének a mindössze egy hétig tartó jugoszláv megszállás azonban kétségtelenül jelentősen ártott.⁹⁶

A szlovén kormánybiztos, az említett események miatt nyugodtnak aligha mondható légkörben, éppen csak hozzálátott a Muraszombat székhelyű ún. vend kormánybiztosság megszerzéséhez (amiről a későbbiekben röviden még szólunk), amikor újabb rendkívül fontos tisztségre nevezte őt ki a kormány. Obál Bélát 1919. január 7-én Vas vármegye főispánjának nevezték ki.⁹⁷ A belügyminiszter Obál alkalmasságát e fontos tisztségre a január 7-ei kormányülésen a következőképpen indokolta meg: „A főispáni állásra Obál Béla, a vend nép érdekeinek képviselőjére kinevezett kormánybiztos úgy jeles képzettségénél, mint gyakorlati ismereteinél, vezető állásra való teljes rátermettségénél, politikai megbízhatóságánál, úgyszintén a helyi és személyi viszonyok teljes ismereténél fogva legalkalmasabbnak mutatkozván, tisztelettel arra kérem a Minisztertanácsot, hogy Obál Bélát Vas vármegye főispáni teendőinek ellátásával is megbízott kormánybiztossá kinevezni méltóztatásuk.”⁹⁸ Obál poli-

tikai megbízhatósága volt a főispáni kinevezés legfontosabb feltétele, bár kétségtelenül az ambiciózus akadémiai tanár egyéb vezetői adottságokkal is rendelkezett. E tanulmány keretében Obál vármegyei főispáni szerepkörével mélyrehatóan nem foglalkozhatunk, csupán egy-két összefüggést említünk, azonban fontos hangsúlyozni, hogy e tisztség betöltésével, ami de facto 1919. január 21-én kezdődött, a muravidéki szlovének kormánybiztosi szerepköre Obál vonatkozásában másodrendű feladatkörre minősült át. (Ezért volt szükség kormánybiztos-helyettes kinevezésére.) Obál Béla székhelye is megváltozott az új tisztség betöltésével. Vasi főispánként, érthetően, Szombathelyen kellett tartózkodnia. A megyében – főképpen a Károlyi-időszakban létrejött, politikai tekintetben előtérbe kerülő társadalmi csoportok részéről – Obál főispáni kinevezését támogatták. A hivatalos beiktatásán megjelenő munkásság nevében Kovács József szociáldemokrata párttitkár volt csak valamennyire „ünneprontó”, aki – köszöntés helyett – arra figyelmeztette Obált, hogy csak addig tud sikeresen tevékenykedni a kormány nevében a megye első embereként, ameddig bírja a munkásság bizalmát, és nem kísérli meg azok mellőzését a hatalomgyakorlás során.⁹⁹

Obál Béla, bizonyára csak véletlenül éppen a főispáni tisztség hivatalos betöltésének első napján, 1919. január 21-én levélben megkereste Mikes János (1876–1945) római katolikus püspököt a szombathelyi egyházkerület keretében élő szlovén lakosság oktatása ügyével összefüggésben, mivel

⁹⁶ MNL OL K 40. 4. sz. doboz. VIII. 1919. 62. p.; Göncz, 2017. 179. p.

⁹⁷ MNL OL K 27. A Minisztertanács 1919. január 7-ei ülésének jegyzőkönyve. A 15. napirendi pont keretében hozott határozat.

⁹⁸ MNL OL Belügyminisztérium. K 148. Obál Béla főispáni tisztségére vonatkozó kinevezés; belügyminiszteri előterjesztés a Mi-

nisztertanács 1919. január 7-ei ülésére. 2394. 294. p.

⁹⁹ Nagy Zsuzsa, L.: A Tanácsköztársaság dunántúli előzményeiről (1919. január–március). = Történelmi Szemle, 1958. 1. sz. 175–176. p.

az alapiskolák többsége az említett vallási közösséghez tartozó felekezeti intézmény volt. A levélben, amelyet Obál kormánybiztosként jegyzett, „*méltóságos és főtisztelendő*” jelzővel szólította meg az egyházfőt. A szlovén közösség iskolaügyének „*megfelelő alapon való átszervezéséről*” tájékoztatta Mikest, mivel a kormány közoktatásért felelős tárcája tanfelügyelőt küldött a szlovén kormánybiztosságra – az „*átszervezés*” lebonyolítására és a szlovén közösség oktatásügye irányítására – dr. Török József állami segéd-tanfelügyelő személyében. Az említett levél második részében Obál kormánybiztos a következőket közölte Mikes János püspökkel: „*Midőn ezt méltóságoddal tudomásvétel céljából tisztelettel közlöm, egyben felkérem, hogy dr. Török József segéd-tanfelügyelő urat ezen nehéz és felelősségteljes munkájában jóindulatúlag támogatni, ezen kormány intézkedését a főhatósága alá tartozó, s vend nyelvű lakossággal bíró községek iskolai hatóságait értesíteni, s egyúttal azokat utasítani szíveskedjék, hogy a jövőben felterjesztésüket a vendvidéki tanfelügyelőség címére Szombathelyre küldjék.*”¹⁰⁰ A megyés püspök válaszelevelében megköszönte a kormánybiztos értesítését, valamint jelezte, hogy a Vas és Zala megyék szlovének lakta részén tervezett oktatási törekvéseket, valamint Török József tanfelügyelő közreműködését támogatják.¹⁰¹ E kellemes hangneműnek tűnő levélváltás után nehezen értelmezhető Obál kormánybiztos-főispán szembefordulása a római katolikus megyéspüspökkel, ami azon-

ban kétséget kizáróan már néhány nappal később bekövetkezett. A kormánybiztos Mikes János püspök lejáratahoz és meghurcolásához folyamodott, ami az egykori teológiatanár gyökeres ideológiai-világnézeti pálfordulására utal az egyébként ellentmondásos és értékválságba torkolló Károlyi-időszakban. Obál magatartásának indítéka főképpen a népköztársaság egyházi vagyonnal és a vallásoktatásnak az iskolákban maradásával szembeni állásfoglalással, valamint netán személyi vonatkozású konfliktussal függhetett össze. Ezúttal e jelenség boncolgatásába nem mélyedünk bele, csupán a Berinkey-kormány vallásügyi minisztere, Vass János (1873–1936) 1921 májusában, a Persián–Malcsiner pör keretében történt bírósági vallomása alapján ismeretünk rövid összegzést az Obál–Mikes ellentétről. Vass János az említett vallomás keretében elmondta, hogy 1919. február 16-án Obál Béla felkereste Károlyi Mihály köztársasági elnököt és jelentette neki, hogy Mikes püspök nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai szempontból is olyan magatartást tanúsított, hogy – Obál szerint – lehetetlen volt abban nem felismerni az ellenforradalmi magatartást. Ugyanezt Obál Vass Jánosnak is elmondta, és bizonyítékként arra utalt, hogy Mikes kapcsolatban volt a jugoszláv-horvát ún. royalista körökkel és monarchista vezető férfiakkal, valamint a magyarországi ellenforradalmárokkal. Obál továbbá – Vass János szerint – azt is állította, hogy Mikes a javaidalmaiból nagy összeget fordított propagandacélokra, miközben szerinte elhanyagolta az egyházi javak karbantartását és „*nem úgy él, ahogy egy főpásztor-nak élnie kellene, hanem mint egy világfi.*” Néhány nappal később, 1919. február 21-én a minisztertanács a szocialisták

¹⁰⁰ Szombathelyi Egyházkerületi Levéltár (továbbiakban: SZEL) Mikes János püspök iratai. III. 1.j./14. Obál Béla kormánybiztos 1919. január 21-ei keltezésű levele Mikes János megyés püspöknek. 1272/1919 (10/1919).

¹⁰¹ SZEL Mikes János püspök iratai. III. 1.j./14. Mikes János püspök válaszelevele Obál Béla kormánybiztosnak (keltezése olvashatatlán). 1272/1919.

kívánságára Mikes János megyéspüspök internálásáról határozott.¹⁰²

Visszatérve Obál Béla tisztségeire 1918 decembere és 1919 augusztusa között, arról is említést kell tenni, hogy ő nem zárkózott el attól az ötlettől sem, ami Jászi és munkatársai részéről már 1918 decemberének első felében említésre került, majd 1919. január elején a belügyminisztériumban ismételtlen felmerült, hogy – a megyei főispáni cím és a szlovének kormánybiztos-főispánja tisztség mellett – a Muraköz kormánybiztosa címet is betöltse. Sőt Obál ennél többre is tett javaslatot. A saját vezetése alatt a Zala vármegye egészére kiterjedő kormánybiztosság létrehozását is, legalább bizonyos ideig, célszerűnek tartotta volna, ami – még ha államszervezési és védelmi szempontból volt is alapja – túlzottnak tekinthető közszereplési vágyára, tisztséghalmozási szenvedélyére is utal. A kormánybiztosi hatáskörének a Muraközre kiterjedő esetleges bővítésével kapcsolatban Obál a belügyminisztérium egyik tanácsosának küldött 1919. január 11-ei keltezésű táviratában azt hangsúlyozta, hogy – mivel Muraszombat vidékét és Vas vármegyéjét akkorra már megtisztította a „betolakodó alakulatoktól” (a Jurišić-féle csoport kiűzésére utalhatott) – nemcsak a Muraközt, hanem bizonyos ideig Zala vármegye teljes területét a kormánybiztossága ellenőrzése alá kellene sorolni, mert a tágabb térség védelme csak akkor lenne hatékony, ha az arra vonatkozó döntéseket a teljes nyugati határterület vonatkozásában összehangoltan hoznák meg. Obál arra is utalt, hogy – szerinte – a zalai szlovéneknek és horvátoknak egyaránt elégük volt a délszláv hatalomból,

¹⁰² Prohászka inspirálta Kunfit a kötelező vallásztatás eltörlésére. = Világ, 1921. máj. 13. 4. p.

és mindenben hajlandók lettek volna együttműködni vele mint kormánybiztossal.¹⁰³ Utóbbi állítása részben igaz a Mura mentén élő szlovén közösségre, legalábbis annak bizonyos részére, a muraközi horvátok esetében azonban Obál véleménye nem tekinthető helytállóknak. A magyar kormány a Muraköz megszállása ellen hivatalosan ugyan tiltakozott az antant regionális katonai parancsnokánál, Louis Franchet d'Espèrey-nél (1856–1942), és a horvát terjeszkedést nyilvánosan nem ismerte el, valójában azonban a kialakult állapotot tudomásul vette. A demarkációs vonal a Dráváról áthelyeződött a Mura folyóra. Ezek után magyar kormánybiztos kinevezése a tájegység vonatkozásában okafogyottá vált.¹⁰⁴ Hasonlóan – amint a következő fejezetben illusztráljuk – 1919 januárjában lekerült a napirendről az ún. szlovén vármegye létrehozása is, és Obál Béla tevékenysége előterébe a Mura menti szlovén autonómia-tervek egyeztetése, valamint az elkészült változatok tárgyalása került.

E fejezet keretében szükséges említést tenni az Obál kormánybiztos nevéhez fűződő, a nyugati határvédelem megerősítése céljából létrehozott pénzalapról is. Erre az intézkedésre az egyre bizonytalanabb állapot – különösképpen a Muraköz tartósnak bizonyult délszláv megszállása után –, a magyarországi szlovének iránti egyre intenzívebb stájervidéki érdeklődés ösztönözte a kormánybiztos-főispánt.

¹⁰³ MNL OL K 40. 1919. II. Obál Béla 1919. január 11-ei távirata Jekel tanácsosnak a belügyminisztériumba. 119.

¹⁰⁴ Göncz László: Mura menti események és sorsfordulók 1918–1919-ben. A ma Szlovéniához tartozó Muravidék létrejöttének előzményei és következményei. In: A százéves trianoni békediktátum születése. Szerk. Kőő Artúr, Vizi László Tamás. Bp., 2021. 21–22. p. (A Magyarországtudató Intézet kiadványai; 28.)

A Jurišić-féle, 1918 karácsonykor bekövetkezett horvát betörés utáni rendhelyreállítást követően a korábbinál is nagyobb lélekszámú magyar katonai egység koncentráldott a Mura vonalon. A magyar katonai parancsnokság vasi központja, amely részben a zalai szakasz Belatinc-környéki területére is kiterjedt, Muraszombatban volt. Obál szerint a határvédelmi egység fenntartására a korábbi költségvetési keretnél több pénzre volt szükség, aminek bizonyos részét a kormánybiztos a tágabb régióban szervezett gyűjtéssel kívánata előteremteni. A pénzgyűjtés lebonyolítására az érintett megyék vezetőit Obál rendeletben szólította fel. Zala vármegyében Kolbenschlag Béla (1865–1934) alispán 1919. január 18-án tájékoztatta a főszolgabírókat és a rendezett tanácsú városok polgármestereit Obál rendeletéről. A zalai alispánhoz intézett levél keltezésekor Obál már 500.000 korona körüli összeget összegyűjtött Vas vármegyében – bankoktól, főúri családoktól és földbirtokosoktól –, a még hiányzó pénzösszeg összegyűjtésére pedig Zala vármegyében számított. Obál Zalában is elsősorban a határmenti nagybirtokosok és bankok támogatásában bízott. Azzal a magyarázattal próbált hatni rájuk, hogy számukra lesz a legfontosabb a határvédelem megfelelő megszervezése. A gyűjtés Zala vármegye területén is megindult, azonban Obálnak nehézségei adódtak az összegyűjtött pénzek kiutalásának a bizonyításával, ami miatt Zalában vádat emeltek ellene, a törvényhatósági testület döntése értelmében pedig a zalai adakozás összege visszakerült a zalaegerszegi takarékpénztárhoz.¹⁰⁵

¹⁰⁵ MNL ZML Zalaegerszeg város polgármesterének iratai (továbbiakban: V. 1607c). Közigazgatási iratok 1918 (8050-10.795), 71. doboz. 739.

A KORMÁNYBIZTOS SZEREPE A SZLOVÉN KÖZÖSSÉG HELYZETÉNEK RENDEZÉSÉNÉL ÉS AUTONÓMIATÖREKVÉSEINÉL

E fejezet keretében összefoglaljuk Obál Béla kormánybiztos-főispán, majd népbiztos legfontosabb, a szlovén nemzeti közösség helyzetével és törekvéseivel összefüggő teendőinek a lényegét.

Az ún. vendvidéki kormánybiztosság létrehozása és megszervezése, amely a Károlyi-érát követően – „Vend-vidéki Népbiztossággá” átalakulva – a Tanácsköztársaság időszakára is bizonyos mértékig átmentődött, Obál Béla fontos tartalmi és szervezési munkájának tekinthető, amelynek jelentős részét feltehetően már a vármegyei főispánná való kinevezése előtt elvégezte. A kormánybiztosság szakterületekre (osztályokra) alapozását Obál azzal indokolta a belügyminiszternek küldött 1919. január 19-ei levelében, hogy a feladatok sokasága, továbbá az elintézésre váró ügyek gyors és szakszerű megoldása tették azt szükségessé. A kormánybiztosság keretében 6 osztályt hozott létre. A legfontosabbnak közülük a meghatározó („érdemi”) ügyeket ellátó és döntéseket hozó „elnöki osztályt” tekintette, melynek vezetésével Gyulai Emil titkárt bízta meg. A területvédelmi osztálynak „az idegen hordák betörését” kellett volna megakadályozni. Ennek az élére Tkálcz Vilmos tartalékos főhadnagyot, a néhány hónappal később kikiáltott kérésállam, a Mura Köztársaság kalandos körülmények között működő létrehozóját állította, akinek a zöld káderféle csoportok 1918. november elejei felszámolásánál már voltak „érdemei”. (Határozott fellépése 1918 novemberében nem vitatható, egyesek azonban több,

bírósági elítélés nélküli kivégzéssel vádolták,¹⁰⁶ amit azonban az eddig ismert források nem támasztanak alá). A népjóléti osztálynak Obál a lakossággal való kapcsolattartást, valamint „*a nép jóléte érdekében teendő intézkedések*” elvégzését szánta, amelynek vezetését Czvetko Lajosra bízta. A sajtó- és propagandaosztálynak „*az átalakult Magyarország komoly eszméinek a hirdetése*” volt a feladata, melyet Kolossa József önkéntes szakaszvezető irányított. Obál Béla a tanügyi osztálynak is, amint már utaltunk arra, fontos feladatokat szánt a népbiztosság keretében. A Török József tanfelügyelő által vezetett szakterületnek – amelynek a korábban idézett levél szerint Szombathelyen volt a székhelye egyebek mellett – a megváltozott körülmények szempontjából helytálló tanintézményeket kellett volna létrehozni, valamint a feladatkörébe tartozott minden olyan intézmény megszervezése, „*amely a vend nép érdekeinek előmozdítását, illetőleg kulturális felvirágoztatását célozta.*” A Krauthacker Albert által vezetett gazdasági osztály hatáskörébe a kormánybiztosság gazdasági teendői és a pénzügyek irányítása tartoztak. Obál Béla lendületes szlovén kormánybiztosi tevékenysége, amint már utaltunk arra, a megyei főispáni kinevezéssel formálissá vált, ezért a belügyminiszternek küldött levelének a végén megjegyezte, hogy „*felszaporodott*” feladatai miatt szükségessé vált egy kormánybiztos-helyettes kinevezése, amely tisztségre az úgyszintén Mura menti származású Sinkovich Elek (1868–1938) szombathelyi főszolgabírókat javasolta. A belügyminiszter Obál Béla javaslatát elfogadta, és „*a Minisztertanácstól nyert felhatalmazás alapján*” Sinkovich Eleket kinevezte a szlovén közösség kormány-

biztos-helyettesének, amiről az érintettek 1919. február 25-én értesítette.¹⁰⁷

Az előbbi fejezetben tárgyalt törekvések keretében Obál Béla kormánybiztos 1919. január első felében közzétette a „Vend-vármegye” létrehozására vonatkozó javaslatát. Terve szerint az ún. szlovén vármegyében három járás jött volna létre, mégpedig a felsőlendvai és a muraszombati a vasi részen, valamint a Zala vármegyei szlovén többségű területen a belatinci. Az utóbbi az alsólendvai járás szlovének lakta körjegyzőségeiből 1919 márciusában ténylegesen létre is jött, bár a néhány nappal később bekövetkezett kommunista puccs utáni hónapokban a működése alig indulhatott el.¹⁰⁸ Az új, nemzetiségi alapú vármegye megszervezését Obál kormánybiztos népgyűlésen kívánta elfogadtatni, melyre 1919. január 17-én került sor. E tervéről előtte egyeztetett a római katolikus papok Klekl József körül tömörülő csoportjával, azonban teljes egységre nem jutottak. Klekl a megbeszélésen nem zárkózott el a szlovén vármegye tervétől, azonban valós elképzelései akkor már annál jóval messzibbre céloztak. Négy másik szlovén érzelmű plébános társaságában 1919. január 14-én határozott követeléseket tartalmazó szlovén autonómiajavaslatot készített. Ilyen légkörben, erőteljes kétoldalú agitációk hatására, nagy tömeg jelenlétében a január 17-ei belatinci népgyűlésen egymásnak ellentmondó követelések és vélemények hangzottak el. Ahhoz nem fér kétség – amint már említettük –, hogy a szlovén vármegye megalapítása, a Kormányzótanács egyértelmű határozata ellenére, az

¹⁰⁷ MNL OL K 148. 773. D. 1920-11-1459. Vend kormánybiztos: a kormánybiztosság osztályainak megszervezése és Sinkovich Elek főszolgabírónak helyettes kormánybiztossági történeti kinevezése. 2391.

¹⁰⁸ MNL ZML V. 1607c. 77. sz. doboz. Az alispán 8257/1919 sz. értesítése a Belatinci járás megalakulásáról. 2869.

¹⁰⁶ Jerič, 2000. 44-44. p.

érintett közegben teljes körű támogatást nem kapott, és emiatt de facto lekerült a napirendről. Már az említett népgyűlést megelőző hetekben jelentősen megváltozott a lakosság hangulata, főképpen a Belatinc-környéki, döntő többségben szlovének lakta római katolikus falvakban, ezért a tömegrendezvényen olyan követelések is elhangzottak – még ha nem is tekinthető az közösségi állásfoglalásnak –, hogy a Mura menti szlovének az újonnan létrejött délszláv államhoz csatlakozzanak. A következő napokban, hetekben így a Mura menti szlovén autonómiaterület létrehozása került előtérbe.¹⁰⁹

Klekl autonómiatervezete, a ruszin közösségnek biztosított jogrendhez hasonlóan, nemzeti alapú autonómiát követelt a Mura mentén élő szlovén közösség számára. A szöveget a reá jellemző „mindenkinek megfelelő politizálás” kontextusában véglegesítette, ugyanis a Muravidék hovatartozását illetően az szerepelt benne, hogy „*akár Magyarország része marad a Muravidék, akár a békekonferencia a délszláv államnak ítéli, autonóm státus illeti meg.*”¹¹⁰ A tervezetben valamennyi Mura és Rába mentén élő szlovén egyesítését tűzték ki célul, Slovenska krajina („Szlovén Vidék”) néven, Mura-szombat székhellyel, beleértve olyan városokat és falvakat is, ahol a magyarság abszolút többségben élt, mint például

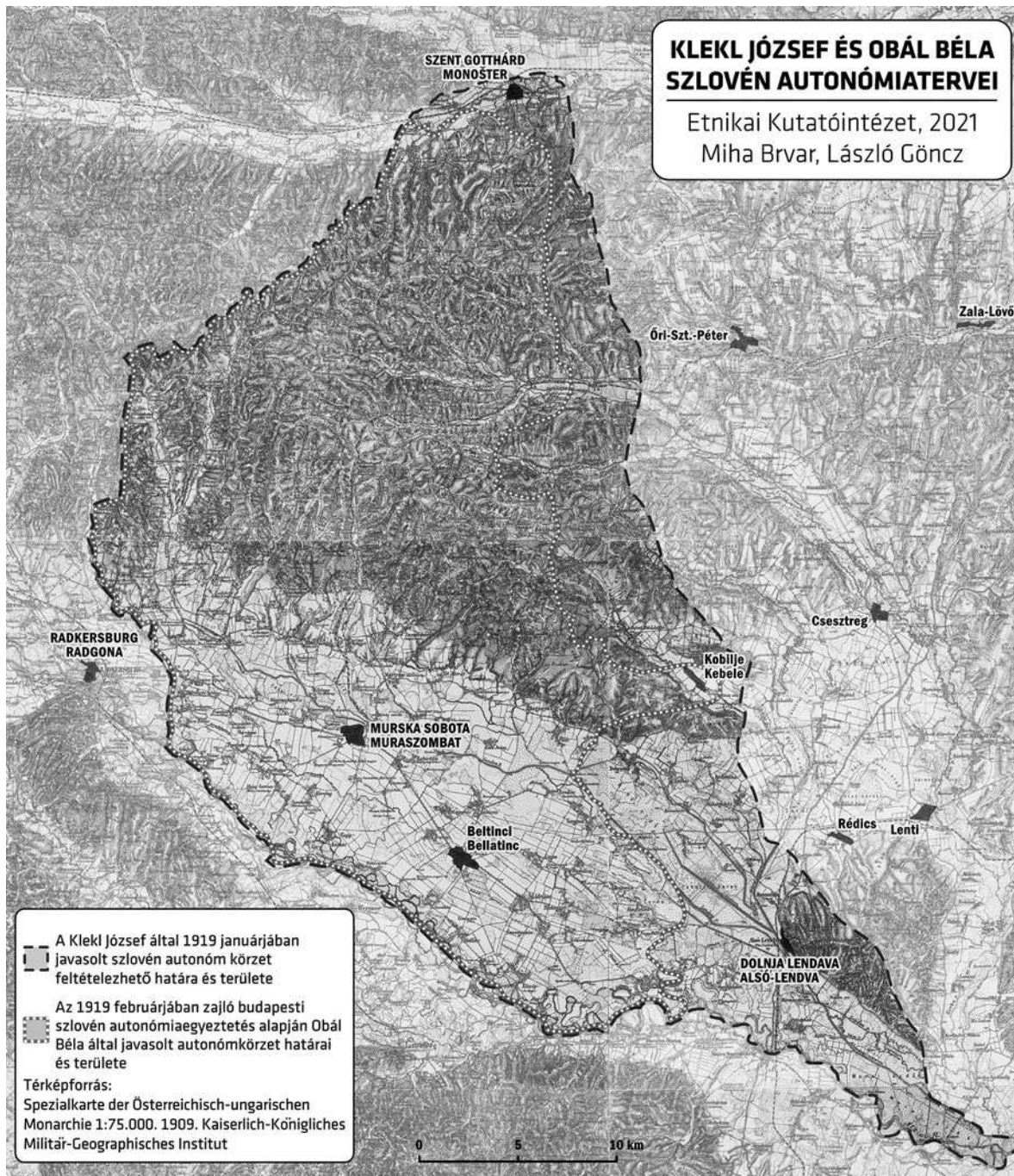
Alsólendva és Szentgotthárd. Klekl terve arról is rendelkezett, hogy a szlovének szempontjából minden fontos kérdésről az autonóm intézmény szervei döntenek, a Magyarországgal rendezendő közös ügyeket pedig „közös szervek” bonyolítsák le az állampolgársági kérdések, a civil és büntetőjogi törvénykezelés, továbbá a gazdaság, a közlekedés és a szociálpolitika terén. A szövegben rögzítették, hogy a hivatalokban, iskolákban és közintézményekben a hivatalos nyelv a szlovén lesz, a helytelen „vend” nevet – mivel azt akkor már, egyébként öszszességében jogosan, pejoratív hangzásúnak minősítették – mindenütt a „szlovén” kifejezéssel helyettesítsék. Az ún. Slovenska krajina területén az állam szlovén tannyelvű gimnáziumot, tanítóképzőt, gazdasági jellegű szakiskolát és leánylíceumot, valamint Alsólendván szlovén iskolát lett volna köteles az autonómiatervezet értelmében alapítani. Mivel római katolikus körben született a javaslat, azt is követelték, hogy az autonóm területen veszítse hatályát minden törvény, amely kizárja a hittanoktatást, és amely lehetővé teszi az egyházi vagyontulajdonát vagy állami tulajdonba kerülését az illetékes egyházi szervek előzetes engedélye nélkül, valamint amely az egyháztól megvonja a jogot saját iskolái működtetésétől. Szlovén nemzetiségű káplánok alkalmazását is sürgették a magyar plébániákon.¹¹¹

Mivel a Klekl nevével fémjelzett autonómiatervben az akkor abszolút magyar többségű Alsólendvát és Zala megye magyarok lakta területének bizonyos részét is a szlovén autonómiaterülethez sorolták, a kezdeményezés óriási felháborodást keltett a városban és szü-

¹⁰⁹ Kővágó, 1964. 142-144. p; Göncz László: A Muravidéki magyarság, 1918-1941. Lendva, 2001. (továbbiakban: Göncz, 2001.) 43-44. p; Kokolj, Miroslav - Horvat, Bela: Prekmurško šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota, 1977. 280. p.

¹¹⁰ Klekl József a későbbiek során ténylegesen az autonómiatervényben ellentmondásosnak tűnő rendelkezéssel összhangban cselekedett. Miután a Muravidék a békekonferencia döntése értelmében 1919 augusztusa után az SZHSZ Királysághoz került, Klekl országgyűlési képviselőként a belgrádi képviselőházban többször követelte a tájegység autonómiáját Jugoszlávia, illetve az akkori szlovén tartomány keretében.

¹¹¹ Klekl József: Načrt ali plan autonomije, šteroga je spravišče slovenskih duhovnikov, Zaladske županije, 14. jan. 1919. leta, ednoglasno sprijalo. = Novine, 1919. febr. 9. 1-2. p.

KLEKL JÓZSEF ÉS OBÁL BÉLA SZLOVÉN AUTONÓMIATERVEI

Etnikai Kutatóintézet, 2021
Miha Brvar, László Göncz

Klekl József és Obál Béla autonómterve alapján javasolt szlovén autonóm körzet(ek) kiterjedése

A térkép a Jubljanai Nemzetiségi (Etnikai) Kutatóintézetben készült (készítették: Göncz László és Miha Brvar)

kebb környékén. A városi képviselő-testület rendkívüli ülésen erélyesen tiltakozott a javaslat ellen, és erről a kormányt és Obál kormánybiztost is tájékoztatták, valamint háromtagú bizottságot neveztek ki helytálló ellenvéleményt tartalmazó memorandum kidolgozására.¹¹²

A Klekl-féle javaslat tekintetében Vas vármegyéből is jól jött volna a támogatottság, ezért a nyugalmazott cserencsói plébános felkérte ottani paptársait, hogy csatlakozzanak a megjelentetett szöveghez. A kezdeményezés nem járt sikerrel, mert Vas vármegyéből csupán néhány pap vállalkozott erre, amiért leginkább Szlepecz János (1872–1936) muraszombati esperesplébános befolyását okolták, aki – bár a szlovén közösség nyelvi jogait támogatta – elhatárolódott a véleménye szerint radikális autonómialettervektől. A Klekl-féle autonómialettervezet Mikes János megyéspüspök érdeklődését is felkeltette, aki 1919. február első napjaiban a Muravidékre utazott. A püspök fogadtatása településenként eltérő volt, ami tükrözte a korabeli Mura menti hangulatot. Muraszombatban és Csendlakon (ma: Tišina, Szlovénia) a többség azt hangoztatta, hogy jövőjét Magyarország keretében képzelel el, és csupán a szlovén nyelvű oktatást kérték Mikestől az iskolák alsó tagozataiban. Cserencsócon viszont „*Éljen Jugoszlávia*” kiáltásokkal fogadták az egyházközség vezetőjét. Belatincon és Tornisán pedig a helybeli plébánosok – tartva az esetleges lázongásoktól és durvaságoktól – arra kérték a megyés püspököt, hogy a tervezett találkozásokra ne kerüljön sor, ezért Mikes Belatincre el sem látogatott.¹¹³

Némethy Vilmos, alsólendvai ügyvéd és csoportja is készített egy eléggé hiányosnak minősíthető autonómialettervezetet, amely csupán a szlovének nyelvi jogaira tért ki. Tkálecz Vilmos körének a tervezete, amely Obál tudtával – elképzelhető, hogy az ő ösztönzésére – készülhetett, pedig a „vend (szlovén) vármegye” tervének egyes részeit tartalmazta, amivel – feltehetően – az akkor alakuló szociáldemokrata párt muraszombati helyi és járási szervezetének képviselőit kívánták megnyerni, ami nem járt sikerrel. A szociáldemokraták részéről konkrét autonómialettervezet nem készült, hanem erélyes tiltakozásuknak adtak hangot minden autonómialettervezettel szemben a Muravidéken. Ez a magatartásforma nem meglepő, ugyanis 1918 késő ősztől a szlovén nemzeti alapú önkormányzatiság legnagyobb ellenzőit az első világháború előtti évtizedekben intenzíven polgárosodó Muraszombatban találjuk. A szociáldemokrata párt február 16-i alakuló gyűlésén, szélsőséges hangnemű felszólalások keretében, kimondták, hogy mindennemű autonómialettervektől elzárkóznak, mert a térség jövőjét Magyarország keretében képzelel el. A durva szövegrészekről sem mentes felszólalásokra Obál Béla kormánybiztos is reagált. A muraszombati szociáldemokratákhoz intézett levelében leszögezte, hogy a magyar kormány az ún. wilsoni elvek értelmében kötött fegyverszünetet, ezért a Magyarország területén élő kisebbségeknek autonómiát kívánnak biztosítani.¹¹⁴

Az említett szlovén autonómialettervek közül a magyar kormányt a Klekl-féle tervezet foglalkoztatta. Obál kormánybiztos ösztönzésére Berinkegy Dénes (1871–1944) miniszterelnök 1919. február 12-re hívta meg Budapestre az em-

¹¹² Vend veszedelem fenyegeti Alsólendvát és vidékét. Az alsólendvaiak tiltakozása. = Zalai Hírlap, 1919. febr. 13. 1. p.

¹¹³ Püspöklátogatás. = MÉV, 1919. febr. 2. 4. p.

¹¹⁴ Góncz, 2001. 48–49. p.

lített tervek elkészítőit. A tárgyalásokról Klekl távolmaradt, mivel – amint a budapesti tárgyaláson részt vevő meghatalmazottjai visszaemlékezéseiből ismert – ő akkorra ismét már egy lépéssel előrébb járt, ugyanis ténylegesen – még ha azt nem is mondta ki – a Muravidéknek a délszláv királysághoz csatolását támogatta.¹¹⁵ A miniszterelnök által összehívott budapesti tárgyalás alapján Obál Béla kompromisszumos szlovén autonómiatervet készített, amelynek rendelkezései között a Klekl-javaslat több fontos követelése szerepelt. Eltérést a két szöveg között leginkább az képezett, hogy Obál kompromisszumos javaslatából az egyházi kérdésekre vonatkozó követelések kimaradtak, valamint az autonóm terület szigorúan a szlovének lakta településekre vonatkozott. Alsólendva és az abszolút magyar többségű Lendva-vidék, valamint Szentgotthárd értelemszerűen nem szerepeltek benne. Obál Béla javaslata tartalmazta a szlovén közösség önrendelkezési jogát, továbbá a közösség legfelső képviselői szerve, valamint a kormányzás és a szlovén minisztérium kötelező létrehozását. Emellett az oktatás, a kultúra és a vallási nyelvhasználat terén a Klekl-tervezetben megfogalmazott rendelkezéseket is felkarolta. Az ún. közös ügyeket Magyarország és a tervezett szlovén autonóm körzet között elkülönítette az autonóm terület szerveinek a hatáskörétől.¹¹⁶

A következő hetekben a magyar belpolitikában nagy változásokra került sor, ami a Mura mentére vonatko-

zó autonómiatervnek és Obál azzal összefüggő törekvéseinek nem kedvezett. A kormánynak arra már nem maradt ideje, hogy döntsön az Obál Béla által elkészített szlovén autonómiatervről. Érdekességként említjük, hogy e tervezet eredeti példánya Berinkegy miniszterelnök „asztalfiókjából”, mint még elintézetlen ügy, a Tanácsköztársaság kormányzótanácsa elnökéhez került. Garbai Sándor (1879–1947) (vagy valaki az ő nevében, illetve megbízásából) 1919. március 26-án ráírta az autonómiatervezetet tartalmazó mappa borítójára, hogy „*ad acta - az ügy nem igényel tárgyalást*”, mivel a Tanácsköztársaságot irányító kommunisták eldöntötték, hogy „*a nemzeti kérdés az új társadalmi rend keretében magától rendeződik*”.¹¹⁷ Hogy az ilyen állásponttal Obál Béla egyetértett-e, arról nincs tudomásunk, de amennyiben más volt is erről a véleménye, annak megváltoztatására nem adódott lehetőség.

Amint utaltunk rá, 1919 elején, március első felében kiváltképpen, a Mura mente egyes részein már jelentős volt a jugoszláv állam iránti szimpátia, főképpen Zala vármegye közvetlen Mura folyó menti, szlovének lakta északnyugati részén, Vas vármegyében pedig az ún. stájer határszélben, a Felsőlendva és Vashidegkút között húzóódó sávban. Az említett térség lakosságára a Párizsból érkező híreknek is hatása volt. Emellett március elején egy muravidéki szlovén küldöttség Belgrádba utazott, hogy a délszláv királyság vezetőivel ismertesse a „tényleges” helyzetet.¹¹⁸ A küldöttség kérései pozitív visszhangra találtak a jugoszláv fő-

¹¹⁵ Arhiv Slovenije. Pokrajinski arhiv Maribor (továbbikában: AS PAM). Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem”. Janez Edšidt 1927. február 3-ai visszaemlékezése. SI_PAM/1961. 105., Jerič, 2000. 66-67. p.

¹¹⁶ MNL OL K 26. Miniszterelnöki iratok 1919. XXII. Obál Béla szlovén autonómiatervezete. 1429.

¹¹⁷ MNL OL K 26. 1919. XXII, 1429 sz. mappa. »Pro Domo« megjegyzés 1919. március 27-ei dátummal az Obál autonómiatervezet borítóján.

¹¹⁸ Slavič, 1999. 255-256. p.

városban, miután széles körű magyar-ellenes agitáció vette kezdetét a Muravidéken. Napvilágot látott egy muravidéki szlovén nyelvjárásban íródott, a belgrádi kormány által jóváhagyott, valamint annak a pecsétjével készült felhívás, melyet röplapként terjesztettek, és amelynek délszláv és szlovén szempontból pozitív hatása volt a tanácsuralom létrejöttével még inkább elbizonytalanodó lakosságra.¹¹⁹

NÉPBIZTOSI SZEREPKÖRBE

A Tanácsköztársaság létrejötte után Obál Béla vezetői szerepkörben maradt, mivel tagja lett a Vas megyei direktóriumnak, emellett tovább is ő volt a szlovén közösség ügyeivel megbízott népbiztos. A gördülékenynek nem minősíthető időszakban, amikor a szociáldemokraták és a kommunisták közötti „kompromisszum” után az utóbbiak – legalábbis országos vonatkozásban – de facto magukhoz ragadták a hatalmat, a különböző tisztségek odaítélése és megszerzése nem követhető teljességében pontosan, Obál Béla „átlépése” a Károlyi-féle időszakból az ún. Kun-érába eléggé egyértelmű volt. A Tanácsköztársaság első heteire ez mindenképpen állítható, utána – amire részben majd utalunk – Obál személyét és tisztségeit illetően bonyolódott a helyzet. A szombathelyi vármegye-háza udvarán 1919. március 23-án tartott népgyűlésen bejelentették, hogy a vármegye direktóriumának Obál Béla kormánybiztos, Kovács József szociáldemokrata párttitkár, Hencz Kálmán a Szociáldemokrata Párt szombathelyi szervezetének az elnöke és Tárnok Gyula

la főhadnagy, a vörös katonatanács elnöke lettek a tagjai.¹²⁰ Tárnok Gyula közvetlen direktóriumi státusa – legalábbis a kezdetben – olyan értelemben kérdéses, hogy Obál Béla a későbbiekben idézett távirati beszámolójában – amelyben zökkenőmentes hatalomátvételtől számolt be – őt nem említette. A „hatalomváltó” népgyűlésen, amely más forrás szerint már 1919. március 21-én este 9 óra körül megtörtént – feltehetően a 23-ainál szűkebb körű tanácskozásról lehetett szó, melyen megállapodtak a legfontosabb tisztségekről –, Obál Béla, a népbiztosok tanácsának táviratban közölt határozata értelmében lemondott főispáni és kormánybiztosi tisztségéről. Ezt követően a munkás-, katonai- és paraszttanács közfelkiáltással a megye népbiztosává nevezte ki őt.¹²¹ Arról is döntés született, hogy Obál Béla lett a politikai és nemzetiségi ügyek osztályának a vezetője.¹²² Az említett események után, válaszul a pártközpont levelére, Obál Béla a következő táviratot küldte Budapestre, a szociáldemokrata párttitkárság Erzsébet körúti székhelyére: „Távirati utasításukra a munkás- és katonatanács haladéktalanul kezébe vette a megye és város feletti uralmat. Végrehajtó hatalom három tagú direktórium kezébe lett téve. Tagjai Obál Béla kormánybiztos, Kovács József párttitkár, Hencz Kálmán pártelnök. Testvériség pártlapban egész oldal terjedelmű kiáltványt intéztünk a lakossághoz. A polgári reakciós lapokat lefoglaltuk, s ezekben is megjelentettük a kiáltványt. Szombathelyen és környékén teljes nyugalom van. Erős és megbízható karhatalom áll a rendelkezésünkre. Lingauer Albin ellenforradalmár

¹²⁰ MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vas vármegye Direktóriuma Általános iratok 1919. 1–800 (továbbiakban: XVI-1 b/1). 94–95.

¹²¹ Kövér István: A Tanácsköztársaság Vas vármegyében. Szombathely, 2019. (továbbiakban: Kövér, 2019.) 9–12. p.

¹²² Kóvágó, 1964. 217. p.

¹¹⁹ AS PAM Zbirka „Prevatni dogodki na slovenskem Štajerskem”. Prekmurski Slovenci. SI_PAM/1961. 10/348.

lapszerkesztő megszökött. Több ellenforradalmárt őrizetbe vettünk. További távirati utasítást kérünk.”¹²³ Az Obál és Lingauer Albin (1877–1962) közötti konfliktusba ezúttal úgyszintén nem mélyedünk bele, azt azonban közöljük, hogy a kormánybiztos már 1919. március 5-ei bizalmas levelében javasolta a belügyminiszternek a tekintélyes vasi lapszerkesztő internálását, mert Obál szerint „a forradalmi vívmányok biztosítása Lingauer közszereplésével veszélyeztetve volt.”¹²⁴

A Tanácsköztársaság legkorábbi szakaszában Obál Béla lendületesen munkához látott, ugyanis – az idézett iraton szerepelő dátum szerint már 1919. március 21-én, aminek tényleges keltezése egy-két nappal később is lehetett – Vas megye járásai főszolgabíróinak, a rendes tanácsú városok polgármestereinek és a megyei rendőrkapitánynak közvetlenül a hatalomváltás után értesítést küldött, amelyben tudatta velük, hogy „a végrehajtó hatalmat a mai nappal szociáldemokrata kormány vette át, amelynek én vagyok a vármegyei exponense.” A szöveg további részében ismertette, hogy a „politikai hatalmat” azt követően a munkás-katonatanácsok direktóriuma gyakorolja, amelynek ő is tagja, és amelynek minden hivatal, hatóság és intézet köteles magát alárendelni. Figyelmeztetett, hogy minden esetleges szembeszegülővel a munkás- és katonatanács erélyesen fog eljárni. Az értesítést még kormánybiztosi minőségében írta alá.¹²⁵ Ha a fel-

idézett levél tényleg március 21-én íródott, megkérdőjelezhető, hogy a budapesti eseményeknek mennyire volt/lehetett Obál akkor az ismeretében, mivel szociáldemokrata hatalomátvételtől írt, amint azt Károlyiék a második Vix-jegyzék átvétele után ténylegesen tervezték is, valamint kormánybiztosként tüntette fel magát. Az sem kizárt, hogy ez a levél a korábban idézett, már a vármegyei direktórium létrejötte után Budapestre küldött szöveg előtt megszületett.

Mivel a járásokban népbiztoshelyetteseket neveztek ki, az ún. „Vendvidéki járásban”, amely Zala vármegyéből az újonnan létrejött Belatinci járást, Vas vármegyéből pedig a Muraszombati és Szentgotthárdi járások szlovének lakta részét foglalta magában, 1919 áprilisának elején Tkálecz Vilmost nevezték ki Obál helyettesének.¹²⁶ Tkálecz pozíciója folyamatosan erősödött. Ő volt a megyei forradalmi tanács I., Obál Béla vezette ügycsoportja keretében a szlovén ügyek előadója, emellett őt emlegették a muraszombati járási direktórium tényleges vezetőjeként is.¹²⁷ A muraszombati járási végrehajtó testületet, Tkálecz népbiztoshelyettes mellett – bármennyire meghatározó volt is az ő tényleges szerepe –, formálisan a Csernovits Sándor, Füleky József és dr. Ritscher Samuból álló direktórium képezte. Tkálecz és a direktórium a politikai változás után azonnal átvett és a saját érdekeik szerint szerkesztett *Muraszombat és Vidéke* hetilap 1919. március 30-ai számában kiáltvány formájában tájékoztatták az érintett lakosságot a szlovénok lakta területre vonatkozó döntésekről, valamint felhívták őket, hogy békésen fogadják el a változásokat.¹²⁸ Az ún. vendvidéki igazgatóság járási szintű vagy annál

¹²³ MNL VaML XVI-1 b/1. Obál Béla távirata a központi szociáldemokrata pártnak. 61 no/1919. 247. p., 250. p.

¹²⁴ MNL VaML XVI-1 b/1. Obál kormánybiztos 1919. március 5-ei keltezésű bizalmas levele a belügyminiszternek. 35/1919.

¹²⁵ MNL VaML XVI-1 b/1. 251. 4D/1919. Obál kormánybiztos értesítése Vas megye főszolgabíróinak, a rendezett tanácsú városok polgármestereinek és a megyei rendőrkapitánynak. 62/1919. 252–253. p.

¹²⁶ MNL VaML XVI-1 b/1. 251.

¹²⁷ Kővér, 2019. 16. p.

¹²⁸ Kiáltvány a vendvidék népéhez! = MéV, 1919. márc. 30. 1. p.

tágabb jellegű hatáskörének a meghatározása nagyon hiányos volt, ezért létezésének rövid időszakában többször okozott félreértéseket, hatáskörzavarokat, amelyekre e tanulmányban nem térünk ki. Leginkább a Károlyi-érában létrehozott „vend kormánybiztosság” folytatásának tekinthető ez az igazgatóság. Bizonyára Tkálecz is így értelmezte a szerepkörét, Obál pedig akkor már a szervezettség kérdéseivel kevésbé foglalkozott. Részben azért, mert még kormánybiztosként, 1919. február 19-én, meghatalmazta Tkálecz Vilmost, akkor a határvédelmi ügyosztály vezetőjét, hogy a nevében a kormánybiztosság hatáskörébe tartozó összes hivatalos és közérdekű ügynél teljeskörű megbízottként eljárhatott.¹²⁹ Ez arra utal, hogy közöttük erős, nem kizárt, hogy részben személyes érdekből fakadó viszony állt fenn, aminek konkrét okai részben máig ismeretlenek.

Abban az időszakban, 1919. március 1-jei keltezésű levelében Sostarich Elek, szlovén származású muraszombati általános iskolai igazgató megkereste Obált, és tájékoztatta, hogy nálánál nincs Muraszombatban „*lelkesebb és törhetlenebb*” híve a kormánybiztosnak, aki nálánál jobban megérti őt, és egyben felajánlotta készségét az együttműködésre. Hogy ezzel Sostarich – közvetve – figyelmeztette-e Obált a közvetlen hatalmat gyakorló Tkálecz feltételezett túlkapásaira, csak találgathatjuk. Levelében, Obál Béla jellemét túlzott jelzőkkel méltatva, úgy fogalmazott, hogy „*ha netalántán teljesen megbízható emberre szüksége volna, úgy kérem velem rendelkezni,*” mivel – állítása szerint – reá minden körülmények között számíthatott volna a kormánybiztos. A később létrejött ún. vendvidéki direktórium ugyan kinevezte Sostarichot a lakásügyi járási osz-

tály egyik megbízottjává, azonban arra vonatkozóan, hogy a muraszombati iskolaigazgató levele Obált a kormánybiztosság háza táján történő esetleges visszaélések vizsgálatára buzdította volna, nincs tudomásunk.¹³⁰

A Monarchia időszakában két meghatározó, erőteljesen és esetenként túlzottan magyar érzelmű muraszombati értelmiségi, Czifrák János ügyvéd és Sandy Béla jegyző – a Tanácsköztársaság időszakát konzervatív oldalról véleményező – írása, melyet a „kommün” időszakának Vas megyei jellemzése céljából készítettek, arra is kitért, hogy a magyar-osztrák, illetve magyar-jugoszláv határszélen zajló, jelentős mértékben a csempészetten alapuló áruforgalmat Obál Béla kormánybiztos szorgalmazta.¹³¹ Az említett állítást hiteles bizonyítékokkal nem lehet alátámasztani, mert annak aligha volt – vagy ha igen, legfeljebb kis mértékben lehetett – valóságalapja. Obál kétségtelenül kereste a súlyos gazdasági és szociális gondokkal küzdő határ menti térség kereskedelmi és kibontakozási lehetőségeit annak érdekében, hogy a Mura mente magyar fennhatóság alatt maradjon, és e célból támogatta a határon átnyúló kereskedelmet. Ezalatt személyes egzisztenciája sem volt másodlagos számára. Hogy azonban e tevékenység az általa meghozott döntések alapján a csempészetre épüljön, az eléggé tendenciózus bíráltnak tekinthető, ami mögött főképpen az említett szerzőpáros Obál által képviselt, egyre jobban radikalizálódó, szocialista és kommunista nézetekkel szembeni ellenszenvé nyilvánulhatott meg.

¹³⁰ MNL VaML Obál-iratok (XVI. 1.b. 18. doboz.). Sostarich Elek 1919. március 1-jei levele Obál Bélának. 304-305. p.

¹³¹ MNL VaML Muraszombati Járási Főszolgabíró. b. Közigazgatási iratok (továbbiakban: IV. 423.). A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.

¹²⁹ MNLOLK 40. szn. (vegyes iratok)/1919 – XII. 7.

Az viszont helytállóbb vélemény, hogy helyettese, Tkálecz Vilmos jelentős mértékben a csempészetre, valamint egyéni haszonszerzésre alapozta a tájegység kereskedelmi tevékenysége bizonyos részét, ami végül a vesztét okozta. A népbiztoshelyettes kétségtelenül visszaélt Obál bizalmával is, amire azért kerülhetett sor, mert a kormánybiztos, majd népbiztos – amint később is utalunk rá – fizikailag és egyébként is egyre távolabb került a szlovének lakta Mura mentétől és az ott zajló operatív teendőkötől. Ennek ellenére Obál Béla objektív felelőssége jogosan felmerülhetett. Hogy Obál népbiztosként 1919 márciusától mennyire foglalkozott a Mura mente és az ott élő szlovének közösségével, azt is csak részben lehet rekonstruálni. A tájegység élelmiszer-biztosításánál és a határvédelem szervezésénél, akárcsak később is, rendszeresen intézkedett; kéréseket és utasításokat küldött a különböző területeken működő népbiztosoknak. Másrészt az is befolyásolta Muravidékkel összefüggő tevékenységét és mozgásterét, hogy mintegy két héttel a Tanácsköztársaság létrejötte után – amint már korábban is említettük – a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karán a „reformáció kora” és „a magyar városok fejlődésének gazdaságtörténete” c. kollégiumok oktatásával bízták meg.¹³²

Az Obállal összefüggő tényezők ellenére a stájer oldalról folyamatosan fenyegető jugoszláv katonai betörés miatt a határvédelem szervezését tovább is kulcsfontosságúnak tekintette. Obál tartott attól, hogy a Tanácsköztársaság keretében intenzíven zajló hadsereg-átalakítás a Mura menti régió határvédelmét

Tkálecz Vilmos, 1918 őszén tartalékos főhadnagy (a képen első feleségével látható), Obál Béla egyik legközelebbi munkatársa és helyettese 1919 első felében. 1919. március 21-e után népbiztoshelyettes, aki visszaélt felettese bizalmával

(Forrás: Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota – Területi és Tanulmányi Könyvtár, Muraszombat)

gyengítheti, ezért azzal a kéréssel fordult március 28-án a hadügyi népbiztoshoz, hogy a vörös hadsereg fölállítására a demarkációs vonalon levő csapatokat ne érintse, mert – amint a levelében fogalmazott – az ellenkező esetben „a Mura mente a legnagyobb veszélynek volna kitéve az imperialista jugoszláv csapatok támadása esetén.”¹³³ A Mura mentén állomásozó katonai egység helyben maradására írá-

¹³² MNL GYMS SL Obál Béla iratai XIV. 66. Tanári működésével kapcsolatos iratok (9–14). 10/1.

¹³³ MNL VaML XVI-1 b/1. Obál Béla népbiztos levele a hadügyi népbiztosnak. 324–325.

nyuló kérelme azonban nem járt sikerrel. A korabeli helyzet megértése céljából szükséges ismertetni, hogy Obál annak ellenére ragaszkodott az említett alakulathoz, a 20. dandárhoz, hogy az ahhoz tartozó katonák többsége eléggé jobboldali beállítottságú volt.¹³⁴ Az említett alakulat legénységének a szemlélete azért alakult úgy, mert 1919. április elejére már csak a 20. dandár II. zászlóalja maradt a térségben, amely többségében a helyi származású legényekből verbuválódott nemzetőrséget is magában foglalta, akik – mint Belatinc környékiek – túlnyomórészt szlovén nyelvű közegből kerültek ki. Amikor a Vörös Hadsereg 20. dandárhoz tartozó többi alakulatát a román frontra vezényelték, Obál Béla népbiztos kérése ellenére a II. zászlóalj is parancsot kapott az áthelyezésre. E zászlóalj vezetői, miután ultimátumot kaptak, hogy a távozásuk végső időpontja 1919. május 29. lesz – a legénységgel jó kapcsolatot ápoló Tkálec Vilmos utasítására, akivel feltehetően becstelen csempészkereskedelmi ügyeinél is közreműködtek –, megtagadták a parancsot. A zalaegerszegi katonai parancsnokságon már korábban felfigyeltek a Tkálec és a II. zászlóalj közötti sajátos rokonszenvre. A kialakult feszültség tetőpontján Tkálec tényleges ténykedését Obál Béla népbiztos is felismerte, miután egyik bizalmas emberétől, Füleky Józseftől arról aprólékos tájékoztatást kapott. Füleky arról az április 25-ei, Tkálec Vilmos által összehívott és vezetett tanácskozásról ismertette a népbiztost, melynek keretében a Mura mentén állomásozó katonaság felváltására kiküldött budapesti csapatokkal szembeni fegyveres ellenállásáról döntöttek. Erről Obál azonnal beszámolt a hadügyi nép-

biztosságnak, azonban részükről erélyesebb intézkedésre akkor nem került sor, ami – egyebek mellett – azzal magyarázható, hogy a vezérkar nagyobb fajsúlyú teendőikkel volt elfoglalva, másrészt aligha feltételezték, hogy Tkálec Vilmos szélsőséges, ámokfutással felérő döntéshez, az ún. Mura Köztársaság kikiáltásához folyamodik.¹³⁵ Arra vonatkozóan nem találtunk forrást, hogy a kialakult ellentétéről és helyzetről Obál tárgyalt e a helyettesével azt követően, amikor arról hiteles tájékoztatást kapott, érdemben azonban nem folyamodott Tkálec Vilmos hatáskörét korlátozó intézkedéshez. Mindez kihathatott a váratlan lépésre Tkálec részéről, a Mura (Vend) Köztársaság kikiáltására.

Az akkori Magyarország területén a Tanácsköztársaság idején létrejött egyik legkisebb kérészállammal e tanulmányban mélyrehatóan nem foglalkozhatunk, csak érintőlegesen utalunk rá, főképpen Obál népbiztos tevékenysége vonatkozásában. Ismereteink szerint Obál Béla az 1919. május 29-én kora reggel történtekkel kapcsolatban csak két nappal később, május 31-én este szólalt meg először, ezért azt feltételezzük, hogy előtte csak hiányosan értesülhetett róla. Május 31-én telefonon azt magyarázta a hadügyi népbiztosság munkatársának, hogy az általa ellenforradalomnak minősített Mura menti eseményeket miként lehetne semlegesíteni. Arra utalt, hogy „*az ellenforradalmat hamarosan úgy lehetne elfojtani, ha egy repülőgép Alsólendvárról egy terepismerrő emberrel Muraszombat fölé repülne, és ott a municióraktárt felrobbantáná*”. Emellett azt is javasolta, hogy röpiratokat szórjanak a szlovén lakosság közé, melyek révén tájékoztatni kell őket, „*hogy félre*

¹³⁴ Nagy Károly: Az alsólendvai ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1925. 16-17. p.; MNL VaML IV. 423. A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.

¹³⁵ Vadász Sándor: Nagyon bizalmas élelmezési helyzetjelentés, 1919. július 25. = Agrártörténeti Szemle, 1980. 3-4. sz. 465. p.

vannak vezetve”. Ezek eléggé irracionális megoldásként hangozhattak akkor – és utólag is annak minősíthetők –, bár ha valaki, akkor éppen Obál ismerhette a Tkáleczi körül toborzott katonák jellemét és erejét. Az utóbbira utalt is említett telefonüzenetében. Azt közölte, hogy Tkáleczi a Mura Köztársaság védelmébe a jugoszlávok elleni határvédelem célját szolgáló egész első védőszakaszt bevonták, ami szerinte kb. 1000 főt jelentett. Obál arról is tudott, hogy a zászlóalj addigi parancsnoka, Győry őrnagy Ausztriába szökött, mert feltételezően nem akart részt venni a puccsban, ezért a Mura Köztársaság katonaságát Pernetzky százados, volt zászlóaljparancsnok vezette. Pernetzkyről Obál azt állította, hogy „egy alkoholista sikkasztó, akit ártalmatlanná kellene tenni”. A telefonjelentéskor Obál olyan információkkal rendelkezett, hogy a Mura Köztársaság felszámolásával a 2. alsórendvái védőszakasz volt megbízva, amelyet a népbiztos gyengének vélt a feladatra. (Ezért lett volna szerinte szükséges a repülőgépes akció.)¹³⁶

Bár Obál csak közvetve tájékozódott a Mura mentén zajló 1919. május 19-e és június 5-e közötti eseményekről, mert nem tartózkodott a kérészállam területén, a legfelsőbb politikai és katonai körökben a felelőssége emiatt nem volt kisebb. Révész Nándor politikai megbízott, a muraszombati direktórium új, Tkáleczi „állama” fölszámolása után kinevezett elnöke, 1919. június 7-ei táviratában kemény szavakkal bírálta Obált, emellett a szlovén ajkú közösségre nézve téves és sértő véleményt fogalmazott meg. Azt írta, hogy „vend nemzetiség nem

lévén, vend kérdés nincs, vend köztársaság humbug. Tisztán Obál és az ő tapintatlansága hozta felszínre azt a nép és az értelmiség megkérdése nélkül”.¹³⁷ Révésznek abban igaza volt, hogy miután Obált egyetemi tanárrá kinevezték és Budapestre költözött, elhanyagolta a szlovének lakta vidék napi gondjait. Emellett Obál Béla 1919 nyarára Vas vármegyében is kegyvesztett lett, aminek konkrétumaira ezúttal csak röviden térünk ki. A Vas vármegyei „forradalmi” tanács intézőbizottsága 1919. június 11-ei ülésén arról határozott, hogy mivel „Obál Szombat helyről állandóan távol van, többszöri felhívás dacára az általa felvett és kezelt pénzekről el nem számolt, továbbá a vend ügyek terén való szereplésének tisztázása céljából” a testület legközelebbi ülésére kötelező jelleggel meghívták. Az ülésen Obál „szovjet mandátumának” a visszavonását tervezték.¹³⁸ A személyével összefüggő kritikus megnyilatkozások és – jogos vagy vitatható – vádak elemzése hosszúra nyúlna, ezúttal csak azt hangsúlyozzuk, hogy a Vas vármegyei munkástanács 1919. július 1-jei ülésén Obál a megyei tisztségeiből való feltételezhető felmentés elébe ment, ugyanis bejelentette, hogy a Kormányzótanácstól kapott újabb megbízatás következtében távozik a vármegyéből.¹³⁹

A tanácsok országos gyűlésén, amely több mint tíz napon át tartott 1919 júniusában, és amelynek keretében – egyebek mellett – tárgyalták és elfogadták a „proletár Magyarország alkotmányát” is, a központi intéző bizottság tagjai sorába Obál Bélát is megválasztották, ami őt

¹³⁷ Kovács Lajos: Ellenforradalmi mozgalmak a Tanácsköztársaság alatt Zala megyében. In: Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Szerk. Balázs Béla, Kovács Ferenc. Zalaegerszeg, 1971. 326. p.

¹³⁸ MNL VaML XVI 1b/8. 1919. 3972.

¹³⁹ Dr. Obál Bélára emlékezünk. = Vas Népe, 1987. márc. 28. 5. p.

¹³⁶ Hadtörténelmi Levéltár Keleti ill. Vörös hadsereg Parancsnokság. Hadművelési, hírszerző, tüzérségi osztály. 52/16-18. sz. mappa – Hadsereg Parancsnokság 1919. V. 31. (270–339). 293. p.

a Tanácsköztársaság országos szinten fontos vezetői közé sorolta.

Annak ellenére, hogy országos jellegű teendők szervezőmunkájából is kivette a részét, és kardoskodott a kommunista eszmék bizonygatása érdekében, a szlovén közösség státusáról és jogairól sem feledkezett teljesen meg. Az „új” alkotmányról szóló vita során, 1919. június 23-án, annak ellenére, hogy a legfelsőbb jogszabály szerint Magyarországon a „nemzeti kérdés megszűnt”, Obál a felszólalásban – amelynek keretében hangsúlyozta, hogy „mikor egy ezeréves alkotmányt fektetnek sírba, helyébe olyan alkotmány készül, melynek magasztaló elvei még hosszabb időre fogják megszabni a régi Magyarország fejlődését” – kifejtette, hogy az új alkotmány azt is biztosítja, hogy a magyarság nem fog elveszni, hanem a körülötte lévő nemzetek tanítómestere lesz. Továbbá hangsúlyozta, hogy a nem magyar ajkú nemzetek tagjai örülnek, hogy magyarul beszélhetnek, és hogy a saját anyanyelvükön tolmácsolhatják nemzetük körében az alkotmány eszméit, valamint – szerinte – örömmel üdvözölték a jogokat, melyeket a Tanácsköztársaság biztosított nekik. Ezt követően Obál azt kérte a tanácsok országos gyűlése küldöttjeitől, hogy „juttassák kifejezésre azt, hogy ezek a jogok a Vas- és Zalamegyében lakó vendek-re is vonatkoznak.” Majd azzal a kéréssel fordult a testülethez, hogy nyugtassák meg őt abban a hitében, hogy annak ellenére, hogy az alkotmány szövegében nem voltak konkrétan megemlítve, a szlovéneknek is a többi nemzeti-séggel azonos jogokat biztosítanak. Rónai Zoltán (1880–1940) igazságügyi népbiztos, az új alkotmány tervezetének a

kidolgozója, válaszában hangsúlyozta, hogy a szlovéneket ugyanazon jogok illetik meg, mint a többi nemzeti közösséget. Annak a jogegyenlőség tekintetében szerinte nem volt jelentősége, hogy az alkotmány szövegében a németek és ruszinok konkrétan meg voltak említve, mert az csak – állítása szerint – azért történt, mert az említett közösségek voltak a két legnagyobb számú nemzeti etnikum azon a területen, amelyet a Tanácsköztársaság „a kezében tartott”. Geiringer Zsigmond felszólalása után, aki – arra hivatkozva, hogy hosszabb ideig a szlovének között élt – a szlovén közösség tényleges nyelvi és nemzeti igényeit nem ellenezte, de valamennyire vitatta azt, mivel szerinte ők nem követeltek többletjogokat, Rónai népbiztos a válaszában határozottan állította, hogy a kívánságait egyetlen közösségnek sem kell a tanácsok országos ülése elé terjeszteni, mivel arról – az oktatási és kulturális intézményeik rendszeréről, jellegéről – maguk dönthetnek. Az illetékes népbiztos magyarázatával Obál Béla egyetérthetett, mert azt követően az alkotmánynak a nemzeti közösségekre vonatkozó cikkelyét a tanácsok országos gyűlése az előterjesztett formában elfogadta.¹⁴⁰

Július folyamán Obál Béla konkrétabb lépéseket a Mura menti szlovén közösség érdekében, illetve az érintett térség ügyeivel kapcsolatban aligha tett, mivel vélhetően országos jellegű ügyekkel és egyetemi kötelezettségével lehetett elfoglalva. A Tanácsköztársaság amúgy is létezése utolsó fázisába érkezett, a bukása után a szlovének korábbi kormánybiztosa, majd népbiztosa emigrációba kényszerült.

¹⁴⁰ A tanácsok országos gyűlése. = Népszava, 1919. jún. 24. 2-4. p.

KONSPIRÁCIÓ VAGY PROVOKÁCIÓ?

A TRIANONI HATÁRHÚZÁSRÓL TOMSICH KÁLMÁNNAK
A KORMÁNYBIZTOSHOZ ÍRT LEVELE NYOMÁN
(1921. AUGUSZTUS 26.)

■ Horváth Sándor

Az érdekes tartalmú levél, amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára őriz, egy rendkívül bizonytalan időszakban – a trianoni békediktátum aláírása után több mint egy évvel – íródott, az Ausztriának ítélt magyarországi területek elcsatolásának előestéjén. Szó szerinti – betűhíven leírt – tartalma a következő:

„Nagyméltóságú Kormánybiztos Ur!
Mély tisztelettel alulírott több hazafias nyugatmagyarországi lakos nevében fordulunk Nagyméltóságodhoz, hogy szűkebb hazánk jelenlegi válságos idejében egy tervet terjesszünk Nagyméltóságod kegyes színe elé s amennyiben elfogadható volna, kérnők Nagyméltóságod által való keresztül vitelét.

A gyászos és igazságtalan trianoni béke életbe léptével aggódva várjuk sorsunkat, bár reményünk még nem hagyott el bennünket, hogy továbbra is hű fiai maradhassunk édes hazánknak.

Magyarországhoz hű honfitársaink között lappangva többféle verzió kering, hogy mily módon tudnók az ántánt erőszakosságát megakadályozni. Fegyveres ellenállás az átadásakor stb. Hosszabb gondolkodás után arra a következtetésre jutottunk, hogy ezen

esetben esetleg Jugosláv vagy Cseh csapatok megszállásának lennénk kitéve, ami csak a vidék lakosságát sujtana, s szegény hazánknak esetleg még súlyosabb bonyodalmakat okozni.

Nyugatmagyarország leghűségesebb és leghazafiasabb lakószociálisai kétségkívül az itteni horvátok. Ezek több okból nézik ellenséges szemmel az esetleges elcsatolást. Félnék a bécsi szociálisták terrorjától és féltik 400 éven át megörzött anyanyelvüket az osztrákoktól, holott a magyar kormány a legújabb időben is kimutatta jóindulatát és szeretetét irántunk, mert Kultur Egyesületünk működését megengedte s annak alapszabályait már valószínű jóvá is hagyta.

Ellenállásunkat mi ezen hazafias horvátokra építjük. Van körülbelül 70 nagy horvát község, hol a lakosság legnagyobb része osztrák ellenes. Ezeket kérnők megszervezni.

Tervem a következő volna. Miután a horvát papság kivétel nélkül hű hazafi, s szervezők ezekhez fordulnának s feltűnés nélkül a Magyarországhoz hű lakosokat összegyűjtve megeskethetnék, hogy mindarról amit a gyűlésen hallanak soha senkinek semmit tudomására nem adnak, sőt a gyűlekezés helyéről ki lépve még egymásközt sem tárgyalnak a dolgokról; a kiküldött az esküt letett polgárok között ismertetné az alább említendő ellenállást.

A megbízható és esküt tett egyének lajstroma összeállíthatnák s az illető község plébánosa és a kiküldött által láttamozott másodpéldánnyal a legmegbízhatóbb egyének közül 2–3 Sopron, Szombathely avagy Kőszeg s más alkalmas helyről a Hadosztály parancsnokság parancsára megfelelően felfegyvereztetne.

Ismerve a horvátság bigott vallásosságát, esküjét sohse szegné meg s az egész ellenállásról soha senki nem tudna meg semmit, sem pedig a vezetőket nem árulnák el.

Az ellenállást illetve lázadást, ha tényleg elcsatolnának bennünket, az elcsatolás utókövető 1–2 esetleg 3 hónapra gondolnók megkezdni. Még pedig, nem formális harc, felkelés, hanem az ide betóduló csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség Sopronba esetleg bejövő helyőrséget előre meghatározott időpontban lefegyverezni s közülrük az Ausztria-i illetőségüket az esetleg betolakodó hivatalnokokkal együtt bántalmazás nélkül a mostani határig ki kisérni s felszólítani, hogy ide többé lábát be ne merje tenni. Az esetleges bécsi emigransokat pedig ha ide mernének jönni, letartóztatni s legrövidebb idő alatt a magyar hatóságoknak átadni.

Tekintve, hogy a horvát községek egyes nagyobb helyek körül fekszenek s tudva az osztrák őrségek gyávaságát a terv keresztül vitele majdnem biztos. A magyar hatóságok részvételének még a látszata sem állhat fenn. Ami a lakosság fegyver tartását illeti ép oly jogos lenne, mint az ausztriai gyári munkásoké. Tekintve, hogy ez már az elcsatolás utánra van tervezve az előkészületek még most is feltűnés nélkül keresztül vihetők.

A fentieket Nagyméltóság becses megítélésére bizva s amennyiben elfogadható, annak keresztül vitelét kérve maradok, Sopronudvard 1921 augusztus 26-án
legalázatosabb tisztelettel

Tomsich Kálmán tanító
volt t. hadnagy.”¹

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára IV. 402. b-h/23. dob. Nyugatmagyarországi Kormánybiztos iratai. Általános iratok. Jelzet nélküli vegyes iratok, 1919–1921.

Tomsich Kálmán

(volksgruppen.orf.at/hrvati/stories/3102174/)

Annak nyomát nem találtuk, hogy lefelére bármilyen választ kapott volna a világháborút megjárt tanító. Aki azonban közelebről ismeri a trianoni határhúzással kapcsolatos fejleményeket és az azt követő eseményeket, az rácsodálkozik az iratra. Ebben ugyanis Tomsich Kálmán konspirációra szólítja fel – közvetetten – a magyar kormányt. Arra, hogy ha az osztrákok átvennék a háború után nekik ítélt területet, akkor ott fegyveres ellenállást szervezne a többségében horvátok lakta településeken. Mert Tomsich Kálmán egyike volt az itt élő számos horvátnak, akik már több mint fél évszázada magukat grádistyei horvátoknak nevezik. Az érem másik oldalán ugyanakkor az látható, hogy ott találhatjuk Tomsichot az első burgenlandi parlamentben, mint a szociáldemokrata párt képviselőjét. De az osztrákok iránti lojalitására utal az is, hogy már ezt megelőzően, 1922. január 10-től a tartományi tanfelügyelőség alkalmazottja lett. Pálfordulás történt? Vagy esetleg csupán provokáció lehetett részéről ez a magyar érzelmű elkötelezettséget sugalló levél? – A válasz keresésénél közelebről meg kell ismernünk Tomsich Kálmánt.

1886. október 12-én született Csém-ben (ma: Schandorf, Ausztria; horvátul: Čemba), a fülesli (ma: Nikitsch, Ausztria;

horvátul: Filež) születésű Tomsich Antal tanító első életben maradt gyermekeként. Az elsőszülött, Antal egy hónapos korában elhunyt, Kálmánt követték húgai, Irma, Vilma, Margit, Lujza és Julianna, akik közül Irma halt meg korán, 1918-ban. A helyi népiskola után győri gimnázium és két év győri tanítóképző iskola következett, majd tanulmányait 1905-ben a felsőlövői (ma: Oberschützen, Ausztria) tanítóképzőben fejezte be kiváló minősítéssel.²

Egy évet Borisfalván (ma: Kleinwarasdorf, Ausztria; horvátul: Mali Borrištof) tanított, majd Sopronudvardon (ma: Großmutschen, Ausztria; horvátul: Mučindrof) folytatta; innen egy évre a nagynardai iskolába ment – ahová bizonyára a szomszédos csémi tanító tanítónak lett fiaként csábították el –, de azután visszatért ide, Sopronudvardra.³

1915. január 16-tól 1918. november 25-ig katonai szolgálatot teljesített az első világháborúban; főhadnagyként szerelt le. Egy 1916 elején közölt kimutatás szerint bronz éremmel jutalmaz-

² Karall, Ivan: Učiteljska obitelj Tomšić. In: Gradišće kalendar. Ljetopis gradišćanskih hrvatov za obično ljeto. Željezno, 1986. 88–90. p.

³ Tobler, Felix: Koloman Tomšić (1886–1944). In: Gradišće kalendar. Ljetopis gradišćanskih Hrvatov za obično ljeto. Željezno, 1986. (továbbiakban: Tobler, 1986.) 80–81. p.

Großmutschen-i fénykép

(www.best-of-burgenland.com/old_grossmutschen.htm)

ták érdemeit, amelyeket a soproni 18-as honvédek között mutatott fel.⁴ 1917-ben hadnagyként legfelső dicsérő elismerésben is részesült.⁵

A szociáldemokrata politikai beállítottságú Tomsichot a proletárdiktatúra tanítóként már Sopronudvardon találta. Életútja bemutatásakor Felix Tobler úgy fogalmazott, hogy a nagyobb bajok elkerülése érdekében a helyi kommunista mozgalom élére állt. Így a saját és a helyi lakosok biztonságát megőrizhette.⁶ Ennek következtében 1919. november 12-től december 18-ig letartóztatták és azzal vádolták meg, hogy Ausztria melletti titkos gyűléseket és titkos fegyverraktárakat szervezett. Sopronban töltötte a vizsgálati fogságot, majd bizonyítékok híján elengedték. Gyanús elemként 1920-ban rendőri felügyelet alatt állt. Tobler állítása szerint Tomsichnak köszönhető, hogy a sopronudvardiak többször is elutasították a Magyarország melletti hűségnyilatkozat letételét és nem fogadták el azt a soproni városi határozatot, hogy az egész elcsatolandó területről legyen népszavazás.⁷

Tomsich egy nappal később ért haza a világháborúból, minthogy a – csak két napig fennálló – Hiénc Köztársaság (Republik Heinzenland) megszűnt.⁸ Tehát egyszerűen a területi viták, követelések sűrűjében találta magát. Még nem ismert, hogy az Ausztriához (Stájeror-

⁴ A mi hőseink. = Soproni Napló, 1916. jan. 4. 2. p.

⁵ Legfelsőbb elhatározások. = Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes Úgyek, 1917. 129. sz. 2466. p.

⁶ Tobler, 1986. 81. p.

⁷ Tobler, 1986. 82. p.

⁸ A Hiénc Köztársaságról és a korszakról: Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás, 1918–1924. Kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. = Múltunk, 2019. 2. sz. 192–193. p.

szághoz) való fegyveres csatlakozás céljából juttatott osztrák fegyverek voltak-e az alsópulyaiaknál (ma: Unterpullendorf, Ausztria), vagy az úgynevezett „zöld káderek” fegyverei lehettek, amelyek miatt a magyar csendőrök behatoltak a falubeliek házaiba, míg a nép a templomban tartózkodott. De annyi bizonyos, hogy az esetet – a sopronudvardiak jogtalan meghurcolásával egyetemben – Tomsich írta meg a Soproni Naplóba. Idézzük fel Tomsich 1919. februári sorait! A „Lázadás Sopronudvardon” címmel megjelent írás a következő módon tudósít a történetekről:

„A „Sopronvármegye” február 14-iki száma „Lázadás Sopronudvardon” cím alatt rémhírt közölt e békés faluról s az illető tudósító téves jelentése révén 1200 korona körüli költség hárult a falu lakósaira. A cáfolat hivatalos részről meg fog jelenni, mely az egész esetet hűen előadja. Ellenben rémes a hivatalos közegek: a felsópulyai nemzetőrség és ker. csendőrség eljárása.

Február hó 16-án 120 ember 3 tiszt vezetésével reggel megjelent Alsópulyán a katonai fegyverek elkobzására. Ez nagyon helyénvaló s üdvös volt, mert bizony sok volt a lövöldözés és bármily elővigyázattal bánjék valaki a fegyverrel, mégis történik szerencsétlenség. Ezt csak dicsérni lehet, de nem a nemzetőrség eljárását. A falu népe misére gyülekezik s kevés háznál van ember otthon, de ez a felsópulyai nemzetőröket s a csendőr urakat nem zavarja meg munkájuk közben. Ahol senki sincs odahaza, ott egyesek közülük házkutatás végett belökik [az] ajtót s mivel, dacára annak, hogy a statáriumot kidobolták, lassan halad a fegyverbeszolgáltatás – működtetik némelyek a puskatust s a botot is; sőt Gregorics főtanítót, mert tiltakozni próbált a botozás ellen, néhány nemzetőr lefogta s az iskolában megbotozta s szuronyal megsebesítette.

Uraim! Hol vagyunk? Mi magyarok rémhíreket irunk az oláhok és szerbek kegyetlenkedéséről s nemzetőreink a horvát falut s annak 43 éves tanítóját végig botozzák, a békés lakosok házait feltörik, statáriumot hirdetnek. Miért? Ki hatalmazta fel a parancsnokot erre s a csendőrséget, nemzetőrséget? Tesz-e valamit a megyei nemzeti tanács e hibák orvoslására? A megye horvátsága minden ezredben mint legjobb katona állta meg helyét, sőt most is hűen kitart az országgal, nem kívánczott se cseh, se jugoszláv karok közé s ezért ily bánásmódban részesítik?

Ha ezt a jugoszlávok kissé felöntve kézhez kapnák, nem-e formálnának jogot horvát testvéreik védelmének ürügye alatt e vidék megszállására? Nézetem szerint nem olyan nagy bűn, hogy ha egy-két katonánál fegyver volt, – hiszen senki tőlük el nem kérte a fegyvereket – hogy ezért statárium és botozás járna.

Tomsich Kálmán,
leszerelt népf. főhadnagy.⁹

Pedig annyiban érthető volt a magyar hatóságok szigorú fellépése, hogy valóban napirenden voltak az Ausztria-párti fegyveres szervezkedések és az ezekhez nem, vagy csak esetlegesen kapcsolódó „zöld káderek” akciói. 1918-ban „több helyen ún. „zöld káderek” (akiket olykor „zöld gárdáknak” vagy „zöld brigádoknak” neveztek) alakultak a hadseregből dezertált katonaszökevények, valamint a radikalizálódott helyi parasztok részvételével. Ezek az alakulatok az erdős-hegyes területeken erősségeket hoztak létre és erőszakosan ellenszegültek a háborús célok érdekében való újbóli besorozásuknak, valamint fegyveres támadásokat intéztek a civil és katonai hatóságok ellen – fogalmazott tanulmányában Jakub Beneš, majd így folytatta: – „Meglepő módon, a cselekvési környezetükben élő vidéki

⁹ Tomsich Kálmán: Lázadás Sopronudvardon. = Soproni Napló, 1919. febr. 20. 3. p.

átlagemberek gyakran felszabadítóikat látták ezekben a csapatokban.”¹⁰

Itt Tomsich merész módon – ugyan csak burkoltan –, de nyilvánosan megfenyegette a magyar kormányt, hogy a szláv korridorhoz munícióval szolgálhatna az ilyen esetekkel.

Amikor Prónay Pál (1874–1946) felkelő magyar szabadcsapatai 1921 augusztusában akcióba lendültek az Ausztriához való elcsatolás ellen, Tomsich Ausztriába akart menekülni, de 1921. szeptember 12-én Lánzsérnél (ma: Landsee, Ausztria) feltartóztatták. „Erős nyomással rávették, hogy a gerillákhoz csatlakozzon” – írta Tobler.¹¹ De azzal a hazugsággal, hogy a felesége súlyosan megbetegedett Sopronudvardon, engedélyt kapott rövid eltávozásra. Ezt arra használta fel, hogy Sopronudvardról előbb Győrbe, majd Budapestre utazzon és menedékhelyet kapott. Az előtte átélt tapasztalatait egy angol tiszt jelenlétében jegyzőkönyvbe mondta. Pomper József zenész nevére kapott útlevelet az osztrák követésén, amivel hajón kiutazott Bécsbe.¹² A továbbiakban az Ausztria melletti kampány tevékeny részese volt, amíg a végleges határhúzással kapcsolatos döntés meg nem született. Itt azonban nem szabadhatunk ennyire előre az időben, mivel a fent bemutatott levéltári dokumentum átrajzolja Tomsich 1921 augusztusáig követhető életútját. A fegyveres ellenállás szervezéséről a kormánybiztosnak küldött javaslata ugyanis nehezen megválaszolható kérdéseket támaszt. Mert nincs nyoma annak, hogy Tomsich az elszállítani kívánt terület Magyarországnál

maradását támogatta volna. Más forrásokból ilyen értelmű megnyilatkozásai nem ismeretesek, ilyen irányú nyilvános mozgalmakhoz, sőt, a horvátok kulturális fennmaradásáért, felemelkedéséért szerveződő csoportokhoz, programokhoz sem társult. 1921. április 28-án hosszas előkészületek után megalakult a Horvát Kulturális Egyesület, amit így indokoltak meg az alapítók: „A fennmaradás iránt érzett felelősség. A jövőnk érdekében hozzunk áldozatot az eszünkkel, értelmünkkel, időnkkel, pénzünkkel és jó szándékkal! Ebben az ügyben tegyünk félre mindent, ami elválaszt; keressük, ami összeköt!” Az alakuló ülésen alapvetően csak papok és tanítók vettek részt.¹³

Lehetséges, hogy mégis a magyarok ügyét támogatta, a levél pedig a konspiráció része volt? Vagy inkább provokációnak szánta? – Az eddigi ismereteink alapján megnyugtató választ nem adhatunk.

Annyi bizonyos, hogy amint átért Ausztriába, nyilvánosan vállalta az elcsatolás kampányában való részvételt, holott e levél megírásától még egy hónap sem telt el. Tevékeny szerepet vállalt a népszavazás elleni agitációban az Ödenburger Heimatdienstben (ÖHD): itt a horvát csoportot Vukovics Józsefhez csatlakozva Jurassovich Mátyással, Csukovits János lazarita misszionáriussal, Bedenik Tamás tanítóval együtt alkotta. „A szekció feladatai közé tartozott az ÖHD által kiadott röplapok horvát fordítása, és horvát nyelvűek írása. Emellett egy horvát nyelvű hetilapot is kiadtak, melynek első száma 1921. november 26-án jelent meg.

¹⁰ Beneš, Jakub S.: A „zöld káderek” és Ausztria–Magyarország összeomlása 1918-ban. In: Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve, 3. Szerk. Barabás Gábor [et al.]. Pécs, 2020. 13–14. p.

¹¹ Tobler, 1986. 83. p.

¹² Tobler, 1986. 83–84. p.

¹³ Kolnhofer Vince: A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés. Doktori disszertáció (PhD). Pécs, 2008. (továbbiakban: Kolnhofer, 2008.) 80. p. – Az idézett rész horvátul: Naše Novine, 1921. máj. 14. 1. p.

A Csizmazia Ferenc által szerkesztett újságnak beszédes neve volt: Novi Glasi – Új Hangok. A lapban Sopron és környéke átcsatolása mellett cikkeztek és élesen támadták a magyarpártiakat, többek között Mersich Márton plébánost és Pinezich Istvánt.”¹⁴

Tomsich előbb rövid időre csatlakozott az 1922 végén megalapított horvát újság, a Hrvatske Novine köré szerveződő horvát értelmiségiekhez, akiket azonban hamarosan elhagyott, mert nem azonosult a keresztény-szocialista eszmével; ehelyett 1923-ban megalapította a Naš Glas című horvát újságot, amely a Burgenländischen Freiheit című szociáldemokrata újság horvát megfelelője lett.

Burgenland megalakításakor már a szociáldemokrata párt oszlopos horvát tagja volt. Nyilvános politizálása csúcspanak bizonyára a parlamenti képviselőségét tekintette.

1923. november 13-tól 1934. február 12-ig a szociáldemokraták képviselője volt a burgenlandi tartományi parlamentben. 1930-tól ő vezette a Köztársasági Véderőt.¹⁵ A Republika-

¹⁴ Kolnhofner, 2008. 87. p.

¹⁵ Szorger, Dieter: Der Republikanische Schutzbund. In: Schattendorf 1927. Demokratie am

Köztársasági Véderő, az osztrák munkásörsg demonstrationja 1925-ben Kismartonban (Burgenländisches Landesmuseum)

A Novi Gasi – Új Hangok címlapja (Sopron a kultúra és az együttműködés városa. Szerk. Payrits Ferenc. Sopron, 2008. 75. p.)

nischer Schutzbund (Köztársasági Véderő) 1923-ban alakult meg: a szociáldemokrata párt paramilitáris szervezeteként.¹⁶ Parlamenti mandátuma a párt betiltásával ért véget.

Tomsich Kálmán a jelek szerint egy olyan ember volt, aki a politika terén nem találta a maga helyét. Ideológiai bizonytalanság miatt? Vagy szándékosan beépült a másik oldal soraiba, hogy zavart keltsen, netán provokáljon? – Mai tudásunkkal nem adhatunk megnyugtató választ.

Wendepunkt. Konsens und Konflikt. Begleitband zur Ausstellung. Eisenstadt, 2007. 21. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 119.)

¹⁶ Murber Ibolya: A felvéleléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. = Külügyi Szemle, 2010. 2. sz. 111. p.

HATÁR MENTI MINDENNAPOK A NAGY HÁBORÚ UTÁNI VAS VÁRMEGYÉBEN¹

■ Bencsik Péter

BEVEZETÉS

Az első világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Magyarország nyugati részén is új lapot kellett nyitni a történelemkönyvekben. Hosszú évszázadok után a Habsburg Birodalom belső határán elterülő térség két szuverén ország külső határvidékévé változott. Az addig inkább csak elvileg létező határ valódi választóvonalá alakult át. Pontosabban az eredeti belső határvonal helyett egy attól 20–30 kilométerrel keletre eső új vonal vált Ausztria és Magyarország államhatárává egy olyan térségben, amelynek korábban a határmenti léttel kapcsolatban végképp nem voltak tapasztalatai. Ez az átalakulás jelentős mértékben kihatott a helyi közösségek életkörülményeire, még úgy is, hogy a változások lassan, fokozatosan következtek be. A jelen tanulmányban ezt az elhatárolódási folyamatot (Abgrenzung) szeretném bemutatni Vas vármegyében, különös tekintettel arra, hogy milyen köz-

vetlen hatásokat gyakorolt az új határ a helyi közösségek életére.²

Az a folyamat, amelynek során az addig szoros gazdasági kapcsolatokkal összefonódó térség elhatárolódott és „területesedett”,³ valójában már 1918, sőt 1914 előtt megindult. Ennek oka az erősödő amerikai kivándorlás volt, amit a magyar kormány megpróbált ellenőrzése alá vonni a kivándorlóknak a fiuemei kikötő felé terelésével. A magyar kivándorlók szállításában piaci vezető szerepet ellátó német hajóscégek ellenállása miatt ez csak részlegesen sikerült.

² A térségre vonatkozó politikatörténeti események alaposan feldolgozottak tekinthetők. Csak a legfrissebb szakirodalmat idézve erről lásd: *Tóth Imre: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Pécs, 2020. 471 p.; *Murber Ibolya: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után.* Bp., 2021. (továbbiakban: *Murber, 2021.*) 184 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Utóbbi munka ugyanakkor az új diplomáciatörténet szempontjait alkalmazva több cselekvési szinten, köztük a lakosság és a lokális szereplők nézőpontjából is tárgyalja az eseményeket.

³ Idegen szóval élve: territorializálódott. E fogalomról lásd: *Bencsik Péter: Territorializálás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés.* = *Korall, 2021.* 85. sz. 150–170. p.

¹ A tanulmány elkészítését a Trianon 100 Lendület Kutatócsoport és az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (projekt száma: 0322107) támogatta.

E társaságok, a Hamburg–Amerika Linie (HAPAG) és a brémai Norddeutscher Lloyd végül rákényszerítette Budapestre, hogy ismerje el legálisnak a hamburgi és a brémai kikötők felé tartó forgalmat is. Ennek ára viszont az lett, hogy a hadkötelezettek jogtalan kivándorlásának meggátlása érdekében a 17–36 éves férfiakat ettől kezdve a Monarchia kelles közepén, a magyar–osztrák határon is ellenőrzésnek vetették alá.⁴ Történt mindez annak ellenére, hogy 1914 előtt Magyarországról szinte az egész világ területére útlevél nélkül lehetett utazni! Ez a rendelkezés azonban Vas vármegyét csak áttételesen érintette, mivel területéről csak egyetlen vasútvonal vezetett osztrák területre, de ez a grazi irány nem vonzotta a kivándorlókat.

1914-ben a kivándorlást a kormány a háború kitörése miatt teljesen megtiltotta. Az osztrák–magyar belső határ intézményesülése azonban mégis tovább folytatódott. Az 1915 elején bevezetett teljes útlevélkényszer persze csak a Monarchia külső határainak átlépésére vonatkozott, így a belső határon Vas vármegyében sem kellett úti okmányt használni. A háború alatt tehát nem a határ elválasztó szerepe nőtt meg, hanem a magyar és az osztrák területek belső fejlődése, gazdasági helyzete alakult eltérően. Ennek legdrámaibb jele az Ausztriában kialakuló élelmiszerhiány, s emiatt az élelmiszerárak ottani drámai növekedése volt. Ez természetesen jelentős csempészetet generált, ami ellen mindkét ország hatóságai felléptek, többek között a gabona és más mezőgazdasági termények szállításának engedélyhez

kötésével – ami az országon belüli szállításra is vonatkozott.⁵

A zömmel az agrárszférában dolgozó helyi lakosság mobilitása a háború előtt már jelentősen növekedett a távolabbi települések vásáraitra való utazások, házassági kapcsolatok stb. révén. Sokan átjártak osztrák területekre is, hogy portékáikat értékesítsék. Az új határ megzavarta ezeket a gazdasági és családi kapcsolatokat, akadályokat gördített az utazások elé, elszakította a járási, piaci központokat hátországuktól. Gyakori eset volt az is, hogy a határ birtokokat vágott ketté, megnehezítve ezek megművelését. Az új helyzethez való alkalmazkodást nehezítette, hogy a korábbi magyar–osztrák határ megléte ellenére a határmentiség tudata teljesen hiányzott a térségből, mert a korábbi államhatár alig különbözött egy megyehatártól, hiszen szinte akadálytalanul lehetett átlépni azt. Nem meglepő tehát, hogy az útlevél- és vízumkénszerrel a hatósági ellenőrzések növekedése ellenére sem törődtek az emberek. Egyszerűen útnak indultak, mint ahogy tették azt korábban, de ezúttal – akár tisztában voltak vele, akár nem – kihágást követtek el. A térség lakossága tehát nehezen alkalmazkodott az új realitásokhoz: továbbra is a régi, Ausztria felé irányuló kapcsolatok határozták meg tevékenységét.⁶

⁵ Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Háborúból békebe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2018. (továbbiakban: Bódy, 2018.) 151–194. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések). (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 2.); Nagy Adrienn: A hátország rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. = Múltunk, 2019. 4. sz. 164–199. p. (továbbiakban: Nagy, 2019.); Bencsik Péter: Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években. Bp., 2022.

⁶ Murber, 2021. 23–24. p.

⁴ Erről bővebben lásd: Bencsik Péter: Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. Szeged, 2020. 6–12. p. (HistGlob Working Paper; 1.) <http://globtort.bibl.u-szeged.hu/histglobwp01> (Megtekintve: 2021. december 13.)

Vas vármegye amiatt is új helyzetbe került, hogy korábbi területéből két szomszédos állam is részesült. Míg korábban csak az osztrák határ közelében feküdt, egykori területének egy-egy része viszont Jugoszlávia, illetve Ausztria részévé vált.

A téma kutatása a korabeli sajtó és a megyei levéltárban őrzött kihágási iratok felől végezhető el leginkább. Igaz, e források nem a normális hétköznapiakat, hanem a devianciákat, konfliktusokat mutatják be, pedig a valóságban az új határok kevésbé voltak konfliktusokkal jellemezhetőek.

A CSEMPÉSZET 1918–1919-BEN

A háború utáni csempészet közvetlen folytatása volt a már a harcok idején kialakult illegális áruszállításnak.⁷ Továbbra is a két ország árszínvonalának különbsége okozta a nagymértékű élelmiszer-csempészetet Nyugat-Magyarországon. Ausztriában a magyarnál is súlyosabb élelemhiány volt kb. 1920-ig, ami magasra srófolta a búza, liszt, tojás és más élelmiszerek árát. Ezzel szemben Magyarországon állami ármaximálás volt, az árakat mesterségesen alacsonyan tartották. Egyes élelmiszerekért Bécsben sokszoros árat lehetett kapni, mint idehaza, így megérte vállalni a kockázatot.⁸ Ausztria élelmiszer-ellátása lényegében csak magyar területről volt biztosítható, viszont miután a bécsi kormány be is jelentette területi igényeit Nyugat-Magyarország német lakta területeire, Budapest leállította a hivatalos szállításokat. A két ország gazdasági egy-

másrautaltsága miatt viszont ideiglenesen kompromisszumra tudtak jutni, de a kölcsönös gazdasági alapú zsarolások tovább folytatódtak.⁹ Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között a már 1918 előtt is virágzó csempészet tovább folytatódott. Vas vármegye területén ez elsősorban kifelé irányuló élelmiszerszállítást jelentett, amelynek legfőbb termékei a búza (liszt és kenyér formájában is), tojás, burgonya, vaj és élőállatok voltak.¹⁰

A Tanácsköztársaság idején Ausztria addigi gazdasági blokádját a békekonferencia megszüntette, Kun Béla (1886–1938) pedig hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországról hivatalosan is élelmiszereket szállítsanak Bécsbe. Ennek ellenére a csempészet is tovább erősödött, most már fegyverek engedély nélküli szállításával is kiegészülve. A Vörös Őrség tagjai (az osztrák határőrizeti szervekhez hasonlóan) maguk is részt vettek az illegális cselekményekben. A nyugat-magyarországi lokális direktóriumok tagjai is Ausztriából „importáltak” ruhát és más árucikkeket, sőt az is előfordult, hogy maguk döntöttek a csempészet engedélyezéséről. A helyi szereplők tehát a határvidéken mindkét ország állami vezetésével szembenelő akciókkal léptek fel. A hivatalos osztrák kormány a békekonferencia nyomására igyekezett lezárni a határt és megtiltotta a fegyverszállítást is, de „*sem Bécs, sem Budapest nem volt képes az államhatárt átlépő, tradicionális kapcsolatokat megszüntetni vagy kontrollálni*”.¹¹

A tanácsállam bukása után átmenetileg fontosabbá vált a nyugati megyék elszakadásának meggátlása, ezért felmerült a csempészet kevésbé szigorú

⁷ Erről lásd Nagy, 2019.

⁸ Bódy, 2018. 179. p. A korabeli újságok szerint: „*ezidőszert Magyarországot a világ egyik legolcsóbb állama. Ha nem így lenne, nem folyna teljes erővel a csempészet [...] a tojás ára Ausztriában háromszoros*”. Hiányos a vámvizsgálat Királyhidán. = Magyarország, 1920. ápr. 25. 2. p.

⁹ Murber, 2021. 43–49. p.

¹⁰ Bencsik Péter: The new borders as local economic possibility? The case of post-1920 Hungary. = European Review Of History / Revue européenne d'histoire, 2020. 6. sz. 769–770. p.

¹¹ Murber, 2021. 64–73. p. (Idézet: 73.)

büntetésének igénye is.¹² Később mégis vámhivatalokat létesítettek a lánckereskedők üzelmeinek felszámolására¹³ – a magyar kormány tehát 1919 őszén kísérletet tett az ausztriai csempészet leállítására. Létrehozta az úgynevezett élmezési védelmi zónát, amely a demarkációs vonalakkal párhuzamos, negyven kilométer mélységű övezet volt.¹⁴ Ha hihetünk az újságok állításainak, az osztrák határ menti csempészet 1920 nyarára véget ért.¹⁵ Ennek egyik oka azonban a Magyarország ellen meghirdetett „vörös bojkott”¹⁶ volt, amelyhez Ausztria is csatlakozott, teljes határzárt léptetve életbe. A bojkott előtt viszont a csempészet egy nagyon elterjedt és igen jól szervezett tevékenységként működött. A bandáknak előőrsei, oldal-

és hátvédjei is voltak, akik figyelmeztették a csempészeket, ha a csendőrök vagy a határrendőrség feltűnt a színen.¹⁷ A vörös bojkott 1920. augusztusi feloldása után egyébként a korábbi csempészforgalom is sokszorosára növekedett.¹⁸

A levéltári források is arról tanúskodnak, hogy 1919-ben igen intenzív volt a csempészek tevékenysége Vas vármegyében. Közvetetten ezt már a fennmaradt ügyek mennyisége is mutatja, hiszen 1919-ből több doboznyi kihágási irat maradt fenn, amelyek jelentős része csempészügyekből áll. 1920 után ezek mennyisége jelentősen csökkent. Az 1919 eleji esetekben zömmel igen enyhe ítéleteket (1 napos elzárás) szabtak ki a szolgabírák. Az év középső részén (amely a tanácskormány idejére esik) és az ősz folyamán szinte csak belföldi csempészeti ügyek fordultak elő. Ezekben legtöbbször Hertelendy Kálmán (1883–1932) hozott ítéletet, a lehető legtöbb ügyben felmentést. Lényegében csak azokat ítélte el, akik bünyösnek vallották magukat. Sokszor meglehetősen furcsa indokokkal mentette fel a vádlottakat (akik között hasonló arányban látunk nőket és férfiakat): nem csempészt, csak saját szükségletére cserélt árut; csak a testvéreinek vitt élelmet; aratórészként/örökségként kapta a gabonát; a „gabona eladása alkalmával vásárlási igazolvány szükségességéről tudomásuk nem volt, miért is a kihágás vádjá és következményei terhe alól felmentendők voltak.” Tipikus volt a vádlottak védekezése: többnyire az, hogy „nem tudtam, hogy szállítási engedély szükséges”.¹⁹ Hertelendy mellett Tulok József szolgabíró is hozott felmentő ítélete-

¹² Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) K 27. 1919. augusztus 16-i ülés, 2. nrp.

¹³ Kettős kordon a határ-csempészet ellen. = *Az Est*, 1920. jan. 25. 1. p.

¹⁴ A magyar kormánynak 1.210/1920. M. E. számú rendelete a közélmezés biztosítása érdekében élmezési védelmi zóna megállapítása tárgyában. = *Budapesti Közlöny*, 1920. 32. sz. 4. p. A zóna alig két hónapig állt fenn: Megszüntetik az élmezésvédelmi zónát. = *Magyarország*, 1920. ápr. 18. 7. p.

¹⁵ További, bár közvetett bizonyítékok jelentenek a levéltári források. A kihágási iratok Szombathelyen és Szentgotthárdon is két egész csomót tesznek ki 1919-ben, és számos csempészeti ügy található bennük. A következő években a kihágási ügyek mennyisége jóval kisebb, továbbá ezek között alig lehet találni csempészeti esetet. Lásd: MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) IV.428.g. 6. és 7. cs. (1919), 8. cs. (1920–24); MNL VaML IV.430.g. 2. és 3. cs. (1919), illetve 4. cs. (1920–22).

¹⁶ A bojkottot az amsterdami Nemzetközi Szállítómunkás Szövetség kezdeményezte, a Budapesten indított népbiztos-per miatt. Miután nem volt eredménye, augusztus 8-án leállították. Lásd: *Csonka Laura*: Nemzetközi és hazai fellépés a népbiztosok megkegyelmezése érdekében. = *ArchivNet*, 2015. 3. sz. https://archivnet.hu/politika/nemzetkozi_es_hazai_fellepes_a_nepbiztosok_megkegyelmezese_erdekeben.html (Megtekintve: 2021. december 13.)

¹⁷ Az elzárt osztrák határon. = *8 Órai Újság*, 1920. júl. 4. 3. p.

¹⁸ Az információért Nagy Adriennek tartozom köszönettel.

¹⁹ Hertelendy ítéletei: MNL VaML IV.430.g. külföldi csempészés: 21/1919., 27/1919.; belföldi: 100/1919., 101/1919., 125/1919.; 128/1919., 129/1919., 136/1919., 137/1919., 145/1919.,

ket: „Ellátatlanságuk igazolása után bebonyosították, hogy csakis saját családjaik részére szükséges gabonamennyiséget vásároltak, amiért is a kihágás vádja s következményei terhe alól felmentendők voltak.”²⁰

Szentgotthárdon az 1919-es esetek között szintén meglehetősen sok volt a belföldi tiltott áruszállítás, az Ausztriába irányuló csempészeti esetek közül pedig túlnyomó részben osztrák (vagy más külföldi) állampolgárok voltak az elkövetők. Ennek következtében az iratok között sablonosított, előre nyomtatott formulát is látunk: „A kihágási eljárás megindítása mellőzendő volt, mert feljelentett az országból ismeretlen helyre távozott, ismeretlen helyen tartózkodik, mert az ország határát átlépte, külföldre távozott, így meg nem idézhető.” Máskor az látható, hogy a (még) magyar állampolgárságú, de német nemzetiségű elkövető Stájerországban, illetve Bécsben élő rokonainak csempészett ki élelmiszert. Ebben az esetben a tettet két napi elzárásra ítélték.²¹ A későbbi években a fennmaradt csempészeti kihágási ügyek száma jelentősen kisebb. Ezek között zömmel kifelé irányuló élelmiszer-csempészetet találunk, ahol enyhe, egy napos elzárást jelentő ítéletek születtek.²² 1924-ben több pénzcsempészettel kapcsolatos ügy is található, amelyek közül az első idegen valuta kicsempészése miatt indult, a másik kettő pedig 1919 óta húzódó eset volt. Ez utóbbiak tanulságosabbak. Wohl Sándor lebélyegezetlen osztrák–magyar koronát hozott be az országba 1919 végén. Vallomása szerint a pénzt nem csempészte, hanem visszahozta, mivel azt korábban a kommunis-

ta rezsimtől félve vitte ki az országból. Ennek ellenére a 20.000 koronát meghaladó összegű pénzt elkobozták, őt pedig öt napi elzárásra ítélték, amit többszöri fellebbezés és újabb tanúk meghallgatása ellenére is harmadfokon is megerősítettek. Végül az utolsó ügy két osztrák állampolgár ellen indult, akik még több pénzt (120.000 korona) hoztak be az országba szintén 1919 novemberében. Vallomásuk sokatmondó: „Azt hisszük, nincs ember Magyarországon, aki meg tudná állapítani, mely rendeletek érvényesek ma, és melyek nem. Az 1918-iki októberi forradalom óta csak úgy ontották a rendeleteket az egymást követő kormányok, máról holnapra helyet cserélő miniszterek; a parlament szét lett kergetve és a kormányok megett nem állt semmiféle törvényhozói szerv, mely mint a népakarat kifejezője, a kormányzásba beleszólást gyakorolhatott volna.” Elmondták, hogy üzleti okból utaztak, balatoni bort vett meg a cégük, amit lefoglaltak, a vételár többi részét hozták magukkal. Erre ráadásul engedélyt is kaptak, a pénz behozatalára is felhatalmazták őket. Mégis mindketten 30 nap elzárást és 1000 korona bírságot kaptak. Ezt az alispán másodfokon megerősítette, de a jogerős döntést hozó államtitkár csaknem öt évvel később megsemmisítette az ítéletet, az elkobzott pénzt pedig visszautalni rendelte.²³ Igaz, addigra a pénz már rengeteget veszített az értékéből. Az eset azt mutatja, hogy a helyi hatóságok nem voltak feltétlenül felkészülve bonyolult jogi esetek elbírálására. Vagy maguk sem látták át a bonyolult, állandóan változó szabályokat, vagy egyszerűen a rengeteg 1919-es eset közepette futószalagon, kellő megfontolás nélkül döntöttek, esetleg maguk is példát akartak statuálni.

146/1919., 149/1919. (ítélet indoklásának idézete innen), 168/1919. stb.

²⁰ MNL VaML IV.430.g. 116/1919.

²¹ Az idézet megtalálható például: MNL VaML IV.428.g. 28/1919.; utóbbi eset: uo. 29/1919.

²² MNL VaML IV.428.g. 25/1921., 58/1923.

²³ MNL VaML IV.428.g. 209/1924., 253/1924., 458/1924.

CSEMPÉSZET A HÚSZAS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Turchányi György, aki 1920-ban az iratok egy részén főszolgabíróként, másutt pedig a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) kirendeltséghez besorozott rendőri büntető bíróként jelenik meg, sokkal szigorúbb ítéleteket hozott Hertelendy Kálmánnál. A GOK ugyanis tudatosan a helyi társadalmon kívüli személyeket választott ki bíróként, mivel azt tapasztalta, hogy a főszolgabírók túlzott empátiával viszonyulnak az általuk többnyire ismert elkövetőkhöz, és ezért nem (mindig) lehetett rájuk építeni.²⁴ Turchányi magatartása a megértés legcsekélyebb szikráját sem tartalmazta. 1920 elején Fixl Antal német nemzetiségű pinkamiskei lakost és társait vádolta meg csempészettel. A vád szerint (a légvonalban kilenc kilométer távolságban található) Németkeresztes községből szállítottak búzát saját falujukba minden engedély nélkül. Mindkét település Vas vármegyében fektült. Formálisan tehát Magyarországon belüli, belföldi csempészetről volt szó. Érdekes azonban, hogy Németkeresztes a határmegállapító bizottság tevékenységét követően 1923-ban visszatért Magyarországhoz. A községet később egyesítették Magyarkeresztesrel, ma pedig Vaskeresztes néven közvetlenül a határ mentén fekszik. A korabeli belföldi csempészet így a mai magyar területről a mai osztrák területre irányult.

Fixl a tárgyaláson előadta, hogy a községben sok az éhező, és nincs liszt, ezért a községbíró felkereste, hogy szerezzen. Németkeresztesen vett nyolc mázsa gabonát, de a csendőrség lefoglalta azt. Ügyvédje, a szombathelyi Esső Imre is azt kérte, hogy mentse fel, mert

²⁴ Ezen információért köszönettel tartozom Bódy Zsombornak.

védence községi megbízásból járt el. Turchányi ennek ellenére két különböző rendelet miatt is bűnösnek nyilvánította Fixl Antalt, és 1920. január 27-én a 4.726/1919 M.E. rendelet 7. § alapján igazolvány nélküli gabonaszállításért három napi elzárásra mint fő-, és 200 korona pénzbírságra mint mellékbüntetésre ítélte, továbbá az 5.571/1919. M.E. rendelet 1. § alapján még két nap elzárást és 100 korona bírságot is kiszabott. További öt vádlott szintén két napi elzárást és 100 korona büntetést kapott. A nyolc mázsa búzát elkobozták. Az ítélet indoklása leszögezte, hogy a terhükre rótt kihágást tényleg elkövették, „beismerő vallomások tanúsága szerint”. Turchányi enyhítő körülménynek tekintette a vádlottak büntetlen előéletét és azt, hogy a községi szegények javára követték el tettüket. Súlyosbító körülménynek tekintette viszont, hogy az ország válságos helyzetében, amikor az állam fő feladata a törvényes rend megszilárdítása, a polgárok pedig a törvények szigorú megtartása, ők „ezen körülményt figyelmen kívül hagyva az országnak jelenlegi helyzetében szegték meg azt a rendeletet, amely hivatva van az egyik legfőbb és legnehezebb problémát, a közellátást megoldani”.

Fixl Antal fellebbezett a döntés ellen. „Nem csempészkedésre, nem vagyoni haszon szerzésére vettem meg a gabonát, hanem a községi előjáróság megbízásából az éhezők részére.” A szállítási engedély hiányát be nem tartott formaságnak nevezte. „Itt a határszéli német vidéken, amelyet az elszakítás veszélye fenyeget, ahol folyton járnak az osztrák agitátorok, és izgatják a közönséget az Ausztriához való csatlakozásra, ha az illetékes hatóság nem gondoskodik az éhezők ellátásáról, ha nem igyekszik magához láncolni az idegen ajkú lakosságot azzal, hogy legalább kenyere legyen Magyarországon, akkor igazán nem lehet bűnül róni az egy-

szerű községi elöljáróságnak, ha végszükségben maga veszi kezébe a koplalók sorsát” – írta a kérvényében. A szabálytalanságot egyébként is a végszükség parancsolta, s a büntetőjog szerint ilyen esetben az nem büntethető. *„Veszedelemes dolog és egyáltalán ellenkezik a jogpolitikai elvekkel, hogy ilyen esetben marasztaló ítélet hozassék.”* Érvei mögül kiérződik az ügyvédi jogi szakszerűsége. Ez látható abban is, amikor kifejti: legalább próbaidőre fel kellett volna függeszteni a büntetést az 1908. XXXVI. tc. 8. § alapján. Mindezek alapján kérte felmentését, de legalább a büntetés felfüggesztését.

Azonban a szombathelyi GOK is fellebbezést nyújtott be január 31-én, amelyben az ítélet súlyosbítását, a legszigorúbb megtorlást követelte. A belügyminisztérium helyettes államtitkára – Máriássy Barna – szeptember 20-án küldött leiratában azt tudakolta, hogy mindenki fellebbezett-e, mert bár a jelentésben ez állt, csak Fixl és Pankovits – helyesen Paukovits – Antal fellebbezését csatolták. Máriássy végül csak bő egy évvel később, 1922. január 20-án hozta meg a másodfokú ítéletet, amely megsemmisítette az eredetit és új eljárásra kötelezte a főszolgabíró. *„Minthogy pedig a jelen esetben a feljelentés a szombathelyi jár[ási] szolgabíró hivatalnál történt, ennélfogva az említett kirendelt rendőri büntető bíró nem volt jogosult jelen kihágási ügyet elbírálni.”* Sajnos a történet vége nem található meg az iratok között. Fixl és társai minden bizonnyal osztrák állampolgárrá váltak 1922-re, ami az eset további tárgyalását értelmetlenné tette.²⁵

Ezt követően a szombathelyi járásban szinte már csak 1922-ből maradtak fenn csempészeti ügyek tárgyalási jegyzőkönyvei. Ezek tanúsága szerint elsősorban élőállat csempészete folyt a vi-

déken (bár az iratok számozása mutatja, hogy a legtöbb kihágási irat időközben megsemmisült). 1922-ben az iratok részben a „megszállt terület” kifejezést használják, de előfordul az Ausztria szó használata, nyilvánvalóan burgenlandi csempészeti esetekben is. Jól látható a kiszabott büntetések emelkedése: ezen esetek 7-10-14 napos elzárással végződtek, noha az említett ügyek zömében továbbra is Hertelendy hozott ítéletet.²⁶ Az osztrák határon folyó állatcsempészet miatt egy (antiszemita felhangokkal tarkított) interpelláció is elhangzott a Nemzetgyűlésben.²⁷

Néhány évvel később a csempészet áruszerkezete átalakult. Az alapvető élelmiszerek árkülönbsége jelentősen csökkent, így ezeket már nem volt érdemes átvinni a határon. Nagyobb árkülönbség legfeljebb a jövedéki termékek (dohány, pirospaprika), illetve a cukor esetében maradtak fenn. De leginkább az iparcikkek, elsősorban a textil csempészetében volt üzlet. Jellemző az is, hogy ekkor már nem saját szakállukra dolgozó, megélhetési csempészek jellemzik a környéket, hanem olyan csempész-vállalkozók, akik mesés vagyonokat halmoztak fel, s természetesen nem saját maguk vállalták a határátlépés kockázatát.

Az 1920-as évek legnagyobbak tekinthető magyar csempészeti botránya 1923 novemberében robbant ki Szom-

²⁶ MNL VaML IV.430.g. 28/1922., 61/1922. Továbbra is van belföldi állatcsempészet, például 365/1922, illetve pénzcsempészet (400/1922.).

²⁷ Interpelláció a dunántúli csempészekről. = Új Nemzedék, 1920. márc. 23. 5-6. p.; A vas megyei állattenyésztés ügye a nemzetgyűlésen. = Népszava, 1920. márc. 23. 2-3. p. Lásd még: Lingauer Albin sürgős interpellációja, 1920. március 22. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, 1. köt. Bp., 1922. 149-175. p.; Az osztrák határ menti állatcsempészésről tudósított még: Harc a csempészekkel a nyugati határon. = Új Nemzedék, 1920. júl. 9. 1-2. p.

²⁵ MNL VaML IV.430.g. 5/1920.

bathelyen. Az eset egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a kifelé irányuló élelmiszer-, illetve értékcsempészet helyett megkezdődött a befelé irányuló iparcikk-csempészet korszaka, amit az iparcikkek importját sújtó magas vámok okoztak. A pénzügyőrség két nyomozót épített be egy áruházba „munkásként”, így sikerült leleplezni a textilcsempész akciót. Néhány hónapon belül kiderült, hogy egyes kereskedők 600 millió koronás kárt okoztak azáltal, hogy illegálisan hoztak be különböző típusú ruhaanyagokat.²⁸ (A textíliák értéke nyilvánvalóan ennek többszöröse lehetett.) Az ügy megértéséhez fontos tudni, hogy Magyarországon 1914 előtt szinte semmilyen textilipar nem létezett, hiszen a Monarchia nyugati feléből az ország ellátható volt. A háború után létrehoztak néhány üzemet, de ezek drága és rossz minőségű termékeket állítottak elő. A korszakra jellemző protekcionizmus következtében a textilimport is korlátozott volt, hiszen azt súlyos vámok nehezítették. Ennek eredménye az lett, hogy az alsóbb, sőt a középosztályok ruházkodása meglehetősen elmaradt a környező országok standardjától is. A textilkereskedők akcióját tehát (saját meggazdagodásuk mellett) ez is motiválta.²⁹ 1924 elején végül a szombathelyi rendőrség és vámhivatal több munkatársát őrizetbe vették. A csempészeti ügy immár jelentős csalási és megvesztegetési botrányral is kiegészült. Ennek hullámai végül a vámórség országos vezetőségéig is felcsaptak. Eleinte úgy tűnt, ők is érintettek az ügyben, sőt 1924. február 27-én nemzetgyűlési interpel-

láció is elhangzott.³⁰ A textilkereskedők beismerték a csempészet tényét, de azt állították, eredetileg legális úton kívánták az árut behozni, továbbá: nem ők vesztegettek, hanem őket zsarolták meg.³¹ Emiatt végül a textilkereskedők közül csak Deutsch Henriket ítélték hat havi fogházbüntetésre (vesztegetésért), a többieket felmentették. A rendőrség és a vámigazgatóság egyes munkatársait ugyanakkor bűnösnek találták, a legsúlyosabb kiszabott büntetés öt és fél év fegyház volt, amelyet Kolba Béla volt rendőrfogalmazóra szabtak ki megvesztegetésért és közokirat-hamisításért.³² A győri ítéletábra 1925 márciusában Kolbát és Deutschot a megvesztegetés vádjára alól másodfokon felmentette, előbbinek ítéletét pedig két és fél évre csökkentette. Egy másik bírósági eljárás is indult az ügyben, amelyet hat héten át tárgyaltak 1925 őszén. A legsúlyosabb, két és fél éves fegyházbü-

³⁰ A szombathelyi vámcsalás ügyében letartóztatták a vámhivatal vezetőjét. = Az Est, 1924. febr. 10. 14. p.; A szombathelyi textilcsempészes ügye. = Körösvidék, 1924. jún. 12. 3. p.; Zsírky János interpellációja a pénzügyminiszterhez. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, 21. köt. Bp., 1924. 97–99. p.

³¹ A szombathelyi textilkereskedők szerint nem ők vesztegettek, hanem őket zsarolták. = Az Est, 1924. febr. 16. 3. p.; A szombathelyi kereskedők a pénzügyminisztertől kérnek oltalmat. = Az Újság, 1924. jún. 4. 2. p.

³² Részletes tudósítás az ítéletről és annak indoklásáról: Ítélet a textilcsempészes vesztegetési bűnyűgyében. = Vasvármegye, 1924. okt. 22. 3. p. Köszönöm dr. Melega Miklósnak, a Vas Megyei Levéltár igazgatójának, hogy a lapszámot rendelkezésemre bocsátotta. Tájékoztatása szerint a levéltárban az ügyre vonatkozó dokumentumot nem őrzik. (dr. Melega Miklós elektronikus levele a szerzőnek, 2021. február 24.) – Rövidebb tudósítást még az ország másik felében megjelenő lapok is közöltek, lásd: Ma délelőtt hirdették ki az ítéletet a szombathelyi textilcsempészek és vámcsalók bűnpörében. = Nyírvidék, 1924. okt. 22. 1. p.

²⁸ Nagyarányú textilcsempészes a Futuránál. = Világ, 1923. nov. 24. 6. p.

²⁹ Lévy Jenő: Érdekes adatok a textilbehozatal dzsungeljéből. = Magyarország, 1924. febr. 17. 14. 9.

1924. október 22

VASVÁRMEGYE

Ítélet a textilcsempészs vesztegetési bűnyűjében.

Dr. Kolba Bélát öt és félévi fegyházra ítélték. — Kovács Géza másfél évi, Hahn Andor hét hónapi börtönt, Deutsch Henrik hat hónapi fogházat kapott. — A többi vádlottat: Wellesz Jenőt, Lengyel Béliát, Magyar Ferencet, Latzer Miksát és Robitschek Kálmánt főlmentették.

A szombathelyi kir. törvényszék Mályusz Egyed büntetőtanácsa a közismert szombathelyi textilpanama megvesztegetési ügyét október 15., 16. és 17-én tárgyalta le, míg az ítélet kihirdetésére október 22-én délelőtt 11 órát tűzte ki a bíróság. Már kora délelőtt szokatlan élénkség és érdeklődés mutatkozott a törvényszék folyosóján, úgy hogy a törvényszéki irodagazgató jegyeket adott ki az érdeklődőknek. Mivel azonban az érdeklődés sokkal nagyobb volt, mint a terem befogadóképessége, nagyon sokan kiszorultak a folyosóra.

Az ítélet.

Mályusz Egyed táblabíró, tanácselnök, néhány perccel 11 óra után nyitotta meg a tárgyalást s rögtön utána kihirdette az ítéletet.

Az ítélet szerint a törvényszék dr. Kolba Béla B-listás rendőrfogalmazó bűmösnek mondotta ki egyrendbeli megvesztegetés vétségében mint tettes és kétrendbeli közokirathamításban, mint felbujtó és ezért öt évi és hat hónapi fegyházra, mint főbüntetésre, hi-

vatali állásának elvesztésére és tíz évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogainak ugyanilyen tartamu felfüggesztésére ítélte.

Hahn Andor volt vámgyakornok bűnös, mint tettes kétrendbeli közokirathamítás bűntettében s ezért a törvényszék hét hónapi börtönre ítélte.

Kovács Géza magánisztviselő bűnös, mint felbujtó, kétrendbeli közokirathamítás bűntettében, Deutsch Henrik kereskedő pedig kétrendbeli megvesztegetés vétségében és ezért a törvényszék Kovács Gézát másfélévi börtönre, Deutsch Henriket pedig hat hónapi fogházra és 10 millió korona pénzbüntetésre ítélte.

Kolbának 8 vizsgálati fogságból 8 hónapot és 15 napot, Hahnak 2 hónapot és 7 napot, Kovácsnak két hónapot és 8 napot, Deutsch Henriknek 1 hónapot és 14 napot kitöltöttnek vett a bíróság.

Wellesz Jenő, Magyar Ferenc, Lengyel Béla, Latzer Miksa és Robitschek Kálmán vádlottakat a megvesztegetés büntette miatt ellenük emelt vád alól a bíróság felmentette.

Ítélet a textilcsempészs vesztegetési bűnyűjében
(Vasvármegye, 1924. okt. 22. 3. p.)

vetést közokirathamisításért Wellesz Jenő volt vámhivatali főnök kapta, míg Deuschot e perben másfél évi börtönre ítélték, feltehetően a csempészetért: a közokirathamisítás vádja alól ugyanis felmentették, elmarasztaló ítéletének pontos okát pedig a lapok nem írták meg.³³

³³ A szombathelyi textilpanama. = Budapesti Hírlap, 1925. márc. 12. 14. p. (Az ítéletről szinte az összes napilap beszámolt, lényegében egyező szöveggel.) A másik perről lásd: Ítélet a szombathelyi textilpanama ügyében. = Népszava, 1925. nov. 22. 8. p.

KISEBB HATÁRSZÉLI FORGALOM

Szombathelytől eltekintve, amely jelentősen iparosodott város volt, Vas vármegye jobbra mezőgazdasági térség volt. Termékeinek felvevőpiaca az egész hosszú 19. században Graz és Bécs volt. A piacok határon túlra kerülésénél is súlyosabb nehézséggel járt, ha valakinek a birtokai a határ két oldalára ke-

rültek. Őket nevezzük kettősirtokosoknak, akiknek napi rendszerességgel át kellett kelnie a határon. Vas vármegye esetében a helyzet némileg kedvezőbb volt, hiszen a térséget nem érintette idegen (osztrák) megszállás, sőt a megye nyugati részének elcsatolása a békeszerződés aláírása után is csak elvileg történt meg. A magyar szabadcsapatok kivonulása és a terület Ausztriának való átadása, illetve a végleges határ kijelölése csak 1922-ben történt. A határkijelölés során itt kifejezetten törekedtek rá, hogy a birtokokat lehetőleg ne válasszák szét. Az egyes települések többnyire itt is gazdasági alapon nyilvánították ki, hogy melyik államhoz akarnak tartozni. Kétség esetén a bizottság itt igyekezett megtudni a helyi lakosság szándékait is.³⁴ De ez a jugoszláv határon is előfordult: a muravidéki Göntérházán (ma Genterovci, Szlovénia) szintén felmérték a helyiek igényeit. A korszakra jellemző módon itt sem a nemzetiségi szempontok domináltak: a községet Lendvához való kötődése miatt Jugoszláviához csatolták, holott magyar többségű volt.³⁵

Mindenesetre a kettősirtokosság problémái kisebbek voltak az osztrák határ mentén, mint másutt: részben

azért, mert kevesebb birtokot vágott ketté az új határ, részben pedig azért, mert Ausztriával könnyebb volt megegyezni a kisebb határszéli forgalom megindításáról. Eleinte csak ideiglenes megállapodások születtek meg, amelyek szigorú előírásokat tartalmaztak. 1920 márciusában például harminc napig érvényes igazolványokat adtak ki az osztrák határ mellett a negyven kilométer mélységű határkerület lakói számára. Májustól ezek időbeli érvényessége 15 és 60 nap közöttire változott. Engedélyt azonban csak a politikailag megbízható személyek kaptak, ők is csak akkor, ha adózási és katonasági köteleességeiket teljesítették. Az igazolványok kiadása rendkívül bürokratikus volt, főleg hogy az igénylőknek négy különböző hatóságtól kellett jóváhagyást szereznie. Emiatt sokan nem is próbálkoztak meg vele, hiszen túl sok fáradtsággal járt és az engedély egyébként is csak tizenöt napig volt érvényes. Ráadásul a költségek is magasak voltak.³⁶

1922. február 8-án Budapesten az osztrák kormány aláírt egy ideiglenes kereskedelmi egyezményt, amelynek egyik melléklete immár államközi szerződés révén is lehetővé tette a kishatárforgalmat. Habár ez nem volt egy teljes körű megegyezés, de szabályozta az állapotok és mezőgazdasági termények szállítását a határvidéken. A zóna mélysége tizenöt kilométer vagy ennél kevesebb volt a két kormány döntése alapján. Különleges kedvezmények vonatkoztak azokra, akiknek birtokát a határ kettévágta. Döntő áttörés volt magyar részről, hogy az átkelés jogát nem csak a kettősirtokosok, hanem mezőgazda-

³⁴ Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás, 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. = *Múltunk*, 2019. 2. sz. 207–208. p.; Murber, 2021. 133–134. p.

³⁵ Csuka József visszaemlékezése. Közli: *Göncz László: Emberek a pannon végeken. Huszadik századi sorsok a magyar-szlovén határ mentén.* Szombathely, 2019. (továbbiakban: *Göncz*, 2019.) 86–87. p.; A jugoszlávok panaszkodtak is, hogy a Muravidék más, északi részein komoly megmozdulásokra került sor Magyarországhoz tartozás érdekében. Közli: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról. 1919–1941. Vál., ford. szerk. Hornyák Árpád.* Pécs–Bp., 2016. 48–50. p.; Erőről beszámol Ábrahám Albert visszaemlékezése is. Közli: *Göncz*, 2019. 131–132. p.

³⁶ A m. kir. belügyminiszernek 21.758/1920. B. M. számú rendelete. Német-Ausztriába szóló határszéli uttiigazolványok kiállítására. = *Belügyi Közlöny*, 1920. 23. sz. 757–758. p. Lásd még: MNL OL K72-15. t.-Ausztria, III. dosszié.

sági munkások, orvosok, bábák és állatorvosok is megkapták.³⁷

1923 elején több községet, köztük Felsőcsatárt és Pornóapátit visszacsatolták Magyarországhoz a határmegállapító bizottság munkája következtében. Tudósítások szerint a lakosság örömmel fogadta a döntést, ugyanakkor számos kiscgazda hamarosan szembesült annak következményeivel, hogy földjeik jelentős része osztrák területen maradt. A frissen kettősbirtokossá váló gazdáknak nem volt birtokos igazolványa, amivel átkelhetek volna a határon. A járási főszolgabíró azonban gyors intézkedést helyezett számukra kilátásba.³⁸

A Jugoszláviához került terület kettősbirtokosai lényegesen nehezebb helyzetbe kerültek. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hatóságai sokkal kevésbé voltak készségesek a határon átjáró magyar nemzetiségű birtokosokkal, mint az osztrákok. Jóval több igazolást követeltek meg az igazolványok kiállításához, esetenként megtagadták azok láttamozását, határzárakat vezettek be vagy jogellenesen meggátolták a termények átszállítását a határ túoldalára. Jugoszlávia vonakodott hivatalos nemzetközi szerződést kötni a kishatárforgalomról, és sokáig nem engedélyezte azt sem, hogy a kettősbirtokosokon kívül más határszéli lakosok is igénybe vehessék a határátkelés ezen egyszerűbb fajtáját. A két ország közötti bizalmatlanság

jele, hogy a magyar hatóságok is követek el túlkapásokat, szabálytalanságokat a szerb, horvát vagy szlovén nemzeti-ségű kettősbirtokosokkal szemben. Sőt, a muravidéki (ma Szlovénia) magyarok is arra panaszkodtak, hogy a magyar vámőrök durván viselkedtek velük, állandóan megvárakoztatták őket és törvényellenesen vettek el tőlük különböző javakat.³⁹ E térségben a visszaemlékezések tanúsága szerint szintén igen gyakori lehetett a kettős-birtokosság.⁴⁰

TILTOTT HATÁRÁTLÉPÉS

Mivel a trianoni határ ténylegesen csak 1922-ben materializálódott Ausztria felé, ezért nem meglepő, hogy Vas vármegyében a kihágási iratokban csak elvétve tűnik fel a tiltott határátlépés kérdése. Leginkább a szentgotthárdi járásban találtam vonatkozó iratokat, ott is csak 1922-től. Gyakran ekkor sem válik külön két eltérő „bűnügyi” tényállás: előfordul, hogy a csempészeket is csak tiltott határátlépés miatt ítélik el.⁴¹ Az itt tárgyalt ügyek között feltűnően sok esetben a tetten ért elkövetők osztrák (esetleg német vagy jugoszláv) állampolgárok voltak. A büntetés magyarok és külföldiek esetén is egy és három napi elzárás között volt, tehát nem mondható nagyon szigorúnak. (Az 1903. évi útlevétörvényben meghatározott maximális büntetés 15 napi elzárás volt.) Az ítéletek indoklásából többnyire kiderül az elkövetők motivációja is. Eszerint az itteni illegális átkelők zömmel munkakeresési célból szöktek át, s előfordult az is,

³⁷ A m. kir. minisztérium 1923. évi 1.421. M. E. számú rendelete a Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság között kötött kereskedelmi egyezmény és az azzal kapcsolatos külön egyezmények életbeléptetéséről. In: Magyarország rendeletkötő tára, 1923. Bp., 1924. 45–122. p.; lásd még MNL OL K69, 725. cs., Ausztria-vegyes-II-3. dosszié-1922.

³⁸ Gerse János: A Pinka menti falvak visszacsatolása Magyarországhoz 1923-ban. In: Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője, 22/1. Szerk. Söptei István. Szombathely, 1995. 132–133. p.

³⁹ Lásd a kétnyelvű újságjukban közzétett nyílt levelüket: Levél Vas- és Zalamegye főispánjaihoz! = Mörszka krajina / Muravidék, 1923. jún. 17. 1. p.

⁴⁰ Göncz, 2019. 49–50., 87., 97–98., 132–133., 149., 157., 219–220. p.

⁴¹ MNL VaML IV.428.g. 522/1922.; 58/1923.

hogy hangsúlyozták: „Útlevelet nem tudtam szerezni, mert az rengeteg pénzbe kerül.”⁴² A második leggyakoribb ok szintén a megélhetéssel függött össze, nevezetesen csempészárúk beszerzésével vagy eladásával. Feltűnő a hadseregbe való besorozástól való félelem is, ami elől többen is a külföldre való illegális távozással próbáltak mentesülni.

De előfordult ellenkező eset is: ha hihetünk a vallomásuknak, akkor két osztrák állampolgárságú – de feltehetően magyar nemzetiségű – fiatal a magyar Nemzeti Hadsereg katonája kívánt lenni és ezért szökött át Magyarországra.⁴³ Összességében feltűnő, hogy az ország többi határszakaszától eltérően a rokonlátogatási célú, vagy a határ túloldalán elterülő birtokok megművelésére irányuló illegális átkelések lényegében hiányoznak. Ennek tehát a legfőbb oka az, hogy osztrák megszállás hiányában itt nem alakult ki 1918-ban olyan demarkációs vonal, ami azonnal elválasztotta volna a későbbi Burgenlandot Magyarország maradék területeiről. Mire az osztrákok végül bevonultak a nekik ítélt területre, a határszéli forgalom legális formái is kialakultak.

Sajátos volt a térség helyzete abból a szempontból is, hogy az illegális átkelők egy része politikai okokból lépte át a határt, elsősorban 1919-ben: osztrák kommunisták érkeztek a Tanácsköztársaság-

ba, részben tartósan (hogy beálljanak a Vörös Hadseregbe), részben pedig ideiglenesen (rendezvényeken való részvétel céljából vagy propagandatevékenységet végezve); a másik irányban pedig nagyszámú jobboldali emigráns menekült Bécsbe vagy Grazba a proletárdiktatúra elől. Időnként igyekeztek a magyar határvidéken antikommunista sztrájkokat és megmozdulásokat is szervezni.⁴⁴

ÖSSZEGZÉS

Vas vármegye és Nyugat-Magyarország területén az impériumváltás és az új határ kialakulása hosszabban elhúzódott, mint a csehszlovák, a román és a jugoszláv határ mentén. Mind a német és magyar nyelvű lakosság, mind a lokális vezetők igyekeztek fenntartani az Ausztria és Magyarország közötti intenzív gazdasági és társadalmi kapcsolatokat. Amikor a későbbi Burgenland végül Ausztria ellenőrzése alá került, a határ elválasztó szerepe szintén kisebb volt, mint a többi szomszédos állam irányába. Sem a mindenkori magyar kormány, sem a bécsi vezetés nem volt érdekelt a határ tartós és teljes lezárásában, így az addigi kapcsolatok – akár legális, akár illegális formában – továbbra is fennálltak. A Jugoszláviához került Muravidék esetében a helyzet másként alakult, de teljesen itt sem szakadt meg a szomszédos települések közötti személy- és gazdasági forgalom, habár itt jóval nagyobb akadályokba ütközött az, aki szabályos úti okmányokkal akarta átlépni a határt.

⁴² MNL VaML IV.428.g. 150/1923. Ebben az esetben egy német állampolgárról van szó, aki erfurti lakosként nevezte meg magát, s azt állította, hogy Romániába tart, ahol alkalma lett volna munkába állni.

⁴³ Egy ausztriai sorozás (rém?) híre miatt menekült vissza az országba két magyar állampolgár, akik egy évvel korábban munkavállalási célból távoztak Bécsbe. MNL VaML IV.428.g. 522/1922. Egy bosnyák fiatalember a jugoszláv hadseregbe nem kívánt beállni, lásd uo. 71/1923.; A Nemzeti Hadseregbe belépni kívánó osztrákok ügyét lásd uo. 226/1923.

⁴⁴ Murber, 2021. 75–79. p.

TRIANON EMLÉKEI KŐSZEGEN

■ Söptei Imre

A béketárgyalások kőszegi fogadtatásának tárgyszerű felderítése ma komoly akadályokba ütközik. A levéltári iratok 1920-as évek közepéig tartó brutális selejtezése miatt erre a forrásra alig számíthatunk. Egyedül a képviselő-testületi jegyzőkönyvekre támaszkodhatnánk, de azok tárgyai közé csak minimális számú ilyen irányú téma került bejegyzésre.

Adatszerzési lehetőségként a helyi sajtó jöhet még szóba, de a Kőszeg és Vidéke 1919. évi számai közül alig néhány maradt fenn. A társlap *Günser Zeitung*ot akkoriban magyar kormányzati propaganda céllal 1500 példányban nyomtatták,¹ de az 1920. évfolyamból csak 1-2 db található közgyűjteményekben. Amit használhatunk, az az, ami a Kőszeg és Vidékében 1920-ban megjelent, ám ennek „szavahihetősége” nem egyértelmű, ugyanis a lapot cenzúrázták, sőt a tulajdonos és névleges szerkesztő Rónai Frigyes (1885–1938) szerint egyenesen katonatisztek írták a cikkeket.² A másik oldal véleményét

– ha lehetett ilyen – nem ismerhetjük, a némileg függetlennek mondható *Günser Anzeiger* 1918-ban megszűnt.³

A város vezetése – a sajtó hírei alapján – sem mutatott különösebb aktivitást, alig-alig nyilvánítottak véleményt a béke-delegációk üléseinek idején. Ennek okát legfeljebb sejtethetjük. Szóba jöhet, hogy kormányzati béklyót kaptak, valamint, hogy a város lakosságának az ez évben végzett népszámlálás szerint is közel 40%-a vallotta magát német anyanyelvűnek.⁴

Visszafogottságot okozhatott, hogy a város politikai elitjének nagyobb része 1919-ben „megpörkölődött”, a Tanácsköztársaság idején is pozícióban maradtak, vagy éppen akkor vállaltak vezető pozíciót. Két példa a jobb érthetőség kedvéért. Jambrits Lajos (1877–1939) polgármester megtartotta posztját, egészen addig, amíg egy rémhírnek felülve „antant” zászlókat nem kezdett varratni. Ekkor sem bocsátották el, csak – fizetése további folyósítása mellett – rendelkezési állományba helyezték. Nagy-Ebeling Mik-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok (továbbiakban: Főisp. eln.) 50/1921.

² A Kőszegi Ág. Ev. Gyurázt Ferenc Leánygimnázium iratai. Általános iratok 110/1919.

³ A „*Günser Zeitung*”... = Kőszeg és Vidéke (továbbiakban: KésV), 1918. júl. 7. 3. p.

⁴ *Thirring Gusztáv*: Kőszeg népességének fejlődése és összetétele. = Statisztikai Szemle, 1932. 2. sz. 93. p.

lós (1887–1946) – aki az 1920-as években Jambrits helyettese lett, majd követte őt a polgármesteri székben – leszerelt katonatisztként a városi vörös őrség parancsnoki kinevezését a direktóriumtól kapta.⁵

Érdekes kontraszt, hogy az evangélikus konvent saját esperesével, Beyer Teofillal (1875–1952) szembefordulva utasította el az Ausztriához csatlakozásnak még a gondolatát is.⁶

Jellemzően civilek,⁷ központilag alapított egyesületek (pl. Területvédelmi Liga) és azok helyi csoportjai rendeztek tiltakozó gyűléseket.⁸ A békeszerződés aláírásának hírére 1920. június 4-én nem nagygyűlést rendeztek, hanem a városháza tanácskozótermében néhány tíz ember gyűlt össze, meghallgattak egy beszédet, majd megfogalmaztak egy, a kormánynak küldendő tiltakozó táviratot, ezután hazamentek.⁹

A Kőszeg és Vidéke írásai, elsősorban a vezércikkek, vélemények illetve tárcák formájában 1920 januárjától hetente foglalkoztak a „Párisban” történetekkel. A folyamatos kommentekben felsejlik a pszichológia által az őszinte gyász öt fokozatának nevezett lélektani állapot. Ezek: a tagadás, a harag, az alkudozás, a depresszió és az elfogadás, amelyek szinte már a címekből is felismerhetőek, de a cikkekben teljesen tetten érhetőek.¹⁰

⁵ A soproni Vörös Őr-kerületi parancsnokság parancsnokjelöltjei. = Népszava, 1919. máj. 10. 5. p.

⁶ Kőszegi Evangélikus Egyházközség irattára. Egyházközségi tanács jegyzőkönyvei, 1920. júl. 21.; MNL VaML Főisp. eln. 46/1921.

⁷ Népgyűlés. = KésV, 1920. jan. 25. 3. p.

⁸ A Területvédő Liga megalakulása. = KésV, 1920. febr. 8. 1–2. p.

⁹ A békeszerződés aláírása... = KésV, 1920. jún. 6. 3. p.

¹⁰ A Kőszeg és Vidékéből az alábbi cikkeket emeljük ki: *Magyar K. L.: Békekötés előtt.* = KésV, 1920. jan. 4. p.; *Ujév napján...* Uo. 2. p.; *Kisgazdák.* = KésV, 1920. jan. 18. 1. p.; *Gyászistentisztelet...* Uo. 2. p.; *Nem gyászolunk!* = KésV, 1920. jan. 25. 1. p.; *Népgyűlés.* Uo. 3. p.

A polgármesteri hivatal a határkijelölő bizottságok munkálatainak hónapjában aktívabb lett. Főleg az utólagos kiigazítást végző nemzetközi csoportot fogadták 1922-ben nagy reményekkel, hiszen Rőt (ma: Rattersdorf, Ausztria) és Rendek (ma: Liebig, Ausztria) környékének mint kőszegi „Hinterlandnak” visszatértét remélték. Ennek érdekében, a főispáni utasítással szembe menve, fényesen megvendégelték a küldöttséget.¹¹

Ezzel persze semmiben sem tudták befolyásolni a végső döntést, amely pedig súlyos következményekkel járt a város életére. Ezekkel többen is foglalkoztak,¹² így most nem részletezzük. Volt tehát miért emlékezni és emlékeztetni a sérelmes békére.

TRIANONRA EMLÉKEZTETŐ LÉTESÍTMÉNYEK KŐSZEGEN

A béketárgyalások, majd a határváltoztatás folyamatának lezárása természetesen nem jelentette azt, hogy a kérdés kikerült volna a napi szintű közbeszédből. A hivatalos Magyarország nem kapott lehetőséget, hogy ténylegesen felléphessen a kialakult helyzettel szemben, azonban sem a kormányzat, sem a civilek túlnyomó része nem tudott belenyugodni a szerződés sérelmesnek vélt határozataiba. A revízió és az irredentizmus – a döntések felülvizsgálatának és a határok visszaállításának gondolata – átszötte a mindennapokat. Szinte minden rendezvény a Magyar hiszekegy

¹¹ MNL VaML Kőszegi Fióklevéltára (továbbiakban: KFL) A Kőszegi Polgármesteri Hivatal iratai. (továbbiakban: Pm. Hiv. ir.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) 1910/1922.

¹² Az egyik legrészletesebb összefoglaló: *Óry Ferenc: A trianoni békediktátum hatása Kőszeg gazdasági életére az 1920-as évek első felében.* In: *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára.* Szerk. Bariska István, Söptei Imre. Kőszeg, 2000. 287–315. p.

elmondásával kezdődött, de ezzel indult és zárult minden tanítási nap is az oktatási intézményekben. A folyamatosan fenntartott gondolati síkon túl tárgyi szinten is gondoskodtak a figyelem fokozott fenntartásáról. Ennek érdekében emléktáblákat, oszlopokat, szobrokat, kereszteteket állítottak országszerte.

Kőszegen az első megemlékező helyszín az 1932-ben avatott, azóta a város egyik jelképévé vált Hősök tornya.

Hősök tornya (1932)¹³

Kísérletek a katonahősök emlékének megörökítésére

Az események jobb érthetősége kedvéért röviden szólni kell az előzményekről. Az 1917. évi VIII. törvény minden önálló közigazgatású településnek előírta méltó emlék állítását a háborúban elesetteknek. A hadiesemények, majd a következő forradalmak és a rossz gazdasági helyzet azonban hátráltatta ezek megvalósítását. Kőszeg, ahogy több más esetben is, „méltó” megoldást keresett, amelyhez hozzájárulhatott, hogy Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozó Hősi Emlékműtervek Bíráló Bizottsága utasítás szinten a művészi megoldásokra próbálta készíteni a megvalósítókat.¹⁴ Ehhez azonban nem rendelkeztek elégséges anyagi fedezettel. Odajutottak hát, hogy környékbeli települések (Bozsok 1923,¹⁵ Ludad

1923,¹⁶ Pusztacsó 1923¹⁷), sőt több helyi intézmény (evangélikus egyházközség¹⁸ és ipartestület 1926,¹⁹ katonai reáliskola 1931²⁰) is megelőzte a városi közösséget. Igaz ezt elintézték azzal a véleménynel, hogy azok csak vidéki kőfaragók tucatmunkái.²¹

1924-ben, következő év január 31-ei határidővel, pályázatot írtak ki,²² amelynek értelmében a létesítendő objektumon 150 áldozat nevét kell elhelyezni, maximum 100 millió korona költséggel. Kijelölendő helyszíneként szóba jöhetett a Rezső tér (ma a Rákóczi Ferenc út és a Munkácsy Mihály u. összefutása) és a Főtér. Felvetődött az is, hogy az 1532-ben és 1848-ban elesetteket is megörökítsék.²³ 1925. január elejéig 16-an jelentkeztek, többségben a fővárosból.²⁴ A határidő lejártával 26 pályázó 63 munkáját regisztrálták.²⁵ A kibővített hősi emlékmű bizottság az első díjat a Stróbl Alajos-tanítvány Gyergyák Jenő (1893–) (Budapest) és szombathelyi Mayer (Meyer) Sándor (1882–1966) közös munkájának ítélte.²⁶

A „Nebánsd (sic!) a magyart” jeligéjű tervezet egy román stílusú talapzaton álló páncelelinges magyar harcost ábrázolt több mellékalakkal és különböző jelképekkel, Kőszeg török ostromára utaló relieffel és az 1848–1849. évi szabadságharc egy jele-

¹⁶ Ludadon... = KésV, 1923. szept. 30. 4. p.

¹⁷ Hősök emlékének leleplezése... = KésV, 1923. okt. 14. 3. p.

¹⁸ Hősök emléktáblája. = KésV, 1926. jún. 6. 3. p.

¹⁹ Az iparosok napja. = KésV, 1926. szept. 26. 1. p.

²⁰ A reáliskolai hősi emlékmű leleplezése. = KésV, 1931. okt. 4. 2. p.

²¹ 1932. = KésV, 1930. szept. 28. 1. p.

²² Rendkívüli közgyűlés. = KésV, 1924. okt. 19. 1. p.

²³ Hősi emlékmű létesítésére pályázat. = Városok Lapja, 1924. dec. 15. 183. p.; A hősök emlékét megörökítő emlékműre... = KésV, 1924. dec. 7. 2. p.

²⁴ A hősök emléksobrára... = KésV, 1925. jan. 4. 2. p.

²⁵ A hősiemlék pályázatok... = KésV, 1925. febr. 8. 3. p.

²⁶ Döntött a bizottság a hősi emlékmű pályázatok felett. = KésV, 1925. márc. 29. 3. p.

¹³ Az építkezés történetéről ld. még. *Grozdiits Károly H.*: Kincs. Pap, író, bankár, politikus, kereskedő, utazó, mecénás... Bp., 2004. 171–176. p.; *Söptei Imre*: Kincs István kőszegi apátplébános pénzügyei, 1899–1939. In: *Előadások Vas megye történetéről* 4. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. (továbbiakban: *Söptei*, 2004.) 379–380. p. (Archívum Comitatus Castriferrei; 1.); *Révész József*: A Hősök tornya. In: *Kőszeg értékei*, 2021. Kőszeg, 2022. 26–31. p. (Kőszegi értéktár)

¹⁴ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. Közíg. ir. 7096/1925.

¹⁵ Ünnepegy Bozsokon. = KésV, 1923. nov. 18. 3. p.

netével. A tervezett teljes magasság 5,5 méter volt, bekerülési költségét 110 millió koronára tervezték.²⁷ Az engedélyezés folyamata közben az alkotókkal változtatásokban egyeztek meg, a Kőszeg szempontjából alig értékelhető emlékeztető 1848/49 helyett a 83-as és 18-as ezredék hősiességét szándékozták megjeleníttetni. A helyszínt a Rezső téren véglegesítették. Elkészültére az 1925. év végét, vagy következő tavaszt jelölték ki.²⁸ Előtte azonban kötelesek voltak az országos bizottság elé terjeszteni az elképzelést. A június 11-én tartott képviselő-testületi ülésen döntöttek a betervezésről, egyúttal megszavazták 55 millió koronát a költségekre. A másik 55 millió korona ügyében a „társadalom áldozatkészségére” számítottak.²⁹ A tervezet végül a budapesti ítések előtt elbukott, mondván: „művészeti szempontból nem felel meg az elvárásainak.”³⁰ A nagy háború emlékének megörökítésével kapcsolatos elképzelésben Trianon még nem szerepelt, ám a történet egy része nagyon emlékeztet a Hősök tornyára megvalósításának eseményeire.

Az előkészületek és az építkezés

Az 1880-ban lebontott Alsó-kaputorony helyén állítandó kétemeletes építmény ötlete Aggházy Kamil (1882–1954) ezredestől, a Hadtörténeti Múzeum helyettes igazgatójától származhatott. Az egykor Kőszegen is szolgált katonatiszt, aki az 1532. évi török hadjáratról történeti munkát jelentetett meg,³¹ 1926-ban java-

solta ezt a megoldást a város vezetésének, de más vélemény szerint ő csak megerősítette dr. Fuchs (később Gyöngyös) Endre (1897–1970) aljegyző felvetését.³²

1930-ban a városi képviselőtestület megújult Hősi Emlékmű Bizottsága, Hajek Károly (1861–1934) nyugalmazott tábornok elnökletével, friss lendülettel látott neki a munkának. Mihamarabbi, de legalább 1932-ben, az ostrom évforduló ünnepségéhez kapcsolódó eredményt ígértek. Akkor még attól elkülönített, önálló emlétkben gondolkodtak.³³ Akadtak azonban másként vélekedők, akik összeférhetőknek tartották 1532 és 1914–1918 hőseit egy emlékművön.³⁴ A helyi lap vezércikkében megjelentett, ezért félhivatalosnak tekinthető értekezés ellenére a bizottság új pályázat kiírásáról határozott.³⁵ Közben a toronypártiak előnybe kerültek, ami Hajek lemondásával és a bizottság tényleges munkájának beszüntetésével végződött.³⁶

Az új tervet 1931 novemberében tárták a nagyközönség elé, amikor azt sem felejtették el megemlíteni, hogy azt az ünnepségek fővédnöke, Gömbös Gyula (1886–1936) honvédelmi miniszter is támogatta. A polgármester tulajdonképpen már megbízta a tervek előkészítésével a városban korábban több lehetőséget kapott Opaterny Flóris (1853–1939) építésszel.³⁷ Ennek ellenére 4 tervet tanulmányoztak, amelyek közül Opaterny változatát tá-

kesfehérvár, 1911. 36 p. (Klny. a Közlemények Dunántúl Történetéhez c. műből.)

²⁷ „Hősök kapuja” Kőszegen. = KésV, 1931. nov. 22. 1. p.; Városunk jubileumi díszkönyvének. = KésV, 1932. febr. 21. 1. p.

²⁸ Hősi Emlékmű Bizottság. = KésV, 1930. szept. 21. 2. p.

²⁹ 1932. = KésV, 1930. szept. 28. 1. p.

³⁰ Pályázat a kőszegi hősiemlék szoborra. = KésV, 1931. jan. 11. 3. p.

³¹ Lemondott elnöki tisztségéről... = KésV, 1931. márc. 22. 2. p.

³² „Hősök kapuja” Kőszegen. = KésV, 1931. nov. 22. 1. p.

²⁷ A hősiemlék pályázatokról... = KésV, 1925. febr. 8. 3. p.

²⁸ A hősi emlékszóbor bizottság... = KésV, 1925. ápr. 26. 2. p.

²⁹ Rendkívüli városi közgyűlés. = KésV, 1925. jún. 14. 1. p.

³⁰ A kőszegi hősiemlék felállítását... = KésV, 1926. márc. 14. 3. p.

³¹ Aggházy Kamil: Török hadak magyar földön. Részlet „Az 1532. évi török-magyar-osztrák határon, különös tekintettel Kőszeg ostromára” című, sajtó alá kerülő munkából. Szé-

mogatta a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB). A 27 méter magas épület földszintjén kialakított átjáróban, a „kapu” részben két oldalon kapott helyet a török ostrom, illetve 1914–1918 hőseinek névsora, felettük egy-egy dombormű csatajelenettel és emlékező örökmécsessel. A torony déli oldalán, külváros felé néző – a régi kaputornyot díszítő – Kálvária-jelenet dombormű változatát, míg északi oldalán erkélyt terveztek elhelyezni. A leírásban két dolog nem volt egészen helytálló: a román stílus és a környezetbe való tökéletes beilleszkedés. Erre a közgyűlés előtt Kőszegi József (1861–1945) képviselő is felhívta a figyelmet, aki a harmonizálásra megfelelő előkészítést, a végleges döntésre rendkívüli képviselő-testületi ülést javasolt. A polgármester érdemben nem reagált a felvetésre.³⁸ Talán ennek a hozzáállásának következtében nem található a polgármesteri hivatal nyilvántartásaiban építési engedély kérelmére vagy kiadására vonatkozó ügy.³⁹

Az igazi akadályt ezúttal is az anyagiak előteremtése jelentette, az önkéntes adakozásból ugyanis nem gyűlt össze a remélt összeg. Az 1931-ben gondolt 10.000 pengő⁴⁰ a következő év elején már 18.000-re rúgott,⁴¹ végül 40.000 pengő körüli összeget állapítottak meg. Próbálkoztak a kormányzattól (kultuszminisztérium és MOB) segítséget kérni.⁴² Jambrits Lajos polgármester január végén szívhez szóló felhívást tett közzé, amelyben a helybelieket adakozásra kérte.⁴³

Ez sem vezetett eredményre, mivel a város gazdasága válságot élt át. A helyzetet súlyosbította az előző évi hatalmas jégverés, amely a lakosságnak kb. 1 millió pengő kárt okozott.

Akadtak egyedi felajánlások, pl. a katonai alreáliskola a parkjába váltott sétabérletek árából 25 fillért a hősi emlékmű költségeire tett félre, de ez sem bizonyult elégségesnek.⁴⁴ Ekkor jelentkezett Kincs István (1867–1942) apátplébános, aki a Kőszegi Katolikus Hitközség képviselőjeként, annak vagyonából 10.000 pengőt ajánlott fel. Az összeget valójában a Kőszegi Hitelszövetkezet állta.⁴⁵

Az építkezést 1932. március 10-én kezdték és sikerül is befejezni 1932. május 29-re, a tervezett átadás idejére. A munkálatokban résztvevő helyi fuvarosok, szakemberek és mesterek egy része ingyen teljesítettek, így összesen 3874 pengőt takarítottak meg.⁴⁶

Felavatása nagy ünnepélyességgel történt, amelyen Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó személyesen vett részt. Szinte az egész ország sajtója beszámolt az eseményről, és ahogy az egész jubileumi év, ez is nagy figyelmet kapott.

Az 1. világháborús táblát a következő szöveggel látták el: „*Hirdesse örök fénnel közénk világító szellemetek az új magyar szót: 'Csak Nagymagyarországon belül van számotokra hely.'*” Ez szinte csak utalásnak tűnik a másik, az 1532. évi ostromnak emléket állító, jóval konkrétan fogalmazó felirathoz képest:

„JURISICH MIKLÓS VEZÉNYLETE ALATT
KÜZDŐ MAROKNYI
DE SZÁZEZRES SEREGGEL GYŐZTESEN
DACOLÓ 700 HŐS EMLÉKÉNEK

³⁸ Városunk jubileumi díszközgyűlése. = KésV, 1932. febr. 21. 1. p.

³⁹ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. iktatókönyvek és betűrendes mutatók, 1931–1932.

⁴⁰ „Hősök kapuja” Kőszegen. = KésV, 1931. nov. 22. p.

⁴¹ Városunk jubileumi díszközgyűlése. = KésV, 1932. febr. 21. 1. p.

⁴² Uo.

⁴³ Kérelem Kőszeg város polgáraihoz. = KésV, 1932. jan. 31. 1. p.

⁴⁴ Hirdetmény. = KésV, 1931. máj. 10. 3. p.

⁴⁵ Söptei, 2004. 380. p.

⁴⁶ MNL VaML KFL Tervdokumentációk gyűjteménye. 35.

AZ 1532. ÉVI OSTROM
NÉGYSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN
A MEGVÉDETT NYUGAT ÁLTAL
TRIANONNAL MEGJUTALMAZOTT
KŐSZEG”

Érdekes módon a két tábla és főleg az ominózus szövegrészek elkerülték az 1950-es évek eltüntetés hullámát, még csak el sem fedték a feliratot, teljes épségben megúszták a veszes történelmi időket.

A Trianoni kereszt (1932–1936)

Az ötlet

Magát az eszmét egy újságlevelező – akit ma talán bloggernek neveznénk –, a Kőszeg és Vidéke hetilappal rendszeres kapcsolatban álló bizonyos Kotnyél vette fel. Álnévét onnan vette, hogy kérve kéretlenül belebeszél, kotnyeleskedett a város közügyeibe. Hol kritizált, hol korholt, hol előrevivőnek gondolt ötletekkel állt elő. Eleinte ezek az írások majdnem rendszeresen helyet kaptak a lap hasábjain, egy idő után azonban a szerkesztő csak válaszaiban ismertette a felvetéseket. Arról, hogy ki volt valójában az a bizonyos Kotnyél, csak sejtéseink lehetnek. Leginkább a már említett dr. Fuchs Endrére gondolunk.

1932-ben az ostromévfordulós ünnepségek kapcsán, még május hónapban jutott eszébe ez a megemlékezési forma.⁴⁷ A Trianoni békeszerződés következményeként egyik legtöbbet vesztő település volt Kőszeg. Az emberi és érzelmi mellett jelentős gazdasági kár is érte a lakosságot. E feletti gyászukat szeretne volna ebben a műben megjeleníteni, mellette pedig, „*mint egy hatalmas szálla beleérne még hatalmas elnyomóink szemébe is*”. Pontos elképzeléseit nem ismerhettük meg, mert a szerkesztő csak

a gondolati hátterét tette közzé. Alakját egyszerű vagy kettős kereszt formájában képzelte el, amely hármass halmon állva lényegében a magyar címer fő motívumát idézi fel. Költségeit minimálisnak vélte, mivel a keresztet magát tölgyfából gondolta elkészíttetni, de magasságát a lehető legnagyobbnak akarta.⁴⁸

Az újság részéről pozitív fogadtatásban részesült, ami egyúttal a várost vezető közegeknek kedvező hozzáállását is jelentette, hiszen a szerkesztő Szabadváry Ferenc (1896–1974) gyáros mellettük a kormánypártot is képviselte. A következő hónapban azt válaszolta az újabb kotnyeleskedésre, hogy dolgoznak rajta,⁴⁹ júliusban állítólag a kereszt már készült. Ekkor derült ki, hogy más városok is magukévá tették az eszmét. Kőszeg így ötletgazda lett, bár már akkor tartottak attól, hogy megelőzik őket a megvalósításban. Az ünnepi év záróeseményeként öszre tűzték ki az avatás időpontját.⁵⁰

Valójában az előkészítéssel sem haladtak előre, hiszen időpontot, sőt még tervezett helyszínt sem tudtak megnevezni. Levéltári forrásból tudjuk, hogy a Fekete-kertnek nevezett területet képzeltek el. A korábban Rudolf vagy Rezső nevet viselő tér, az I. Ferenc József király és a Deák Ferenc utca (ma: Rákóczi Ferenc és Munkácsy Mihály utca) torkolatában – ahol most a Felszabadulási emlékmű áll –, a város egyik legforgalmasabb pontjaként kerülhetett szóba. A város mérnöki hivatalában Szeybold Rezső főmérnök által készített terveken a teljes magassága 6,50 m, amelyből a kövekkel fedett földhányás hármass halom 2 m-t tett volna ki. Korábban nem szerepelt az elképzelésben a raj-

⁴⁸ Állítsunk fel Trianoni keresztet Kőszegen. = KésV, 1932. jún. 19. 1. p.

⁴⁹ Szerkesztői üzenet Kotnyélnek. = KésV, 1932. jún. 5. 6. p.

⁵⁰ Mindenféle rovat. Trianoni keresztől... = KésV, 1932. júl. 17. 2. p.

⁴⁷ Megvalósítható ötletek. = KésV, 1932. máj. 22. 5. p.

zon látható nyitott koronából kinyúló műkö keresztcsont, ahogy a lábánál heverő letört kettős kereszt sem.⁵¹

Annak okát, hogy miért nem készült el mégsem, nem közölték a nagyközönséggel. Az ostrom ünnepek lezárásaként végül az Országos Revíziós Liga Kőszegi Osztályának megalakítását, és a hozzá kapcsolt tiltakozó nagygyűlést (október 9.) választották.⁵² Valós okként azonban nem gondolhatunk másra, mint annyiszor máskor: Kőszeg nehéz anyagi helyzetére. Az 1920-as években felhalmozott hatalmas adósságokat a gazdasági válság miatt nem tudták törleszteni. 1932-ben felfüggesztették a város önkormányzatát, a gazdasági ügyek vitelére megyei biztost neveztek ki.

A Kőszeg és Vidéke a hallgatást választotta az ügy kapcsán, de nagy örömmel üdvözölte a következő évben a főgimnázium mögött felállított keresztet, az alatta kövekből kirakott Nagy-Magyarország térképpel és a Feltámadunk jelszóval. „*Megvan kicsiben a Trianoni Kereszt.*” – tudósította.⁵³

A pénzügyi nehézségek miatt társadalmi összefogással próbálták összegyűjteni a fedezetet. 1933-ban a frontharcosok és a bencés öregdiákok vetették fel, hogy jótékonyági műkedvelő előadások jövedelmét ajánlják fel e célra.⁵⁴ Az első konkrét lépésre a következő évben került sor, ekkor a Revíziós Liga Kőszegi Osztálya rendezett Magyar dalestet helyi művészek és zenekedvelők közreműködésé-

vel.⁵⁵ A májusi akciót novemberben újabb hangverseny követte,⁵⁶ de ezzel valahogy elszállt a lelkesedés, több ilyenre nem került sor. Arról, hogy mennyit tudtak a célra félretenni, nincs információnk.

Ezeket az akciókat leginkább az váltotta ki, hogy bekövetkezett, amire előre figyelmeztettek: az ötletadót megelőzték a megvalósításban. A Celldömölk melletti Ság-hegyen 1934-ben mintegy 10.000 fős közönség előtt felavatták a Trianoni keresztet, amelyet a járás lakosságának adományából valósítottak meg. A helyi lap elégedetlen dohogással és némi irigységgel követte az építkezést és az átadást.⁵⁷

A celliek példája inspirálhatta a velemieket, akik 1934 végén írt folyamodványukban fejtették ki, hogy a környék községeinek összefogásával szeretnének vasgerendákból szerelt keresztet állítani a 726 m magas Kendik-csúcsra, ahol egészen messziről, a határ mindkét oldaláról látható lett volna.⁵⁸ A Nemzeti Egység Pártja Kőszegi Szervezete az ügy mellé állt, így dr. Nagy Miklós polgármester is támogatta, vagy legalábbis nem utasította el. Halasztani kellett a döntést, mert a kérvény beérkezésekor a képviselő-testület, az önkormányzat felfüggesztése miatt, még nem működhetett.⁵⁹

A mérnöki hivatal mindenesetre új tervet – ami alig különbözött a korábbitól

⁵¹ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 10.411/1933.

⁵² Szabadváry Ferenc: A Revíziós Liga kőszegi tiltakozó nagygyűlésével fejeződik ma be a jubileumi év. = KésV, 1932. okt. 9. 1. p.; Kőszeg impozáns revíziós ünnepével zárult a nagysikerű jubileumi év. = KésV, 1932. okt. 16. 1–2. p.

⁵³ Mindenféle rovat. A főgimnáziumnál... = KésV, 1933. máj. 7. 1. p.

⁵⁴ Mindenféle rovat. Kotnyél vetette fel... = KésV, 1933. aug. 20. 2. p.

⁵⁵ A Revíziós Liga Magyar estje... = KésV, 1934. ápr. 29. 2. p.; A magyar est. = KésV, 1934. máj. 13. 2. p.

⁵⁶ Hangverseny. = KésV, 1934. nov. 11. 2. p.

⁵⁷ Mindenféle. = KésV, 1933. aug. 20. 2. p.; Mindenféle rovat. A trianoni-kereszt... = KésV, 1934. júl. 15. 1. p.; Mindenféle rovat. A trianoni kereszt... = KésV, 1934. aug. 12. 2. p.; A Ság-hegyi Trianoni kereszt. = KésV, 1934. szept. 2. 2. p.; Trianoni keresztet lepleznek le... = KésV, 1934. szept. 23. 2. p.; A sághegyi trianoni kereszt leplezése. = KésV, 1934. szept. 30. 3. p.

⁵⁸ A velemiek indítványa. = KésV, 1935. márc. 3. 3. p.

⁵⁹ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 10.441/1933.

– és költségvetést készített, ami 2642 pengőt tett ki.⁶⁰ Véleményeket kértek az ügyben, amelyek közül dr. Gyöngyös Endre aljegyzőét vették figyelembe. Ő egyetértett a Kendig-hegyi elhelyezéssel, kiemelve, hogy mennyire nagy területről, közte a hegység osztrák oldaláról is látható lenne. Felállításához ráadásul a Magyarországi Kárpát Egyesület Írottkövi Osztálya is segítséget adhatna. Mellette megpendítette régi ötletét a Kálvária mögötti ún. Vörös kőfejtőnél, akár párhuzamosan elhelyezendő keresztről. Ennek előnyeit a másikkal szemben abban vélte, hogy sokkal közelebb lenne a városhoz, leginkább az elcsatolt területekről lehetne látni, ráadásul a Kálváriáról odavezetett elektromos kábellel éjszakai kivilágítását is biztosíthatnák. Mindkét terv megvalósítását a Revíziós Ligára akarták bízni.⁶¹

A megvalósítás

A Kendig-hegyi tervet nem valósították meg, ám a Kálvária-hegyit – furcsa körülmények között – igen. Nem tudjuk ugyanis, hogy kikkel és milyen háttértárgyalások zajlottak, milyen anyagi forrásokat tudtak mozgósítani, mennyit fordítottak rá a városi költségvetésből, kik vettek részt a megvalósításban, és még számtalan kérdést lehetne feltenni. A polgármesteri hivatalban érdekes módon a létre nem jött Kendig-hegyi keresztről maradtak fenn iratok, de a felépülttel kapcsolatosakat kiselejtezték. Az iktatókönyvek nem számoltak be ezzel kapcsolatos kiadásokról.⁶² Gondolhatnánk, hogy magánakcióról volt szó, ám az egyetlen érdemi újságcikk egy helyszíni szemléről számolt be, amelyen dr. Nagy Miklós polgármester, Szabadváry Ferenc, dr. Gyöngyös Endre és

A Trianoni kereszt látképe Ausztria irányából
(Dukai Péter tulajdona)

Mészáros Antal (1888–1947) erdőmester vettek részt. A tervekből annyit árultak el, hogy 8–10 m magas lesz, fehér olajfestékkel kenik le és ünnepi alkalmakkor kivilágítják.⁶³ Azt csak a végeredményből tudjuk, hogy a tölgysanyagot elvetették és vasbetonból készítették el a keresztet magát. A megvalósult mű az eredeti elképzeléshez viszonyítva egyszerűbb lett, elmaradt a csonk és a ledöntött kettős kereszt. A hármas halomra egyszerű fehérre festett vasbeton keresztet állítottak, ahogy ma is látható.

Az elszántság akkor olyannyira buzgott, hogy már év elején kijelölték az avatás pünkösdi időpontját, amelyet márciustól országos lapokban is megjelentettek.⁶⁴

⁶⁰ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 1524/1935.

⁶¹ Uo.

⁶² MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. Iktatókönyvek 1932–1936.

⁶³ Előkészületek a trianoni kereszt felállítására. = KésV, 1936. máj. 10. 2. p.

⁶⁴ Városaink idejében idegenforgalmi programja a következő... = Városok Lapja, 1936. márc. 1.

Az ünnep mellett jó alkalmat jelentett, hogy május 31-én és június 1-jén Kőszegen tartották az óvónők országos kongresszusát. A tervezett programot, amelynek kiemelt részeként szerepelt a kereszt és a Liszt Ferenc-emléktábla avatása, többször is közzétették.⁶⁵ Csupán az egy héttel korábban véglegesített menetrendből hagyták ki, méghozzá úgy, hogy a többi, a Kálváriára tervezett eseményt nem törölték.⁶⁶ A kongresszusról beszámoló hírlapi cikk sem említette, hogy megtörtént volna az átadás,⁶⁷ ahogy a későbbi lapszámok sem hoztak egyetlen hírt sem arról, hogy ha halasztva is, de megtörtént a felavatás. Az internet segítségével jelenleg elérhető országos és vidéki újságok sem számoltak be róla. A létezésével kapcsolatos legközelebbi említés a Makói Újságban jelent meg: június 28-án a Makói Belvárosi Református Énekkar tagjai meglátogatták és elénekelték a Magyar hiszekegyet.⁶⁸

A következő években valahogy kiesett a trianoni megemlékezések helyszínei közül, leginkább kiváló kirándulóhelyként tekintettek rá a helybeliek és a városba érkező idegenek. 1938-ban a helybeli tanítóképző rendezett műsoros ünnepséget Kassa Magyarországhoz való visszatérése alkalmából.⁶⁹

Az biztos tehát, hogy hivatalos és ünnepélyes felavatására egyáltalán nem került sor. Szinte hihetetlen, hogy abban a korban, amikor számtalan politi-

kai akció a revizionizmus szellemében született, vagy azt szolgálta, egy ilyen jelentőségű emlékművet minden körítés nélkül, a legteljesebb csendben adjanak át. Nehezen érthető mindez azért is, mert 1932-ben az első felvetés kapcsán több országos társadalmi szervezet és sok ezer ember jelenlétére számítottak.⁷⁰ Az könnyen elképzelhető, hogy nem sikerült felépíteni a tervezett határ-időre, hiszen nem ez lett volna az első ilyen eset, de ha június végén már biztosan állt, miért nem kerestek másik időpontot? A miértekre nem találjuk a válaszokat és lehet, hogy ezt a kérdést már örökre homály fogja borítani.

Későbbi sorsát meghatározta, hogy 1950 után a határsáv védett részébe került, a katonák-határőrök céltáblája és golyófogója lett belőle. Eredeti állapotát 1993-ban állították vissza.⁷¹

Országzászló (1942)

Az Erekyés Országzászló Mozgalom, amely a trianoni döntés emlékének fenntartására szolgált, 1928-ban indult útjára az országban. Célja, hogy a félárbócra engedett lobogó állandóan hirdesse „a magyar egység és a magyar feltámadás gondolatát, de egyúttal emlékeztet az elszakított területekre, elszakított véreinkre is”. A többnyire díszes alapon álló rúdon a nemzeti színű zászlót félárbócra húzták fel, csak elveszített terület visszacsatolásakor lehetett meghatározott ideig a csúcson.⁷²

Kőszegen is felvetették megvalósításának gondolatát: „a magyarság nyugati

130. p.; Pünkösdkor leplezik le a trianoni keresztet és a Liszt-emléktáblát Kőszegen. = Pesti Hírlap, 1936. ápr. 25. 11. p.

⁶⁵ Felállítják a Trianoni keresztet. = KésV, 1936. ápr. 26. 3. p.

⁶⁶ Óvónőkongresszus Kőszegen. = KésV, 1936. máj. 31. 3. p.

⁶⁷ Óvónőkongresszus Kőszegen. = KésV, 1936. jún. 7. 1. p.

⁶⁸ A Makói Belvárosi Református Énekkar szombathelyi nagy sikere. = Makói Újság, 1936. júl. 1. 2. p.

⁶⁹ Ünnepség a trianoni keresztnél. = KésV, 1938. nov. 13. 2–3. p.

⁷⁰ Állítsunk fel Trianoni keresztet Kőszegen. = KésV, 1932. jún. 19. 1. p.

⁷¹ Jahn Gusztáv: A trianoni kereszttről. = Vas Népe, 1993. máj. 20. 10. p.; L. F. [Lakatos Ferenc]: Trianonra emlékeztek Kőszegen. = Vas Népe, 1993. jún. 5. 2. p.

⁷² A mozgalomról bővebben: Kocsis Lajos: „A magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai.” Országzászlók a trianoni Magyarországon (1928–1938). Tokaj, 2020. 177. p.

végvárában igazán szükséges, hogy a nyugati szeleknek feszülő trikolor hirdesse a magyar élni akarást”. 1939-ben dr. Tóth Zoltán kőszegi születésű budapesti ügyvéd és a Colortex gyár tulajdonosa kereste meg a polgármestert azzal, hogy a szintén helyi kötődésű Menyhért (Mederl) Miklós (1878–1970) műépítész, felsőipari iskolai tanár ingyen készítené a terveket, a zászlót pedig folyamatosan ő frissítené. Az építkezés költségeit csekély közadakozásból és városi alapanyagokkal képzelte el. A munkát nem bérmunkásokkal, hanem önkéntesekkel, főleg fiatalokkal oldotta volna meg.⁷³ Dr. Nagy Miklós polgármester azonban elvi és anyagi okok miatt egyelőre kivihetetlennek ítélte az elgondolást. Az anyagiak eredőjét ismerjük, ráadásul megint a „tökéletes” műben tudtak gondolkodni, ami viszont csak ezer pengőben volt mérhető. Feletébb érdekes a polgármesteri elvi, esetleg politikai gyökerű ellenkezésének megokolása. Arra hivatkozott, hogy az egész mozgalmat nem támogatja, mert a félárbócra engedett zászlónak „defaista” (defetista) jellege van. Másrészt az ország-szerte látható tépett zászlók, esetlegesen zászló nélkül égnek meredő zászlórudak nem szép látványt mutatnak. Előbbi véleményét csak félig hivatalos írásában fogalmazta meg, Tóthnak írt válaszában némileg mást képviselt, ezeket a dilemmáit nem osztotta meg az ötletgazdával. „... meggyőződésem, hogy rövid időn belül bekövetkezik az az idő, amidőn a felállítandó országzászlónak egész más hivatása lesz, mint eddig és a félárbócról fel fog szökkenni a zászlórúd tetejére, hogy örökké hirdesse a magyar és a magyar katona dicsőségét.” A sajtón keresztül inkább pártolta az elképzelést.

Az ún. Városi Párt befolyásos vezetői viszont egyértelmű támogatóként léptek

⁷³ Országzászlót Kőszegnek. = Kőszegi Hírek (továbbiakban: KH), 1939. júl. 9. 1. p.

fel, 1942 elején újra napirendre vették az ügyet. Az ideológiai jelentéstartalom ki-domborítása mellett, egy új, méltó ünnepi megemlékező helyet is reméltek. Addig a Hősök tornya alatt szűkösen tartották ezeket az ünnepségeket. Annyit minden-esetre elértek, hogy a képviselőtestület alkalmi bizottságot hozott létre.⁷⁴

Három lehetséges helyszín vetődött fel: a többször említett Rudolf tér, az óvoda előtti terület (ma Coop áruház a Várkörön) és a zárdaiskolák (közte a tanítónőképző), a Kőszegi Állami Tanítóképző (volt Kelcz-Adelffy árvaház) és a Kőszegi Katolikus Legényegylet (Gyöngyös u. 1.) által határolt térség. Utóbbi egyezett Tóth elképzeléseivel, a Kőszegi Hírek cikkírója szerint „a magyar gondolat jelképe, ahonnan a magyar gondolat magvetői, a tanítók és a tanítónők kerülnek ki. A munkás, iparos, kereskedőifjak otthonának, a katolikus legényegyletnek ablakai szintén állandóan a szent loboóra tekintenének.”⁷⁵

A tervet nem Mederl készítette el, hanem a helyben működő Lerner (később Lelkes) István (1908–2000) tanárt bízták meg. Három változatot terjesztett elő, amelyeknél a közös cél: minél olcsóbb, tartósabb, részben helyben beszerezhető és elkészíthető anyagok. Egyszerű, sima vonalakat alkalmazott, amelyek mentesek voltak minden cikornyától. Semmilyen helyi stílust (gót, reneszánsz, barokk) nem vett figyelembe, mert szerinte azok 1942-ben már elavultak, és „éppoly furcsa lenne, mint ezen korok ruháiban járni.” A lehetséges helyszínek körét is kibővítette (Hősök tornya melletti sarok, Főtér), bár ezeket rögtön el is vetette. Sajnos ezek a tervek nem maradtak fenn, így nem tudjuk mennyiben hatottak a megvalósult objektumra.

1942 áprilisában döntöttek az elhelyezés helyszínéről, amely a tervek újragondolását hozta magával: a négyzet alapú alapépítmény helyett immár hengerben vagy háromszög hasábjában gondolkodtak. A cél az volt, hogy „dísz és egyik kiemelkedő emléktárgya legyen a városnak.”⁷⁶ A Lerner vázlatokat elvetették, az idő rövidege miatt új pályázatot nem lehetett kiírni, így Müller Ferenc (1870–1950) építőmester javaslata alapján valósították meg.⁷⁷

A pénzügyi fedezet ezúttal sem állt teljes egészében rendelkezésre, utolsó próbálkozásként a polgármestert helyettesítő dr. Gyöngyös Endre a helyi vállalatok és intézmények igazgatóitól kért támogatást.⁷⁸ A legnagyobb adományt Stipkovits István malomtulajdonos juttatta⁷⁹ (1000 P), május végére ezzel együtt is mindössze kb. 1200 pengő érkezett be a remélt 3000 helyett.⁸⁰ Az átadási határidő csúszása miatt végül összegyűlhetett a szükséges összeg, ősszel köszönetet mondtak a helyi üzemek, hitelintézetek és egyesületek vezetőinek.⁸¹

A kivitelezés csak részben felelt meg az eredeti elképzeléseknek, a munkák nagy részét helybeli munkások és szakemberek végezték, ám nem önkéntes, de még csak nem is önköltséges alapon. Legtöbbet Csánits József kőműves és Kasper Vendel kőfaragó teljesítették. Utóbbi a majdnem 4000 pengős költségből 1500-at vett fel. Tettek kísérletet arra, hogy budapesti szobrással és öntőműhellyel készíttessék a fémcíme-

⁷⁴ Nem tudott véglegesen dönteni... = KH, 1942. ápr. 19. 1–2. p.

⁷⁵ Az országzászló a zárda előtt lesz. = KH, 1942. máj. 24. 1. p.

⁷⁶ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 1042/1942.

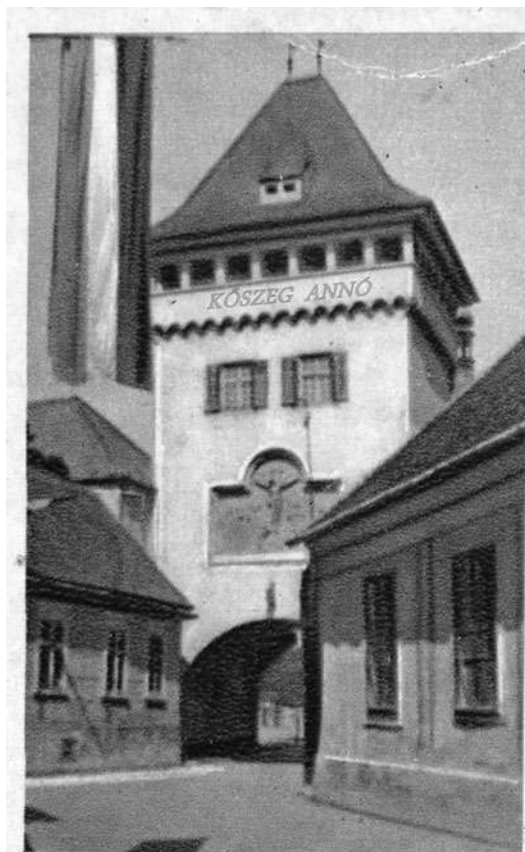
⁷⁷ Gyöngyös Endre: Országzászló. = KH, 1942. máj. 17. 1. p.

⁷⁸ Az országzászló felavatása. = KH, 1942. máj. 24. 2. p.

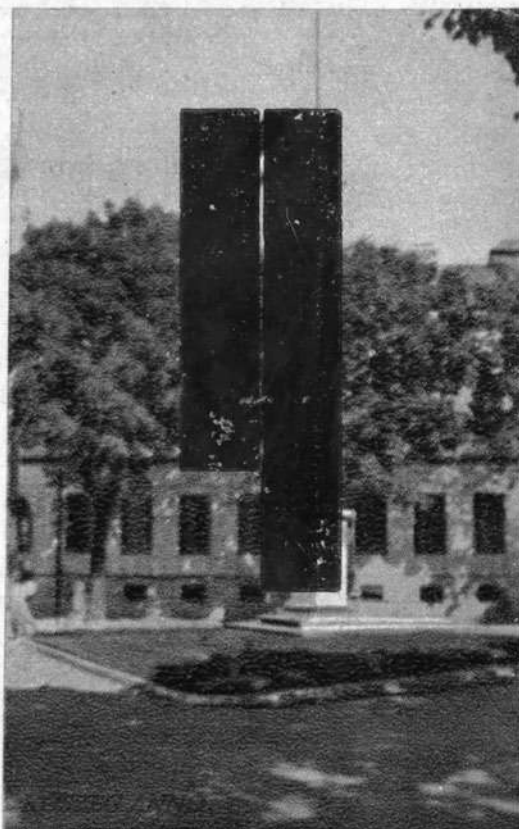
⁷⁹ Október 4-én. = KH, 1942. szept. 27. 1. p.

⁷⁴ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 1042/1942.

⁷⁵ Országzászlót Kőszegnek. = KH, 1939. júl. 9. 1. p.

Hősök kapuja

A Hősök tornya és a cenzúrázott országzászló egy képeslapon
(Forrás: facebook/Kőszeg Annó)

reket, ám végül a Fódi Sándor (1911–) tanár (150 P) és a Weöres gépműhely (275 P) kapta a feladatot.⁸² A megvalósított emlékmű egyszerűségében követte a Lerner-féle elveket, háromszög alapú hasázból áll, amelyen Magyarország és Kőszeg címereit, feliratként a Szózat első sorát, a csúcsára az országalmára a kettős keresztet helyezték fel. A 10 méteres zászlórúdon, 4 m-es zászlót (ténylegesen lobogót) lengetett a szél.⁸³

Az átadás időpontjának csúszását különböző okokkal indokolták, majd

⁸² MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 3836/1944.

⁸³ Gyöngyös Endre: Országzászló. = KH, 1942. máj. 17. 1. p.

egyszerűen elhallgattak vele kapcsolatban. Először május 31-ben állapították meg és a hősök napjával párosították, majd június 14-re módosítva a nemzetvédelmi keresztet átadását kötötték hozzá. Végül október 4-re csúsztatták. A kivitelezés mellett a felavatás ceremóniájával kapcsolatban is nagyot álmodtak, valamilyen országos szintű eseményhez akarták kötni. A kormányzót nem tudták elérni, de egy miniszternél alább nem adták. Antal István (1896–1975) nemzetvédelmi propaganda minisztert jelölte ki a kormány, hogy személyében képviselje. A zászlót Ostffy Lajos (1876–1944) Vas vármegye

volt főispánja vette át az Ereklýes Országzászló Nagybizottsága nevében.⁸⁴

Két másik eseményt kapcsoltak vele egybe. Az 1940-ben alapított kitüntetés, a nemzetvédelmi keresztet, Szomor Aurél nyugalmazott vezérezredes adta át 47 kőszegi polgárnak és 3 hozzátartozónak. Este tartották a Magyar Élet Pártja szombathely-kőszegi nagyválasztmányi gyűlését, amelyen a miniszter adott tájékoztatót az aktuális bel- és külpolitikai helyzetről.⁸⁵

Érdekes, de nem meglepő utóélete az ünnepségnek, ahogy 1948-ban értékelték az ott történeteket. Dr. Szovják Hugó (1883–1955) ügyvéd – aki szerepet vállalt 1918/1919-ben és 1945-ben is az új rendszert támogatók között – szerint dr. Freyberger Jenő (1891–) a kitüntetés átvevők nevében a „legszelebb jobboldali” köszönőbeszédet mondott. Freyberger – aki a kommün előtt és után rendőrkapitányként, majd városi tisztügyész-ként működött – ugyanakkor németellenes tartalmúnak tartotta, amelyet ezért nem engedték a sajtóban közzétenni.⁸⁶

1945 után az országzászlót sem pusztították el, de létezését egy ideig szerették volna eltüntetni a külvilág elől. Erről egy képeslap tanúskodik, amelyen egyszerűen fekete festékkel átfedték. A címereket és a csúcspdíz kettős keresztjét viszont eltávolították. Megmaradása annak is köszönhető, hogy 1948-ban az utcaszakszt Szabadság térnek,⁸⁷ a zászlót pedig szabadságzászlónak nevezték át. A kettős keresztet (országalma nélkül) 1989-ben újjították meg (Kodolányi László).⁸⁸

⁸⁴ Kőszeg a helytállás... = KH, 1942. okt. 11. 2. p.; Antal István Szombathelyen és Kőszegen, I. folytatás = MTI. Napi Hírek, 1942. okt. 5. 14. kiad. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1942_10_1/?pg=160&layout=s (megtekintve: 2022. április 8.)

⁸⁵ Ma 11 órakor... = KH, 1942. okt. 4. 1. p.

⁸⁶ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 3351/1948.

⁸⁷ MNL VaML KFL Pm. Hiv. ir. 1637/1948.

⁸⁸ Bariska István: Újra a régi a kőszegi országzászló. = KésV, 1989. 10. sz. 6. p.

Egy magánkezdeményezés:

Trianoni csárda (1930)

A végére hagytuk, annak ellenére, hogy ez volt az első olyan intézmény, amely a nevébe a békekötés helyét vette fel. 1930-ban Csánits Sándor építész a Róti völgyben épített villájában vendéglőt tervezett berendezni. A névadással gondjai akadtak, amelyen a Kőszeg és Vidéke szerkesztősége segített. A helynek az országhatárhoz közelsége okán a Trianoni csárda nevet ajánlották, mondván, hogy „legyen emléke a városunkat megnyomorító békeszerződésnek”. A szerkesztők vicces kedvükben lehettek, amikor a következő átköltött nótát is a tulaj figyelmébe ajánlották: „Trianoni csárdában ecet ég a lámpában.”⁸⁹ Ennek ellenére a tulajdonos elfogadta a javaslatot.⁹⁰

A trianoni csárda eladásának német nyelvű hirdetése (Günser Zeitung, 1932. febr. 13. 4. p.)

Az alapítása évében az FTC labdarúgó csapatát is fogadó vendéglátóhelyet⁹¹ már a következő évben eladásra kínálták.⁹² Csánits később német nyelvű hirdetésben is vételre ajánlotta,⁹³ ám más tulajdonossal, de változatlan néven, 1938-ban még biztosan működött.⁹⁴

⁸⁹ Trianoni csárda. = KésV, 1930. márc. 30. 4. p.

⁹⁰ Trianoni csárda. = KésV, 1930. ápr. 6. 3. p.

⁹¹ Beszüntetik télre a Trianoni csárdát. = KésV, 1930. okt. 12. 2. p.

⁹² Eladó... = KésV, 1931. febr. 15. 4. p.

⁹³ Hausverkauf. = Günser Zeitung, 1932. febr. 13. 4. p.

⁹⁴ A Trianoni Csárda megnyílt. = KésV, 1938. máj. 1. 2. p.

- ELŐL NÉZET -

K 1:20 -

1/2

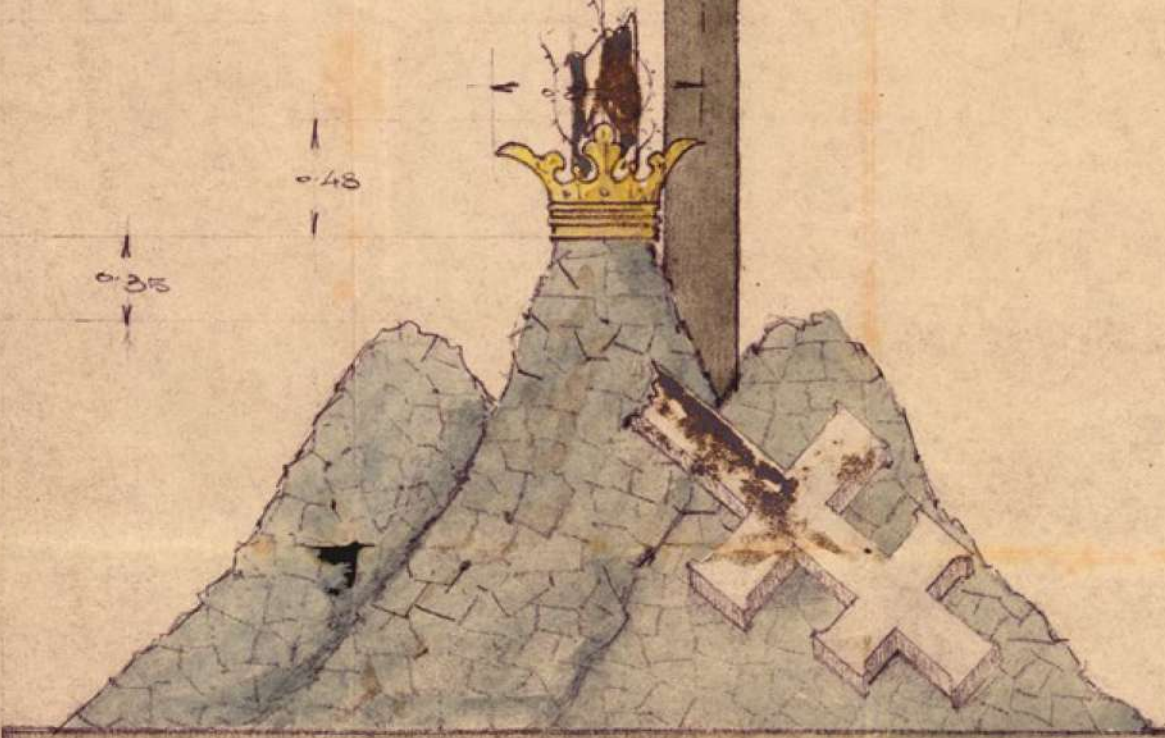
4.90

x
0.40

1/2

0.48

0.35

- ALAPRAJZ -

